

*Урок війни полягає в тому,
що нападають на слабких фізично та інтелектуально,
хто не хоче або не вміє самотійно боронити власну землю.*

Автор

I. P. Rushchenko

**RUSSIA-UKRAINE
HYBRID WAR:
SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE**

Monograph

Kharkiv
2015

І. П. Рушенко

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА
ГІБРИДНА ВІЙНА:
ПОГЛЯД СОЦІОЛОГА**

Монографія

Харків
2015

УДК 355.01(470:477)
ББК 66.4 (2 Рос – 4 Укр)
Р 82

Рецензенти:

О. Д. Куценко – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

І. Ф. Кононов – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рущенко І. П.

Р 82 Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія /
І. П. Рущенко. – Х. : ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.

ISBN 978-966-2901-18-4

Монографія є першим узагальненим дослідженням, яке ставить за мету з'ясувати природу російсько-української гібридної війни. Автор намагався не торкатися суто військових та збройних аспектів конфлікту. Висвітлено соціальну складову війни, що в рамках воєн четвертого покоління стає чи не визначальним чинником протиборства між агресором і країною, яка зазнала нападу. Книга містить низку нових ідей та понять, які розроблені автором, аби пояснити феномен гібридної війни як соціальний проект. Особливий акцент робиться на дослідженні «підривних соціальних технологій», які агресор перетворив на «м'яку зброю» і використав для захоплення територій.

Передусім розрахована на спеціалістів, аналітиків, військових, що мають відношення до сектору національної безпеки; політиків; політологів та соціологів; читачів, які хочуть розібратися у витоках, соціальній природі, специфіці гібридної війни.

УДК 355.01(470:477)
ББК 66.4 (2 Рос – 4 Укр)

ISBN 978-966-2901-18-4

© Рущенко І. П., 2015
© ФОП Павленко О. Г., 2015
© ТОВ «ТІМ ПАВЛІШІ ГРУП», 2015

ЗМІСТ

Передмова	8
Розділ 1. Гібридна війна як соціальний проект	15
1.1. Дискусія щодо назви та суті війни нового типу.....	15
1.2. Цивілізаційне середовище гібридної війни	23
1.3. «Хиткі соціальні сегменти» як соціальна база гібридної війни.....	29
1.4. Формування «п'ятої колони» на території країни-жертви	45
1.5. Роль криміналітету та криміналізованих еліт у російсько-українській гібридній війні.....	67
Література	94
Розділ 2. Структура російсько-української гібридної війни	101
2.1. Підготовчий період	102
2.2. «День Д»	116
2.3. Активна фаза. Застосування «м'якої сили».....	134
2.4. Збройна або «гаряча фаза»	160
Література	185
Розділ 3. Підривні соціальні технології	189
3.1. Підривні соціальні технології: сутність та специфіка	189
3.2. Підривні соціальні технології, що використовувалися на театрі воєнних дій.....	195
Технологія поділу України на «народні республіки»	195
Технологія створення кримінального натовпу	210
Технологія заволодіння влади у містах	226
Технологія «референдум»	233
Технологія «живий щит».....	239
3.3. Руйнування планів, структури, технологій гібридної війни.....	243
Література	262
Заключне слово	265

Contents

Introduction	8
Chapter 1. Hybrid warfare as a social project	15
1.1. The «new» concept of war: debate about the term and its nature	15
1.2. Civilizational environment of a hybrid warfare.....	23
1.3. «Unreliable social segments» as a social base for a hybrid warfare	29
1.4. «Fifth column» and its impact on the territory of a victimized country.....	45
1.5. The role of criminality and criminal elites in Russia-Ukraine hybrid war	67
Bibliography	94
Chapter 2. Structure of Russia-Ukraine hybrid warfare	101
2.1. Preparatory stage of the conflict.....	102
2.2. « D-Day».....	116
2.3. Active phase and soft power's implementation	134
2.4. Armed phase of conflict	160
Bibliography	185
Chapter 3. Disruptive social techniques	189
3.1. Disruptive social techniques: essence and specificity.....	189
3.2. Disruptive social techniques used during the armed conflict	195
The technique of dividing Ukraine into «People's republics».....	195
The technique of criminal crowd	210
The technique of insurgency and capturing of power in the cities.....	226

The technique of «referendum»	233
The technique of «human shield»	239
3.3. The destruction of plans, structure, and methods of a hybrid warfare	243
Bibliography	262
Conclusion	265

ПЕРЕДМОВА

2014 рік для України став доленосним, коли питання «бути, чи не бути» постало руба. Революція і війна в історії людства за різних обставин, персонажів та умов дуже часто поєднувалися. Ми не вважаємо, що перше є причиною другого, але критична ситуація всередині країни може спокусити зовнішніх ворогів до активних дій. Революція до того ж завжди має сторону, яка прогала і втратила владу. Еліти і соціальні прошарки, налякані перспективою радикальних змін у країні, часто шукають підтримки за кордоном, аби відновити панівні позиції. Чи так само трапилося в Україні, спробуємо відповісти на це запитання у пропонованому дослідженні.

Макс Вебер – видатний німецький соціолог – який застав період війни та революції на початку ХХ ст. (Перша світова війна і революція у Німеччині), вважав, що завдання соціологів полягає в тому, аби навчитися розкодувати соціальний світ. Зовнішні форми, гасла, потоки промов і дискусій приховують істинні сенси, інтерес та намір історичних суб'єктів. Соціологія має фокусуватися на суб'єктивних сенсах соціальних дій, і таким чином декодувати поведінку соціальних акторів та показувати «підкладку» історичних подій. Приблизно так мусимо робити і ми, якщо хочимо розібратися в тому, що відбулося в Україні впродовж 2014 року.

В останню декаду лютого у Криму, а з 1 березня і в інших регіонах України почали відбуватися соціально-політичні події, що не мали місця впродовж мирного існування країни від моменту здобуття незалежності 1991 р. Про війну ще ніхто не говорив, але держава швидко втрачала контроль над територіями. Перше, що бачив спостерігач, – агресивні натовпи на вулицях та майданах великих міст Криму та ще восьми областей Сходу і Півдня. Ці зібрання не були схожі на політичні мітинги та акції, до яких вже звик пересічний українець.

По-перше, не було звиклої партійної атрибутики, прапорів на флаш-штоках Партії регіонів, яка абсолютно панувала у цих регіонах. Натомість з'явилося безліч прапорів сусідньої країни, натовпи від Сімферополя до Харкова скандували одне слово – «Росія!». **По-друге**, юрба ставала дедалі більш агресивною, неозброєним оком було видно, що мова іде про захоплення та зміну влади. Ватажки натовпів не намагалися вступити у діалог з різними політичними силами, вони висували ультиматуми та закликали сусідню державу втрутитися у внутрішні справи України. **По-третє**, Росія почала масштабні військові маневри на кордоні з Україною, а на території Криму, а потім і Донбасу з'явилися «зелені чоловічки», останні злагоджено взаємодіяли з місцевими загонами нібито «мирних» громадян, які називали себе «самооборона», «гвардія», а потім – «ополчення».

Зловісний сенс подій на Сході та Півдні мало хто розумів на початку весни, українське суспільство інтелектуально не було готовим до такого повороту подій. Тривалий час у країні руйнувалися безпекові інституції, не було військових соціологів та політологів, не проводилися відповідні моніторинги, не розроблялася навіть на концептуальному рівні теорія оборони в умовах новітніх воєн з урахуванням можливості застосування так званої «м'якої сили». Українці вже звикли до тиску з боку Росії, втручання північної сусідки у внутрішні процеси, але не передбачали початку війни. І сама інвазія перші тижні набула дивного вигляду, що не поєднувалося зі звичним уявленням щодо початку воєнних дій. Путін як той фокусник накривав циліндром шматок території, зачитувалася якась абракадабра, звучала команда «але!». І Криму вже немає у складі України! Тоді, мабуть, більш розумні й освічені у таких справах європейці та американці заговорили про гібридну війну. Проте низка найважливіших питань так і залишилися без відповідей. Можна погодитися з Володимиром Горбуліним, який у своїй статті в газеті «Дзеркало тижня» (2015 р., № 2) дійшов висновку: *«заходи, які використала Росія для здійснення агресії проти України, у всій їхній повноті так і не були до кінця концептуалізовані ні вітчизняними, ні західними науковцями. Сама*

гене́за формування російської концепції «гібридної війни», етапи її розгортання, складники, стан реалізації «гібридного» протистояння в Україні та можливі напрями протидії планам Російської Федерації у цій сфері мають бути додатково досліджені й опрацьовані. Ми обрали для власного дослідження соціальну складову гібридної війни, яка була особливо випукло представлена на перших фазах розгортання подій, і яка є, безумовно, предметом соціології.

Соціолога цікавлять масові або колективні дії людей, поведінка натовпів, впливи пропаганди на масову свідомість. Саме це є помітною стороною російсько-української гібридної війни. Доволі швидко стає зрозумілим: хаос на вулицях міст – запланована операція, він, по суті, є керованим, і швидко зникає, коли досягаються тактичні цілі агресора. Синхронність та стереотипність дій, схожість гасел, однаковість завдань, які виконували натовпи від Одеси до Харкова, вказували на дві обставини: по-перше, проти України використовуються специфічні соціальні технології, по-друге, існував керівний центр, звідки здійснювалася режисура спектаклю. На що розраховує агресор? На нерозуміння противником його цілей і тактичних засобів; що йому вдасться захопити зненацька уряд і громадськість країни-жертви, збентежити вирієм подій, зламати волю до спротиву? А тепер уявімо, що таємниця агресора розкрита, кожен його крок «прочитується» заздалегідь, державні інституції та патріотична громадськість твердо знають, що і як треба робити, аби придушити внутрішній заколот, і не дати «п'ятій колонії» відчинити «браму фортеці» ворогу. Тоді плани і тактичні засоби гібридної війни руйнуються, і агресор не може отримати переваг на які розраховує.

Наша книга є дослідженням, що переслідує мету зірвати маску з агресора, декодувати внутрішній зміст гібридної війни в аспекті соціальної складової та соціальних сил, які задіяні на театрі воєнних дій. Ми досліджуємо процес підготовки до гібридної війни, коли агресор терпляче, крок за кроком створює соціальну базу всередині країни-жертви, що дозволить йому з настанням «дня Д» загрибати жар «чу-

жими руками» та руйнувати противника зсередини. Також розглядається структура гібридної війни (етапи і хронологія) на базі аналізу подій 2014 р. Особливий акцент робиться на розкритті «таємниці» так званих підривних соціальних технологій, що, на думку автора, готувалися фахівцями Кремля у тиші кабінетів як «ексклюзивна страва» для мешканців українських міст.

Знання прийомів агресора можуть знадобитися у майбутньому і не тільки українцям. Усе говорить про те, що у ХХІ ст. ідеї і методи гібридної війни отримають свій розвиток у різних куточках світу. До початку 2014 р. військові експерти ілюстрували специфічні риси гібридної війни на прикладі так званої Другої Ліванської війни (2006 р.). Але досі вважалося, що тактику нетринітарної війни, коли зникає розподіл між державою, військом і народом, застосовує слабша сторона (наприклад, інтифада в історії конфлікту між Ізраїлем і палестинцями або тактика Хізбалла у війні 2006 р.). Російсько-українська війна є першим прикладом, коли тактичні засоби воєн четвертого покоління використовує ядерна держава, яка офіційно має другий у світі військовий потенціал. Безсумнівно, військові теоретики переключаться на вивчення досвіду цієї війни, а для грузин, латишів, естонців, молдаван, казахів – це питання лежить не у теоретичній, а практичній площині: як не повторити помилок українців, і як слід готуватися до вірогідної агресії з боку неоімперців.

Гібридним війнам передують тривала підготовка не тільки звичайних військових компонентів, а передусім генеруються ідеї щодо використання нетрадиційних засобів, тактик, технологій. У кожній війні інтелект є не зайвим, але сьогодні мова іде не про природні здібності та гостроту розуму військових та їх командирів, а про змагання наукових шкіл, концепцій та підходів. Воєнні «ноу-хау» стають родзинкою гібридних війн, які ламають будь-які стереотипи щодо змісту й форми воєнних дій. До війни потрібно готувати не тільки військо, а й націю, народні маси. Саме вони можуть або зіграти роль трампліна для агресії, як це трапилося у Криму чи на Донбасі, або перетворитися на мур, об який розіб'є своє чоло ворог. І це є завдан-

ням не лише військових і генерального штабу, до вирішення завдань національної безпеки потрібно залучати широке коло фахівців різного профілю.

Книга, яку тримає в руках читач, є першою спробою соціологічного аналізу сучасної війни на прикладі російської агресії в Україні. Можливо, вона дещо спізнилася, і розробку відповідних питань бажано починати задовго до початку війни. Але сталося так, як сталося, і треба винести урок з усього цього. Національна безпека тепер мусить бути пріоритетною темою для суспільствознавців. Це збігається з фундаментальними інтересами пересічної людини – жити в мирі і вважати, що держава і «розумні» люди піклуються про майбутнє і варті довіри.

Розділ 1
ГІБРИДНА ВІЙНА
ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ

1.1. Дискусія щодо назви та сутності війни нового типу

Військові теоретики вважають, що із середини XVII ст. характер війни час від часу змінювався, відбувалася зміна поколінь війни. Перше покоління (1GW) сягнуло піку військового мистецтва в період наполеонівських війн. Доля війни вирішувалася під час одної або кількох генеральних битв. Друге покоління – найбільш виразно втілюється у тактиці та стратегії Першої світової війни, коли бойові дії продовжувалися до повного виснаження ворога. Третє покоління – це «війна моторів», маневрена та рухлива, можливість здійснення бліцкригу. Наприкінці XX ст. серед військових експертів заговорили про новітню війну, або війну четвертого покоління (4GW – The 4th Generation War). Аналіз поглядів на сучасну війну військових експертів дозволяє розподілити новітні тенденції за двома умовними векторами. **Вектор перший:** *ворог розглядається як система*, і удари наносяться не тільки по збройним силам, а передусім ставиться мета паралізувати волю військово-політичного керівництва, підірвати систему життєзабезпечення, зруйнувати інфраструктуру, посіяти паніку і хаос серед населення. Відповідно розширюється коло військових і невійськових засобів, якими можна розвалити «ворога як систему» [1]. **Вектор другий:** *перехід від тринітарної війни до воєн низької інтенсивності*. Класична тринітарна війна була заснована на чіткому поділі на державу, військо, народ; держави воювали з державами, використовуючи регулярні збройні сили. На долю народних мас випадали страждання, роль спостерігача та годувальника ненаситних армій. Мартін ван Кревельд – військовий історик, професор Єрусалимського університету – в теоретичному трактаті «Трансформація війни» (1991) доводив, що після Другої світової війни, коли найбільш потужні держави оволоділи ядерною зброєю, інтенсивні во-

енні конфлікти класичної форми стають неможливими. Натомість поширюються так звані конфлікти низької інтенсивності, які змінюють парадигму війни. *Нетринітарні війни знищують поділ між військом і народом.* На сцену виходять партизанські угруповання, терористичні організації, іррегулярні формування різного штибу, масові дії «мирного» населення (наприклад, інтифада у Палестині), які ефективно протистоять регулярним збройним силам, і можуть досягати перемоги. Прочитуємо одне місце з книги ізраїльського вченого, де він описує те, що ми бачимо в російсько-українській війні: *«У майбутньому війни будуть вести не армії, а групи, членів яких ми сьогодні називаємо терористами, партизанами і грабіжниками, але які без сумніву вигадують для себе більш виграшні офіційні титули. Вірогідно, їх організації будуть засновані більше на харизматичних, ніж на інституційних принципах, а провідною мотивацією стане не “професіоналізм”, а фанатична та ідеологічно обумовлена лояльність».* І далі: *«Хоча вони будуть спиратися на підтримку певної групи населення, це населення буде важко відділити від безпосередніх сусідів... Військова організація будь-якого розміру буде контролювати територіальну базу певного характеру. Проте скоріше ця база не буде геометрично безперервною, непроникненою або мати великі розміри. Очевидно, її кордони – також сучасний термін – не будуть чітко окресленими на картах. Замість цього у несподіваних місцях будуть траплятися контрольні-пропускні пункти, що укомплектовані головорізами, які набивають власні кармани та кармани своїх босів» [2].*

Російсько-українська війна 2014 р. визнана у світі як приклад війни нового виду. Хоча з цим погоджуються далеко не усі. В дискусіях довкола суті того, що відбувалося на теренах України протягом 2014 р. можна знайти дві протилежні точки зору:

1. Це є війна ХХІ ст., що означає перехід до війн нового покоління, вона якісно і по суті відрізняється від війн ХХ ст., а тим більше – ХІХ ст. Отже, новітні війни мусять бути термінологічно відокремлені від війн старого штибу.

2. Власне нічого нового ми не спостерігаємо, бо кожній події 2014 р. можна знайти аналог або відповідник у попередніх війнах. Саме так вважає Володимир Воронов, який пише (мовою оригіналу): *«Все это, в той или иной мере, той или иной комбинации элементов, практиковалось задолго до появления «зеленых человечков» Путина в Крыму и в Донбассе. Но поскольку таких терминов тогда не было, в закрытых документах ее именовали «активной разведкой», в открытых – партизанскими действиями, повстанческим движением или, позже, народно-освободительной борьбой и национально-освободительным движением»*. Автор наводить різні приклади з історії таємних операцій СРСР щодо підриву державного ладу в інших країнах світу [3].

На нашу думку, ближче до істини ті, хто дотримується першої позиції. З цього приводу маємо два аргументи. **По-перше**, безперечно, підрив тилу супротивника, використання «п'ятої колони», ведення психологічної війни, не оголошення війни, створення у тилу мережі диверсійних груп й інші «ексклюзивні» елементи сучасної війни можна знайти у минулому. Проте не варто ігнорувати очевидний перехід від кількості до нової якості відповідно до відомого закону діалектики. Російсько-українська війна у тактичному плані системно відрізняється від того, що знає світова історія війн. Війна із самого початку готувалася, планувалася, розгорталася як система *нетрадиційних та традиційних* силових дій, які б мусили забезпечити ефективну перемогу для країни-агресора. Нетрадиційні (або не типові для «звичайних» війн) елементи тут є не доповненням до збройної агресії, а відіграють роль рівноправної складової чи навіть виступають як провідна підсистема. **По-друге**, принципово змінилося *середовище війни*. Ми маємо на увазі сукупність соціальних, політичних, культурних чинників на театрі воєнних дій, у тилкових регіонах і навіть у світі в цілому. На це аналітики майже не звертають уваги, але саме соціокультурна трансформація, з одного боку, зробила ефективними тактичні прийоми новітньої війни, а з другого – обумовила гостру реакцію у відповідь з боку світового співтовариства. У підсумку комбінація

зазначених вище умов і факторів якісно змінила структуру військових дій. Власне, трансформується саме поняття «військові дії». Чи можна такими вважати таємне вторгнення на територію України так званих «зелених чоловічків» або захоплення адмінбудівель нібито «мирними» протестувальниками, що робилося відверто в інтересах іншої держави, військовим сценарієм? Як можна класифікувати подібні факти? Це вже була війна або тільки її інтродукція? Усе це вказує, що ми маємо справу не з перевиданням старого твору, а вже з новою композицією, яка ретельно і доволі приховано готувалася в надрах країни-агресора. І ця композиція заслуговує на те, аби мати власну назву.

На сьогодні у публікаціях та аналітичних оглядах фігурують різні терміни, якими автори позначають сутність війни нового покоління. Власне кажучи, словосполучення «**війна нового покоління**», або «**війна четвертого покоління**» можуть використовуватися як самостійні поняття. Проте вони не відображають змісту, структурних особливостей того, що може відбуватися на театрі воєнних дій. Розглянемо кілька термінів, які уточнюють родове поняття та вживаються у публікаціях, що присвячені російсько-українській війні.

«**Гібридна війна**» (**Hybrid war**). Найбільш вживаний термін (від лат. *hibrida* – помісь). Слово спочатку вживалося у сільському господарстві й означало схрещення генетично різних батьківських форм. Термін доволі влучно виражає основну видимую ознаку новітньої війни: сполучення нетрадиційних і традиційних форм ведення війни. За своєю генезою ці форми походять з різних джерел, але агресор зумів їх сплести в ударну комбінацію, що руйнує систему безпеки противника. Наведемо дефініцію гібридної війни, що пропонує бригадний генерал Ніко Так, який очолює центр реагування на кризи у штабі об'єднаних збройних сил НАТО: *«Мова йде про використання класичних збройних сил, диверсійних груп, незаконних збройних формувань паралельно з організацією громадянських протестів під впливом інформаційно-пропагандистських засобів, що доповнюється хакерськими атаками на інформаційні системи противника.*

Усі ці засоби використовуються концентровано з метою досягнення чітко визначених політичних цілей» [4]. Термін «гібридна війна» ще не встиг увійти в офіційні міжнародно-правові документи та військові доктрини окремих країн. Американські військові аналітики також вживають поняття «hybrid warfare», що має дещо інше значення. «Warfare» – механізм, метод або спосіб ведення збройного конфлікту проти ворога. Рассел Глен пропонує розрізняти поняття «гібридний ризик», «гібридний конфлікт», «гібридна війна» [5]. Перше – це стан міждержавного напруження або передчуття терористичної атаки, коли супротивник може використати різнохарактерні сили – політичні, економічні, соціальні, військові – для досягнення перемоги. Наприклад, Іран створює подібний ризик для Ізраїлю, він здатен спрямувати проти ізраїльтян терористичні угруповання. Саме війна Ізраїлю з Хізбаллою (Друга Ліванська війна, 2006), яка тривала 34 доби, вважалася до початку російсько-української війни найбільш яскравим прикладом гібридних воєн. За логікою Глена конфлікт є відкритим протистоянням, а війна – інтенсивною фазою конфлікту. Не зовсім є зрозумілим, де проходить межа між конфліктом та війною. Щоправда, військовими аналітиками пропонувався кількісний критерій за числом загиблих у конфлікті – *1000 смертей*. Цей критерій використовує, зокрема, Стокгольмський міжнародний інститут досліджень проблем миру (SIPRI), який із 1987 р. регулярно оприлюднює списки Major Arm Conflicts.

«**Змішана війна**» (Compound war). Термін вживає Френк Хоффман – дослідник з американської фундації Center for Strategic Research at National Defense University (NDU). Цей тип війни є перехідним до війни четвертого покоління. Він відображає композицію традиційних військових сил та нетрадиційних (ірегулярних); завдання останніх – атакувати супротивника у слабких ділянках для розпорошення основних сил. Так, наприклад, будували свою тактику в'єтнамці у війні з американцями. Північний В'єтнам мав сучасну регулярну армію, а на території Південного В'єтнаму проти американців діяли загони партизанів (в'єтконівці), які озброювалися, керувалися північним військовим командуванням. На думку Хоффмана, гібридна війна

(Hybrid war) є продовженням та вдосконаленням цієї тенденції, коли відбувається змішування смертоносного типу державного конфлікту з фанатичною лютістю нетрадиційних суб'єктів ведення конфлікту, використовуються високі військові технології, кібератаки тощо [6, р. 36–37].

«Комбінована війна». Власне нічого нового в етимологічному сенсі ця назва не додає (від лат. *Combinatio* – поєднання). Термін також виражає головну якість і характер новітньої війни. Наприклад: *«Войны XXI века носят комбинированный характер, где информационно-психологическая часть не менее важна, нежели количество танков и дальность пуска крылатых ракет»* [7]. Вживається не так часто. Проте його дефініцію можна суттєво розширити, якщо вважати: «комбінована війна» включає не тільки дії щодо захоплення територій, але й примушення правлячих еліт визнати свою поразку через застосування руйнівних дій у різних чуттєвих для країни-жертви сферах. Тоді під цим терміном буде приховуватися війна економічна, енергетична, інформаційна і будь-яка інша, що може схилити шальки терезів на користь агресора.

«Неконвенційна», «нестандартна війна» – терміни, що використав економіст і політолог Андрій Ілларіонов – радник В. Путіна (у минулому) – у програмному виступі на засіданні Комітету з економіки та безпеки Парламентської асамблеї НАТО (Вільнюс, 31 травня 2014 р.) за темою агресії Путіна в Європі. Відповідний фрагмент промови звучить так (мовою оригіналу): *«Восьмой пункт – характер этой войны, неконвенциональная война. Во многих отношениях нынешняя война является войной нового типа, особенно в том, что касается новых способов ведения войны, или в том, что касается выведения старых способов ведения войны на новый уровень. Сейчас для определения этого явления используются различные термины, такие, как гибридная война, нестандартная война, неконвенциональная война. Одной из особенностей такой войны является одновременное применение всех методов и технологий, сочетание использования технологий мягкой и жесткой силы»* [8].

«Кримінально-терористична війна» – термін, яким за нашою пропозицією було названо «круглий стіл», проведений на базі Українського інституту національної пам'яті в м. Києві 21 серпня 2014 р. (повна назва заходу: «Кримінально-терористична війна на Сході України: соціальна складова» [9]). Ця назва сучасної російсько-української війни не претендує на узагальнюючу функцію. Ми відобразили дві помітні сторони конфлікту: по-перше, суттєву кримінальну складову в подіях та сценаріях у Криму та на Сході України, по-друге, широке застосування в діях агресора та його поплічників терористичних методів і прийомів.

«Війна керованого хаосу», або «нелінійна війна». Мабуть, вітчизняна військово-теоретична думка щодо російсько-української війни знайшла стисле відображення у статті секретаря РНБО Андрія Парубія, яка з'явилася в Інтернеті на початку серпня 2014 р. Він дає таку дефініцію: «Україна воює, і неоголошена війна, яка ведеться Росією проти нас, визначається як «гібридна», «нелінійна», або «війна керованого хаосу». Така війна поєднує військові, інформаційні, терористичні та інші агресивні дії, скоординовані з єдиного центру і спрямовані на досягнення визначеної стратегічної мети. Метою цієї війни є повне підпорядкування України експансіоністським неімперським планам Кремля» [10].

Отже, є кілька близьких за значенням термінів, якими позначена новітня війна. Ми бачимо, що термінологічна традиція перебуває у стадії становлення. Найчастіше вживається поняття «гібридна війна». Зупинимось на ньому. Проте варто мати на увазі, що зазначений термін у різних контекстах можна звужувати або розширювати. У найбільш широкому значенні цим терміном можна охоплювати усі різновиди війн, які агресор може застосовувати у власних цілях. А це – економічна, торговельна, енергетична, інформаційна (психологічна, пропагандистська), кібервійна та будь-які інші війни, що не ведуться безпосередньо на полі бою або театрі воєнних дій, проте можуть мати згубні наслідки для країни, що обрана жертвою агресії. У вузькому сенсі – це війна за території, яка сполучає традиційні

і нетрадиційні методи. Вона розгортається на театрі воєнних дій, в тилу супротивника і характеризується широким арсеналом засобів. «Родзинкою», з точки зору соціолога, є використання так званої «м'якої сили», яка може відігравати або самостійну роль, або передувати військовому захопленню території та поваленню законної системи влади. Ми будемо застосовувати термін «м'яка сила» у значенні «соціальна сила», тобто як використання агресором масових заворушень у тилу противника, на театрі воєнних дій для досягнення цілей війни. Додамо, що економічна, торговельна, енергетична війни тісно пов'язані з «м'якою силою», бо вони ставлять за мету викликати труднощі для населення та спровокувати антиурядові виступи, якими мусить скористатися агресор. Також пропагандистська війна спрямовується, передусім, на активізацію «п'ятої колони» та посилення соціального хаосу. Таким чином, війна дійсно набуває характеру складної системи з великою кількістю прямих і зворотних зв'язків.

Кожна війна має власну соціальну складову, бо це є завжди боротьба націй, держав, класів, еліт, соціальних груп та прошарків. Війна змінює долі мільйонів людей, поділяє соціальний час на період «до війни» і «після війни». Але гібридна війна розширює соціальну складову протистояння і може розглядатися як *соціальний проект*, бо агресор заздалегідь готує соціальну базу інвазії, формує на майбутньому театрі воєнних дій «п'яту колону», розколює соціальне середовище на ворогуючі групи, формує суб'єктів воєнних дій у вигляді агресивних соціальних рухів, продажних місцевих еліт, кримінальних натовпів тощо. Тактика нападаючої сторони полягає в тому, аби створити ситуацію хаосу, розвалити існуючий соціальний порядок і встановити у підсумку свою владу. Агресор готує і застосовує підривні соціальні технології, які спрямовані на руйнування єдності суспільства та захоплення територій в ідеалі без жодного пострілу, або має на меті формування «армії вторгнення» безпосередньо на території супротивника з використанням місцевих людських ресурсів.

Ми не претендуємо на побудову узагальнюючої концепції гібридної війни. Російсько-українська війна розкрила багато сторін та рис

гібридної війни саме у соціальній площині. Отже, зосередимося на соціальній складовій подібних конфліктів, що є предметом соціології, і, на нашу думку, не знайшло достатнього висвітлення в науковій літературі. Практичне значення дослідження полягає в тому, аби знайти противагу агресору, довести йому, що його ноу-хау має потужний вплив на країну-жертву лише за умови, що вона не готується до нападу інтелектуально та не володіє рецептом: «як позбутися тарганів у своїй оселі».

1.2. Цивілізаційне середовище гібридної війни

Ми виносимо на розгляд питання щодо природи війни нового покоління з огляду на особливості сучасного суспільства та нової епохи в історії людства. Такий підхід відповідає широко відомій точці зору на війну Карла фон Клаузевіца. Він вважав, що війна – це різновид суспільної діяльності, отже, вона формується соціальними відносинами – типом суспільства і способом правління, які прийняті у цьому суспільстві.

Гібридна війна є не просто новим щаблем у розвитку військового мистецтва та використання сучасних технологій для руйнування і панування, вона відбувається у принципово новому цивілізаційному, культурному, соціальному середовищах. «Підлість» гібридної війни полягає у тому, що вона використовує здобутки соціального прогресу, за який боролось людство від Коперника і Лютера до Ганді і Сахарова. Світ змінився, однак, поглянувши на діячів типу Садама Хусейна або Володимира Путіна, можна припустити, що прогрес не торкнувся природи *Homo sapiens*. Цікаво, як би оцінив ситуацію Зігмунд Фрейд? Можливо, він би висловився на користь того, що людина не може змінитися у своїй тваринній природі, але суспільство мусить диктувати їй свої умови через так зване Супер-его? Класик соціології Еміль Дюркгайм метафорично називав суспільство «Богом» у тому сенсі, що воно завжди є більш моральним за окремого індивіда, уособлює соціальний прогрес та є керуючою силою щодо дій окремих людей.

Однак цивілізаційний прогрес виявився більш стрімким, порівняно з еволюцією особистості. Багатьом здавалося, що у ХХІ ст. після досвіду двох світових воєн, створення системи світової безпеки, потужної критики мілітаризму та пропаганди гуманістичних ідей ніхто вже не скотиться до примітивних воєн імперського типу. Проте сутність людського мислення у його архаїчній складовій залишається майже незмінною, а трансформується форма та зміст воєн. Гібридна війна, на нашу думку, за своєю структурою, тактичними засобами детермінована новими цивілізаційними умовами, проте несе незмінне цільове ядро, що виражає ті ж прагнення до руйнування, панування, придушення інших племен, що і за часів римлян та варварів.

Аби не марнувати час, зобразимо графічно, якими рисами характеризується суспільство з урахуванням цивілізаційних змін в епоху постмодерну. Нам це потрібно, аби краще уявити, за яких умов відбуваються гібридні війни (рис. 1.1).

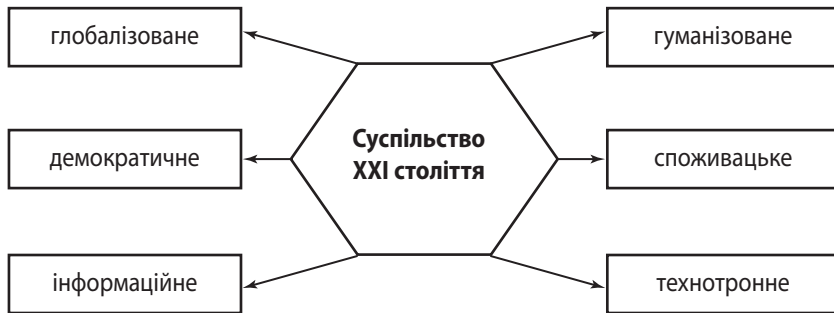


Рис. 1.1. Риси, які характеризують суспільство з урахуванням цивілізаційних змін в епоху постмодерну

Ми відобразили шість важливих рис, які в різних країнах, що правда, виражені по-різному. Але навіть у такій порівняно молодій та відсталій (за європейським мірилом) країні, як наша, кожна з цих рис має вагомий матеріальний або культурний еквівалент. Прокоментуємо кожну рису у надстислому форматі у контексті гібридної війни.

Глобалізованість – включення до системи міжнародних відносин, вплив міжнародного права, світової політики та громадської думки на суспільство, уряд, погляди пересічної людини тощо. Можливість «по горизонталі» спілкуватися з фізичними та юридичними особами в інших країнах, присутність у світових соціальних мережах завдяки ресурсам Інтернету. Контроль з боку міжнародних інституцій, що опікуються безпекою, правами людини, правами меншин, екологічною ситуацією тощо. Отже, війна не тільки автоматично стає світовою топ-темою, але й викликає, образно кажучи, хвилювання усієї «світової павутини». Агресор мусить враховувати це, коли розгортає наступальні дії. Країна-жертва має можливість використати світове співтовариство як захисний бар'єр, союзника або як ресурс у боротьбі. Глобалізація має ще два важливих боки: економічний та технологічний, тобто залежність одних регіонів та країн від інших: транснаціональні мережі нафто- та газопроводів, електрики, постачання продовольства та інших ресурсів або споживчих товарів. За цих умов у агресора з'являються додаткові можливості шантажу або нанесення удару у чутливі точки економіки та життєзабезпечення країни.

Гуманізованість – зміни у ставленні до людини, які відбуваються безперервно, починаючи з доби Відродження, тобто протягом модерну та постмодерну. Особистість поступово перетворюється на умовний центр цивілізації, вищу цінність, критерій оцінки явищ та подій. Тенденція також полягає у досягненні соціальної рівності, коли суспільство і держава захищає не тільки свій вищий прошарок, а й усе населення без диференціації на класові, етнічні, расові, релігійні тощо прошарки. Життя, здоров'я, права, гідність стають об'єктами захисту. Війна, масова загибель людей, озвіріння, яким завжди супроводжувалися війни, рефлексується свідомістю інакше, ніж у попередні епохи. Із жахами війни не хоче миритися сучасна нормально організована людина. Війна в епоху гуманізму, як ми бачимо, не відмінюється, але її структура, засоби мусять змінюватися. Війна, наприклад, має бути більш підступною, аби за-

маскувати антигуманну сутність. Ще у Другій світовій війні масові бомбардування міст противника (Ковентрі, Гамбург, Дрезден), навіть застосування ядерного заряду проти мирного населення (Хіросіма та Нагасакі не були військовими фортецями) знаходило своє виправдання. Таку тактику на сьогодні уявити доволі складно. Мабуть, останньою і єдиною країною, що руйнувала велике місто щерт, була Росія (Грозний, 1994 – 1995, 2000). Гібридна війна – це пошук нових військових технологій, що можуть оминати тотальне винищення міських агломерацій. Гуманізм, з одного боку, є перешкодою для воячини та озвірілих політиків, з другого – може бути використаним на етапі «м'якої сили», коли маси стимулюються ідеями справедливості, відстоювання ідентичності та власних прав або реагуванням на дійсні чи фейкові загрози. Застосування брутальної сили до натовпу протестувальників, що раніше було звичайною практикою урядів, стає зараз значною моральною і політичною проблемою. Сьогодні складно уявити, що правитель виставить біля власної оселі проти неозброєних підданих каре солдат з рушницями, як це зробив російський цар Ніколай II 9 січня 1905 р., і генерали холоднокрівно скомандують «плі!» Але духом гуманізму стратеги гібридних воєн користуються тоді, коли планують підрикти тилу противника.

Демократичність – звичка, традиція, право формувати владу на основі вільного волевиявлення, користуватися свободою слова, правом на мирні зібрання, протести, мітинги, нарешті, можливість критикувати владу, уряд, формувати опозицію тощо. Ці властивості агресор вдало обертає на зброю у гібридній війні: підрикти тилу, заколот, анексія можуть відбуватися із застосуванням псевдодемократичних процедур, як це було в Криму чи на Донбасі. В цьому полягає сутність так званої «м'якої сили», що маскується під демократичні вияви та процедури. Отже, демократія має небезпечну сторону (проблема передусім молодих демократій). Демократія мусить навчитися захищати себе від злочинців та агресорів, аби не дати шанс агресору.

Споживацтво – риса суспільства масового споживання, стиль життя, звичка сучасних людей до споживання, як системи та способу життя. Сучасна війна відбувається на тлі сяючих вітрин магазинів, модернових авто і бензоколонок, шоу-бізнесу, міжнародного туризму тощо. Це є новою ситуацією, сучасна людина психологічно не дуже готова до затягування пасок, талонів на продукти, ерзац-кофе, як це було геть в усіх воюючих країнах впродовж Першої та Другої світових воєн. Звичка до комфорту може дати агресору додатковий шанс на психологічний тиск та маніпуляцію масовою свідомістю в тилу супротивника. Також агресор може розраховувати на те, що переважна більшість населення на театрі воєнних дій, в тилу залишиться на диванах біля своїх телевізорів і не наважиться змінити звичний комфорт на труднощі та страждання війни у польових умовах.

Інформаційна основа – означає масове поширення сучасних технічних засобів комунікації, можливість отримувати необмежену кількість інформації та спілкуватися практично з кожною людиною в суспільстві та за його межами в режимі on-line. Суттєво змінює соціально-психологічний стан війська і населення, створює ідеальні умови для інформаційно-психологічної війни. Боротьба за уми та настрої людей стає чи не стрижнем гібридної війни. Агресор може широко використовувати сучасні інформаційні комунікації. Звичка до вільної преси, слова і думки стають уразливою точкою. Закриті суспільства, готуючись до війни, заздалегідь переводять свої мас-медіа у режим військової пропаганди, як це зробила путінська Росія. Для успіху пропагандистської атаки важливою обставиною є обмеження свободи слова всередині країни-агресора. Цим шляхом йшов Путін у перші місяці формування свого режиму: незалежні ЗМІ стали об'єктом атаки, після цього він пішов походом на Кавказ, а згодом і на Україну. Усі диктатори в цьому плані чинять однаково. Гроші дозволяють необмежено поширювати пропаганду на країни світу і, в першу чергу, на населення країни-жертви. Як бачить ситуацію пересічна людина? З екрану власного телевізора, сидячи на дивані. Хто створює телевізійну картинку, той є володарем свідомості простих людей.

Це добре відчули українці, зрозумівши у чому полягає найбільш потужна зброя Путіна; і чому їх родичі у Росії, що проживають за тисячі кілометрів від України, по телефону, скайпу запекло дискутують, кажуть, що вони краще знають, що відбувається в Україні, переконують у зворотному, ніж бачать українці на живо.

Технотронна складова – характеристика суспільства постіндустріального типу, що засноване на складних технологіях та кібернетичних системах. Енергетика, зв'язок, транспорт, виробництво і уся структура соціального життя перебувають у потенційній небезпеці, якщо порушити технологічні процеси, втрутитися, наприклад, у роботу серверів, розірвати технологічні ланцюжки, знищити джерела живлення тощо. Не треба доводити, що це відкриває нові можливості для потенційного агресора. Тактика гібридної війни будується і на такій перспективі.

Гібридна війна є підлою війною. *«Важливим моментом для розуміння гібридного ризику, – пише американський дослідник Джон Девіс, – відсутність морального та етичного обмеження у здійсненні операцій»* [11, р. 27]. І ніякі Женевські конвенції не можуть розглядатися як стримуючий фактор. Гібридна війна, з одного боку, стає можливою з урахуванням нових можливостей для досягнення перемоги, з другого, її тактика вибудовується так, аби уникнути відповідальності, засудження з боку громадськості. Чи не цим зумовлена вперта брехня Путіна щодо відсутності його військ на території України та факт неоголошення війни навіть за умов анексії Криму? Війна нового типу є запереченням міжнародного права, відповідних конвенцій, традицій ведення війн, що склалися у попередню епоху. Якщо війну не оголошувати, то можна, наприклад, не вважати захоплених військових за полонених, не виконувати різні зобов'язання щодо застосування заборонених типів зброї, активно використовувати незаконні (бандитські) формування, фінансувати терористів тощо. Руки у диктатора нібито розв'язані. Цікаво, що навіть Гітлер, якого до цього вважали вірцем воєнного злочинця, формально оголошував свої війни, зокрема, в ніч на 22 червня 1941 р. до міністерства закордонних справ Германії

був викликаний радянський посол Деканозов, і йому було зроблено Ріббентропом відповідну заяву й вручено ноту, в Москві аналогічну заяву Молотову зробив посол Німеччини Шуленбург. Отже, війна нового типу є новаторською не тільки у методах, але вона потенційно може бути більш підступною, небезпечною та злочинною. Таким чином, *гібридна війна є творчою відповіддю розпалювачів війни на нові цивілізаційні умови*. Світове співтовариство в нових умовах має навчитися паралізувати свавілля диктаторів та руйнувати їх плани. В цьому сенсі досвід російсько-української війни є важливим для вивчення та формулювання висновків оборонного характеру та подальшого розвитку міжнародного права. Ми звертаємо увагу передусім на соціальну базу, яку використовує агресор для розпалювання війни на території країни-жертви, залишаючись певний час у тіні, та не оголошуючи війни, як це диктували правила «класичних воєн».

1.3. «Хиткі соціальні сегменти» як соціальна база гібридної війни

Із соціологічної точки зору цікавим є питання щодо джерел «м'якої сили», яку агресор використовує на початковому етапі війни. Отже, має існувати *соціальна база*, якою агресор маніпулює на етапі підготовки до прямого втручання. Багато можна почути розмов про «п'яту колону» та її роль у гібридній війні. Дійсно, російсько-українська війна демонструє: активна інвазія у тому вигляді як це відбувалося у Криму та на Донбасі без відчутної присутності цього соціального компонента була б неможливою. Що є джерелом «п'ятої колони»? На кого може розраховувати агресор, коли він тільки складає свої плани та розгортає перші таємні операції на території майбутнього театру воєнних дій?

На нашу думку, апріорі у кожному суспільстві є *«хиткі соціальні сегменти»*, саме вони можуть бути сирим будівельним матеріалом, з якого агресор здатен побудувати «п'яту колону» та використати її як «м'яку силу» у структурі гібридної війни. Розглянемо це питання у теоретичній площині.

Для розуміння природи «хитких сегментів» застосуємо концепт політичної нації. Сучасні суспільства згідно із соціологічними уявленнями є націями-державами. Основу суспільства складає політична нація. На відміну від етносів – історичних соціальних груп, – корені яких губляться у глибині тисячоліть, політичні нації є продуктом модерну; вони формуються починаючи із XVIII ст., їх генеза збігається з історією розвитку капіталізму та індустріальної доби. Більшість сучасних політичних націй утворилася шляхом розпаду світових імперій, деякі сформувалися на базі колишніх імперських центрів (наприклад, сучасна французька політична нація). Унікальною нацією є американська спільнота, що утворилася як плавильний котел з багатьох етнічних груп. Проте зникнення етносів не є умовою формування політичної нації, це є принципово різні соціальні спільноти. Американське суспільство не вимагає від власних громадян асиміляції з «американською традицією», навіть вітаються так звані «етніки», що демонструють культурні традиції різних народів світу.

Український етнос є стародавнім. На теренах України, у Причорномор'ї, фактично зароджувалася сучасна цивілізація; і українська хліборобська традиція започаткована за часів неоліту та трипільської культури. Українці через відомі історичні події забарилися зі створенням власної політичної нації, на заваді щоразу ставали «добрі» сусіди. Проте, нарешті, ця подія відбулася; днем народження можна вважати 1991 р., коли 24 серпня Верховна Рада наважилася проголосити відновлення української державності, а народ України на референдумі 1 грудня в усіх без винятку регіонах (у Криму та на Донбасі також) підтвердив Акт проголошення незалежності більшістю голосів виборців.

Формальною ознакою приналежності людини до політичної нації є факт громадянства. Усі громадяни колишнього СРСР, хто постійно мешкав на території України станом на серпень 1991 р., отримали громадянство України на рівних умовах, тобто без обмеження за етнічним походженням, місцем народження, расовою або релігійною ознакою. Громадянство України можна було не отримувати, якщо людина планувала прийняття громадянство іншої країни, або ви-

їхати за межі країни на постійне місце проживання. Це був істинно демократичний підхід, що виключав утиски та дискримінацію. Не усі країни, що виникли на уламках СРСР, слідували цим шляхом; Прибалтійські країни (Латвія, Естонія) вводили певні обмеження щодо набуття громадянства для осіб, котрі осіли на їх землях за радянських часів. Дійсно, початок формування нації був оптимістичним: українці дотримувалися усіх міжнародних норм, конвенцій щодо прав людини та статусу громадянства. Держава нікого не обмежувала у громадянських правах. Проте це був лише перший крок до формування нової спільноти.

На початку 1990-х рр. ми висловили з приводу формування української політичної нації кілька припущень [12, 13]. По-перше, виникнення нації є не одномоментним актом, а процесом, що займає тривалий історичний проміжок часу; по-друге, політична нація має певну структуру з точки зору ступеня або рівня інтегрованості громадян до спільноти, принаймні є ядро та периферія; по-третє, принципове питання полягає у тому, як швидко і надійно можуть інтегруватися до нації представники неукраїнських етнічних груп. Проблема посткомуністичної України полягала не тільки у значному проширці вихідців з Росії, що більш-менш компактно проживали у великих містах Сходу та Півдня України, але й у зросійщених та денаціоналізованих етнічних українцях, багато з яких презирливо ставилися до всього українського, не знали історії України, національних лідерів, не володіли українською мовою. Це був результат імперського періоду, що нараховував на східних теренах 350 років. Центральна проблема української політичної нації полягала у *характері відносин етнічних українців і етнічних росіян* всередині України, а також українців в Україні та росіян, що проживають у РФ. Останні відносини уособлювали правлячі політичні еліти. В Криму та на Донбасі чималий прошарок людей називали себе *«радянськими людьми»*. Вони не зважали на власне етнічне походження, користувалися російською мовою (інших мов, як правило, не знали), звикли вважати Москву своєю столицею, голосували на виборах за комуністів, які

зайняли проросійську позицію, повністю поділяли пропагандистські стереотипи старої епохи щодо боротьби українців за незалежність, «бандерівців», ОУН – УПА тощо.

Ми не схильні вважати ситуацію в Україні найдраматичнішою порівняно з іншими націями-державами. Так, українці спізналися через несприятливі обставини та трагічні події історії ХХ ст., бо європейські нації на кінець ХХ – початок ХХІ ст. практично вже склалися. Але не тільки у новітніх, але і в старих націях є «хиткі соціальні сегменти». І це є певною мірою проблемою будь-якої нації та національної держави. Запропонований термін має виразне емоційне забарвлення, проте він по суті виражає головну якість. Виникає асоціація, наприклад, з пародонтозними зубами, що можуть легко відділитися від щелепи при невеликому струсі. Тобто мова йде про соціальні групи, які твердо не закріплені у тілі нації. В імперіях усі національні окраїни, колонії «хиталися» та «розкачувалися». В момент кризи у серці імперії – метрополії – такі сегменти швидко відпадали, внаслідок чого імперії стрімко розпадалися. І центральний уряд не сумнівався, що утримувати землі та народи потрібно силою: армія та флот були провідними інституціями імперій.

Національні держави побудовані на іншому принципі, спочатку нація – потім держава. Такі конструкції є доволі стійкими та витривалими щодо спроб їх штучної руйнації. Путін та його оточення, очевидно, вірять у те, що Україна – випадкове державне утворення, і в жодному випадку – не нація. Держава не витримає навали і населення увіллється у «руський світ». Саме на цьому переконанні будувалися основні тактичні схеми майбутньої гібридної війни проти України.

Щоправда, в кожній нації існує проблема доцентрової інтеграції. І це – загальна закономірність. Можна поділити нації за ступенем гостроти цієї проблеми. В британській, бельгійській, іспанській політичних націях є великі проблеми з інтеграцією громадян, відповідно в цих спільнотах визріли сепаратистські рухи. А ось польська, фінська, болгарська нації є набагато консолідованішими спільнотами, їх не трусить від сепаратизму. Але і в найбільш стабільних націях можна

знайти «хиткі сегменти». За критерієм *соціальної інтегрованості* націю можна уявити так, як це зображено на рис. 1.2. Прокоментуємо зміст сегментів 1– 4.

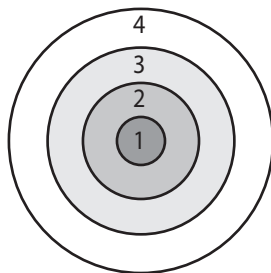


Рис. 1.2. Структура політичної нації за критерієм інтегрованості

- 1. Національне ядро:** національна еліта, знакові фігури та референтні групи, що репрезентують націю; до національного ядра можна віднести як сучасних діячів, так і історичні постаті, що закарбувалися в історичній пам'яті народу як фундатори нації, держави. Нації й етноси певним чином сполучаються. Сучасні політичні нації консолідуються довкола доволі численних і потужних етносів, які пройшли шлях внутрішньої мобілізації, боротьби за незалежність та створення держави. Нації включають також представників інших етнічних груп, діаспори, нечисленні корінні народи. Проте національне ядро переважно «належить» так званому титульному етносу, чий етнізм, як правило, стає частиною назви держави. Отже, певний етнос, його найбільш активна та цілеспрямована група стають центром кристалізації політичної нації. Але критерієм членства у нації є не етнічність, а громадянство, паспорт, що засвідчує цей факт.
- 2. Патріоти:** усі громадяни, що займають виразно патріотичну позицію, є «національними націоналістами» без поділу на етнічні групи; під час війни ідуть добровільно на фронт, стають волонтерами, роблять пожертви тощо.
- 3. Пересічні громадяни:** основна маса населення, люди, що чітко усвідомлюють своє громадянство, виконують основні консти-

туційні вимоги, а під час війни не будуть ховатися, і коли держава оголошує загальну мобілізацію – прийдуть у своїй більшості до військкоматів. У цілому – це достойні громадяни, на які на-вряд чи може розраховувати агресор.

4. **Хиткі елементи** – національна периферія, люди, які погано усвідомлюють факт громадянства, ставляться до нього формально, сповідують філософію: «риба шукає, де глибше, а людина, де краще». Це є «недостойні» громадяни, що пам'ятають про свої конституційні права, але забувають про обов'язки. Під час війни ховаються від мобілізації, легко зраджують, а у мирні часи можуть бути репрезентантами прихованої «п'ятої колони».

Нас цікавлять передусім «хиткі сегменти», бо саме їх шукає в соціальній структурі країни-жертви агресор, коли планує створити на театрі воєнних дій керований хаос. Належність до «ядра» або «периферії» можна дослідити за системою критеріїв інтеграції, які у сукупності виражають загальну кумулятивну характеристику «твердого», або «хиткого» стану людей (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Критерії інтеграції осіб до політичної нації

№ з/п	Критерій	Зміст
1	2	3
1	Ідентичність	Ознаки (об'єктивні), що об'єднують людину з групою; самоідентифікація – бажання репрезентувати групу, тобто політичну націю, внутрішня психологічна узгодженість стосовно членства у групі
2	Солідарність	У широкому сенсі, як це визначив Дюркгайм, дотримання норм, традицій, правил, характерних для спільноти. Людина, що солідарна з іншими, поділяє також спільні цінності, наразі національні цінності. Якщо громадянин дотримується конституційних вимог, законів країни, поділяє основні національні цінності – він є солідарним з іншими, якщо ні – має, скоріше, відношення до «хитких сегментів»

1	2	3
3	Адаптованість	Пристосування до умов проживання в межах нації, наявність роботи або бізнесу, розуміння спільної етики та культурних особливостей, ментальної специфіки оточення, вміння спілкуватися і взаємодіяти з іншими членами нації, у т. ч. знання мов спілкування
4	Етноцентризм	Підсвідомий потяг до членів групи, поділ світу на «Ми» і «Вони», приписування членам власної групи кращих якостей та ставлення з певним скепсисом або підозрою до чужаків. (Властивості етноцентризму, як і сам термін, були обґрунтовані американським вченим Самнером.)

Озброївшись вказаними критеріями, ми можемо описати кілька соціальних прошарків, що, на нашу думку, становлять «хиткі сегменти», і саме вони можуть бути об'єктами маніпуляцій на етапі підготовки гібридної війни.

Маргінальні прошарки – доволі широка категорія, за визначенням (від лат. *margo, marginis* – край, межа) включає всіх, хто на узбіччі, займає відцентровану позицію, знаходиться умовно «на краю» спільноти. Можна сприймати як родове поняття, що конкретизується у видових термінах. На Донбасі *маргіналами* називали передусім мешканців депресивних територій, де чоловіки не мали роботи після закриття шахт і ставали дезадаптованими у соціальному сенсі. Довкола зруйнована інфраструктура, житло дешеве, проте охочих купувати нерухомість немає. В цьому зруйнованому світі люди обирають різні стратегії виживання: дехто виїжджає в інші регіони назавжди або тимчасово на заробітки, інші залишаються та намагаються адаптуватися до нових умов. На жаль, нормальна адаптація є не доступною для багатьох мешканців, і вони стають на шлях злочинності, наркоторгівлі, контрабанди або деградують, спиваються, стають наркоманами. Від цих прошарків марно очікувати ідентичності та солідарності у національному контексті. Мав рацію Карл Маркс, що стверджував: «про-

летарії не мають батьківщини», щоправда, мова іде не про робітників у цілому, а саме про люмпен-пролетарів. Етноцентризм тут набуває регіонального або містечкового характеру, і може легко сполучатися із шовінізмом, антисемітизмом. Не випадково, саме чоловіки із цих депресивних регіонів, яких спостерігачі подій на Донбасі так і називали – «маргінали» – легко узяли в руки зброю, і за грошову винагороду влилися у незаконні збройні формування (НЗФ). Ми не будемо обговорювати тему, чому так сталося; яку роль відіграв центральний уряд та місцеві владні еліти в тому, що тисячі українських робітників, шахтарів перетворилися на маргіналів, наповнили «хиткі сегменти», а потім ситуативно були використані ворогом. Проте урок полягає у тому, що якщо на узбіччі є громадяни, то вони не поспішають інтегруватися до нації, їх свідомість звужена на повсякденних проблемах виживання, і за гроші вони можуть пристати на будь-яку непристойну пропозицію.

Злочинці, члени організованих кримінальних угруповань – у широкому сенсі належать до маргіналів, проте їх соціальний стан і життєва філософія є своєрідними. Злочинці, особливо спритні, не погано пристосовані до соціуму, проте їх адаптація здійснюється у кримінальний, тобто незаконний спосіб. Вони – на периферії, бо не солідарні з основною масою громадян; держава – їх природний ворог; вони мають власні ідентичності та етноцентричні «силові лінії». Професійні злочинці, члени мафії гуртуються довкола власних лідерів та субкультурних осередків. Ці обставини може використати агресор, домовляючись з кримінальною елітою про узгоджені дії. Кримінальні елементи в українських подіях відіграли особливу роль. Далі цій темі присвячено окремий підрозділ.

Соціальне дно (андерклас, декласовані маргінали) – прошарки тих, хто скотився вниз по соціальній драбині через алкоголізм, наркоманію, згубну пристрасть до азартних ігор тощо. Є «радикальними» маргіналами, вони не відповідають жодному з критеріїв інтеграції, як правило, порушують закон та моральні норми, не мають роботи, дезадаптовані; згодні заради невеликого заробітку, випивки, дози нарко-

тику на будь-яку дію. Агресор може використовувати для організації провокацій, залучати до масових акцій і НЗФ.

«Радянські люди» – залишкова або рудиментарна ідентичність, специфічна українська маргінальність. У деяких регіонах України, на Донбасі, зокрема в таких містах, як Стаханов, Красnodон, є масовою формою самоідентифікації населення. Ці люди нібито живуть у минулому, сучасність не визнають та критикують, до української держави ставляться доволі ворожо. В їх свідомості радянське минуле дивним чином асоціюється із сучасною Росією. Агресор вмів використовувати ці настрої, намагаючись при підготовці інвазії підтримувати і розширювати спільноту «радянські люди». Це яскраво було видно на прикладі регіонів, які контролювалися ставлениками Кремля. Тут відбувалася «насильствена советизація»: гучно святкувалися радянські дати, вивішувалися червоні прапори, транслювалися фільми радянського кінематографа, проводилися військово-патріотичні заходи у ретростилі, малювалися величезні панно розміром зі стінку будинку, на яких зображувалися сюжети Другої світової війни (зокрема, у Харкові) тощо.

Неінтегровані діаспори та нечисленні етноси – етнічні прошарки, що з різних причин не інтегрувалися остаточно до політичної нації. Серйозна проблема може виникнути, якщо неінтегровані етнічні прошарки компактно проживають у прикордонних областях, що межують з потенційним агресором, де титульним етносом є той самий народ. Така ситуація була на прикордонні Чехословаччини – Німеччини (Судетська область), вона об'єктивно існує в Криму та на Сході України. Прикордонна ситуація зі змішаним населенням є типовим явищем, у цьому немає нічого ані дивного, ані протиприродного. Ненормальною стає ситуація, коли одна країна намагається використати діаспору у власних агресивних цілях та перетворює її на «п'яту колону». Такі неінтегровані діаспори є строкатими у соціальному вимірі: від олігархів до люмпенських елементів. Наприклад, на Півдні та Сході України у великих містах поширився тип *«культурного украї-*

нофоба», більшість цих людей – етнічні росіяни. Вони уникають порушень законів, є добре адаптованими у соціально-економічному вимірі, мають роботу, прибутки, гарне службове становище, вищу освіту і, власне, усім мають бути зобов'язані Україні. Проте Україну не вважають своєю батьківщиною, вороже ставляться до всього українського, мови, традицій, культури. Тобто вони не виявляють української ідентичності, тяжіють до іншої нації. Можуть використовуватися агресором для розхитування ситуації, головним чином в ідеологічній сфері, для формування громадської думки. Неінтегровані діаспори завжди можуть використовуватися як привід та пояснення агресії. Так робив Гітлер, так чинить Путін, коли висуває тезу про знуцання з «руських людей» та необхідність їх захисту. Ніщо так не згуртовує власний народ, як вигуки «наших б'ють!» та гасло відплати кривдникам.

Окремі релігійні спільноти та конфесії – за умови релігійних конфліктів, пригноблення тих, хто не сповідує офіційну або панівну релігію. В Україні релігійний фактор активно не використовувався, таке мало місце у протистояннях між країнами в Азії (конфлікти Індії та Пакистану), на Близькому Сході. Проте священники Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) у Криму та на Донбасі внесли свою лепту у сепаратистський рух.

Політична опозиція, політичні дисиденти та несистемні політичні партії і рухи – прошарки тих, хто не згоден із політичним курсом правлячої верхівки, ідеологічно протистоять курсу країни, мріють про радикальні зміни, можливо, революцію або переворот. Може бути об'єктом розробки агентів ворожої країни. Так чинив Сталін, коли починав війну з Фінляндією у 1939 р.; він покладався на місцевих лівих – комуністів та соціалістів, створив народний уряд під керівництвом відомого діяча Комінтерну Отто Вільгельмовича Куусінена (голова уряду та міністр оборони фейкової «Фінляндської демократичної республіки»), аби активізувати «п'яту колону» всередині Фінляндії. Проте плани Сталіна не виправдалися, до честі лівих вони масово не стали на шлях національної зради. В Україні агресор широко використовував саме умовно ліві партії – комуністів, прогрес-

сивних соціалістів – для розхитування ситуації у мирний час. Умовність «лівизни» полягає у тому, що ці партії фінансувалися з Кремля, не захищали інтереси робітничого класу, а лобіювали законопроекти на користь Росії, очолювали боротьбу проти європейської інтеграції.

Підкреслимо, що ми не розглядаємо інтегрованість соціальних прошарків як вираження лояльності громадян до держави. Саме *патріоти можуть бути найбільшими критиками власної держави*. Але їх критика – це дискурс зацікавлених суб'єктів, що прагнуть не зруйнувати вщент державну машину, а зробити її більш ефективною, людяною та відповідальною. Інтегрованість до нації має дві складові: *суб'єктивна* – означає «почуття великої родини», духовну спорідненість з великим соціальним колом на рівні свідомого і підсвідомого; *об'єктивна* – присутність людини у спільності, соціальні зв'язки з членами нації, соціальні позиції та диспозиції, які людина займає або вважає за потрібне мати в соціумі. Це як дві ноги – на одну спиратися можна, але важко. Саме цих опор і бракує представникам «хитких сегментів». Цікаво, але певна їх частина вельми лояльно ставилася до української держави за часів Януковича, а потім із легкістю зрадила. Для патріота такий поворот є неможливим. Бо тоді треба змінюватися докорінно, ставати геть іншою людиною.

Не варто вважати, що є нації без «хитких сегментів», вони присутні скрізь. Різниця полягає в їх чисельності, і в тому, чи не намагається хтось іззовні використовувати національну периферію, аби через неї підірвати країну. Напередодні Другої світової війни обидва диктатори – Сталін і Гітлер – дотримувалися практично однієї тактики: вони робили ставки на «хиткі сегменти» у країнах, що планували окупувати. Різниця полягала в тому, що Сталін орієнтувався на комуністичний рух, використовував для розхитування ситуації агентів Комінтерну; Гітлер пов'язував надії з фашистськими партіями та організаціями. Навіть у благополучних Франції та Великій Британії відповідні прошарки (осередки фашистів і комуністів) були помітними. В інтересах гібридної війни завжди можна знайти ті сегменти, які до певної міри ізольовані від національного

життя, неінтегровані, озлоблені або знехтувані, і можуть відіграти роль горючого матеріалу.

Поглянемо на «хиткі сегменти» як очима потенційного агресора, так і з точки зору країни, що може стати об'єктом інвазії.

Агресор:

- здійснює аналіз соціальної структури під кутом того, хто може увійти до «п'ятої колонії», на кого можна розраховувати у «день Д» та на етапі «м'якої сили»;
- починає пропагандистську роботу, яка розрахована на посилення периферійності обраних сегментів;
- веде організаційну роботу, фінансує заходи, які повинні сприяти формуванню «п'ятої колонії» з «хитких сегментів»;
- проводить приховану роботу з відповідними громадськими структурами і їх лідерами, аби через них впливати на потрібні соціальні прошарки.

Країна, що може стати об'єктом нападу (в ідеалі):

- проводить моніторинг соціальних настроїв у проблемних кластерах (методологічна база і конкретні методики існують);
- визначає основи державної політики у проблемних регіонах чи стосовно окремих груп населення, аби «закріпити» невпевнені прошарки у структурі нації;
- налагоджує стосунки з лідерами, що виражають громадську думку проблемних прошарків, долучає їх до державного будівництва;
- намагається передбачити і профілакувати сепаратистські вияви, посилює інформаційно-пропагандистську активність, веде контррозвідувальну роботу, припиняє канали постачання грошей та підричних матеріалів, якщо стає очевидним, що існують недружні вияви, і це може означати фактичну підготовку до гібридної війни;
- включає відповідні питання до порядку денного зовнішньополітичної роботи, аби пояснити власну позицію світовому співто-

вариству та заручитися дружньою підтримкою щодо збереження цілісності та суверенітету.

Що з цих пунктів було реалізовано напередодні російсько-української війни? З боку РФ – практично усе. *Основним сегментом для підготовки гібридної війни було обрано етнічних росіян, які після 1991 р. перетворилися на громадян України.*

Таблиця 1.2

**Етнічний склад населення України (основні етнічні групи)
в сучасних кордонах (1897 – 2001 рр.), % [14]**

Етнічні групи	1897– 1900 рр.	1926– 1930 рр.	1959 р.	1989 р.	2001 р.	2001р. до1897– 1900 рр.,%
Українці	72,0	74,8	76,8	72,7	77,8	177,9
Росіяни	8,8	8,1	16,9	22,1	17,3	374,1
Євреї	9,0	6,5	2,0	0,9	0,2	4,0
Поляки	4,4	5,4	0,9	0,4	0,3	11,5
Німці	2,1	1,5	0,1	0,1	0,1	5,4
Молдавани/румуні	1,0	1,1	0,8	0,9	0,8	97,7
Усе населення	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	164,1

Присутність росіян у структурі у населення України, як ми бачимо з табл. 1.2, почало суттєво збільшуватися після Другої світової війни. То було наслідком і стихійних міграційних процесів, і свідомої політики Кремля. Українцям пропонувалася робота, служба за межами України, в Сибіру, на Далекому Сході, в Казахстані, а росіян заохочували переїжджати в Україну. Таку міграцію населення Кремль вітав і впроваджував як основу демографічної політики. Окрім індивідуально-сімейної міграції були спроби заселення певних територій Слобожанщини, Донеччини, Криму методом оргнабору та примусового перекидання російських селян-колгоспників. Це відбувалося за часів Голодомору та виселення кримських татар. Отже, етнічна структура України змінювалася на користь росіян. Розселення етнічних росіян

на територіях України було нерівномірним. По-перше, інтенсивно заселявся Крим і прикордонні області, по-друге, великі міста. Українці повторювали долю усіх колонізованих народів: вони як автохтони і народ-аграрій трималися землі, тобто не залишали без гострої потреби своїх домівок і сіл, а переселенці осідали переважно в містах. У великих обласних центрах, особливо у центральній міській зоні, українців було найменше. Тут оселялися чиновники, партійні керівники, офіцери й генерали, спеціалісти, що надсилалися на службу чи роботу з метрополії або отримували кращі квартири у ліпшій міській зоні. В університетах, державних установах, культурних центрах складалася диспропорція не на користь етнічних українців. Типовою ставала ситуація, коли етнічні українці оселялися довкола великих підприємств, отримували житло у малосімейках, гуртожитках (вихідці із сіл) на окраїнах великих міст, а центральна частина належала росіянам, євреям, кавказцям, грекам та представникам інших етнічних груп. Такою була диспозиція, що склалася за багато десятиліть перебування українських земель у складі російської імперії, як би вона не називалася.

На побутовому рівні стосунки українців з росіянами склалися в цілому не напружено. Не було масових конфліктів або конфліктів, що тягнуть за собою мобілізацію етнічних груп по різні сторони барикад. Українці сподівалися, що інтеграція росіян в українську політичну націю буде здійснюватися в еволюційний спосіб, зокрема, стане наслідком зміни генерацій населення, тобто діти й онуки переселенців з Росії, які народилися в незалежній Україні, вже не будуть відчувати жодного психологічного дискомфорту, ностальгії за «радянщиною» чи рідним селом батьків десь на Рязанщині... Проте кремлівські політики стосовно цього мали власний погляд: тотальне замирення етносів їх не влаштувало.

Початок «розхитування» російської діаспори було покладено навіть не з приходом до влади Путіна, а ще раніше, із початку 1990-х рр., тобто з моменту проголошення Україною незалежності. Інформаційна політика РФ, діяльність окремих партій і політичних груп, відо-

мих політичних фігур зводилася до того, аби перешкодити інтеграції етнічних росіян до української політичної нації. На цю тему можна написати окрему історичну монографію. Але, й не вдаючись у подробиці та приклади, викладемо зміст пропагандистської активності майбутнього агресора за попередні два десятиліття кількома тезами.

1. Росіяни, що живуть в Україні є скривдженою групою, їх пригноблюють, з ними не рахуються, не дають вільного розвитку. В окремі періоди загострення двосторонніх відносин пропаганда «утисків» посилювалася, а на початку гібридної війни досягла істерії. Пропагандистська злива була розрахована на кілька аудиторій. Треба було тримати у тонусі етнічних росіян на Сході та Півдні України, аби вони не розслаблялися і не ставали гарними громадянами своєї нової батьківщини. Далі важливо було переконувати в цьому громадян РФ, готуючи громадську думку всередині країни до «визволення» співвітчизників; нарешті, робити димову завісу власних агресивних планів та дій, звертаючись до Заходу і міжнародної думки.

2. Етнічні росіяни потребують захисту. РФ бере на себе функцію духовної, фінансової, політичної підтримки так званих «співвітчизників», залишає за собою право втручатися у внутрішні справи України, якщо того потребують інтереси «співвітчизників». Остання категорія почала трактуватися довільно, до неї російська пропаганда почала включати фактично усіх «російськомовних», що складають «руський світ».

3. Підтримка співвітчизників стає наріжним каменем внутрішньої та зовнішньої політики РФ. Зокрема, приймаються законодавчі акти, що полегшують повернення «співвітчизників» на історичну батьківщину. Питання перебування етнічних росіян у складі населення України постійно включається до порядку денного міжнародних переговорів. Київ, за логікою Кремля, мусить йти на поступки щодо питань другої державної мови, територіального устрою, федералізації тощо.

4. Російська пропаганда постійно розкручувала тезу про переваги життя у благословенному краї на противагу жахіттям, що чекають ет-

нічних росіян у разі приєднання України до Європи. Міф про втрачену велику батьківщину, у т. ч. Російську імперію, СРСР, яку ошукали Америка, масони, «єврогеї» й інші підлі недруги росіян, вносився у свідомість, як власного населення, так і етнічних росіян в інших країнах.

Отже, Росія впродовж двох десятиліть постійно роздмухувала російське питання в Україні. «Пиріжки мусять бути гарячими», а оскільки ніхто росіян не утискав у реальному житті, то до безкінечності тримати в напрузі діаспору ставало дедалі складніше, треба було або йти у рішучий наступ, або залишати цю тему осторонь. Путін прийняв рішення про війну, де «співвітчизникам» відводилася спеціальна роль.

А що із можливих контрзаходів робила Україна? Фактично нічого. Останніми роками навіть невеликі спроби протидії інформаційній агресії та підривній діяльності на теренах України (як це ще траплялося за часів Леоніда Кравчука або Віктора Ющенка) були згорнуті. Крим і Донбас були віддані місцевим криміналізованим проросійським елітам, які, власне, і готували свої території до здачі росіянам. Тут взагалі про жодну державну політику та прогнозування ситуації навіть мова не йшла. Таким чином, колапс державності у Криму та містах Луганської і Донецької областей не був випадковістю. Москва активно працювала в цьому напрямі, а Київ вважав, що кілька папірців, підписаних ще за часів Бориса Єльцина, можуть зупинити агресію. За наївність і недолугість треба розплачуватися.

Чи тільки етнічних росіян використав Путін у структурі гібридної війни? Ні, використовувалися геть усі «хиткі сегменти». Так, «антинаціональні» політичні кола – комуністів і прогресивних соціалістів – Кремль дуже ефективно задіяв у широкій кампанії протидії намірам Києва вступити в НАТО. Це було дуже важливе, можливо, визначальне для Москви питання на етапі підготовки до війни. Україну будь-якою ціною не можна допустити до членства в Альянсі, бо тоді ламаються усі плани щодо захоплення її території. Тут компромісу Кремль припустити не міг. Закономірно, що на території України за часів Ющенка, коли це питання Київ намагався поставити у площині

ну практичної політики, була розгорнута дуже галаслива й брутальна кампанія проти НАТО. За цим стояв Кремль, проте виконавців було наведено з українських політиків, мешканців Криму, Одеси, Донецька, і етнічна належність мітингувальників чи пікетників нікого вже не цікавила. На кримінальні кола, маргінальні елементи, навіть церковників з УПЦ МП також розраховував агресор. І вони зіграли свою роль як елементи гібридної війни.

Є урок, як не треба бути самонадійними, легковажними, коли ще не палає вогнище війни. Будемо сподіватися, що уроком скористаються не тільки наступні генерації українських політиків, але й діячі інших країн, яким загрожує перспектива гібридної війни з використанням «хитких сегментів». А ми продовжимо вивчати соціальну базу «м'якої сили» та розглянемо таке цікаве питання, як присутність на театрі воєнних дій «п'ятої колони».

1.4. Формування «п'ятої колони» на території країни-жертви

Тема «п'ятої колони» не є новою. Про це завжди говорять і навіть по-справжньому волають у спільнотах, що є об'єктом інвазії, часто перебільшуючи реальну загрозу. Але усе, що є таємним і підступним, викликає загострене відчуття страху; люди, захисники спільноти (вітчизни), прагнуть захистити себе з тилу та відвести приховану загрозу. Про «п'яту колону» почали голосно говорити у республіканській Іспанії 1936 р. після початку збройного заколоту військових, хоча за легендою цей вислів – «п'ята колона» (ісп. *quinta columna*) – належить саме заколотнику – бригадному генералу Еміліо Мола. Він нібито у виступі по радіо 1 чи 2 жовтня сказав, що на Мадрид йде чотири військові колони, а із середини міста удар по урядовим кварталам нанесе п'ята колона (тобто прихильники франкістів, які перебувають у столиці та чекають сигналу для виступу). Зрадників серед своїх шукали увесь час республі-

канці, вони мали власні спецслужби, їм активно допомагали спеці з НКВС, які знаходилися у таємних відрядженнях в Іспанії.

Після Другої світової війни під цим терміном розумілися прихильники Гітлера в різних країнах світу. У 1949 р. з ініціативи Міжнародної ради філософських та гуманітарних наук при ЮНЕСКО була розпочата робота з вивчення історії націонал-соціалістичної Німеччини та фашистської Італії. У рамках цієї роботи співробітник Амстердамського державного інституту військової документації Луї де Йонг на основі ґрунтовних власних досліджень видав книгу «Німецька п'ята колона у другій світовій війні» (англ. *The German Fifth Column in the Second World War*), що вийшла друком у Чикаго 1956 р. Скорочений переклад книги було видано у СРСР 1958 р. [15]. У виданні Британського Королівського інституту з міжнародних справ («*The World in March 1939*», Лондон, 1952 р.) німецькі національні меншини у державах Центральної та Східної Європи були прямо названі п'ятою колоною міжнародного значення. Отже, у найбільш розширеному сенсі «п'ята колона» – це етнічна група, діаспора (у випадку нацистської Німеччини – фольксдойчі), яка використовується для підризу тилу супротивника при підготовці агресії. Цікаво, що не меншою за розміром та ефективністю була на той період сталінська «п'ята колона», що діяла від імені Комінтерну. Вона формувалася в багатьох країнах світу не за етнічним, а за політичним принципом. В. Путін, на наше переконання, є гарним учнем великих диктаторів, його кроки у розпалюванні війни чи не буквально повторюють дії попередників. Він узяв усе «цінне та новаторське» і у Гітлера, і у Сталіна. Його «п'ята колона» в Україні (очевидно, і в інших країнах Східної Європи) сполучає й етнічну діаспору «співвітчизників», і політичні проекти, які фінансуються з Москви.

На сьогодні термін «п'ята колона» набув універсалізму. Поширеною є думка приблизно такого змісту: «п'ята колона» – це замаскована під партію або соціальний рух організація всередині країни, що фінансується із-за кордону, і яка ставить на меті руйнацію цієї країни. Розрізняють військову та політичну «п'яту колону», істину та при-

думану. Російський філолог К. В. Шабаліна на основі аналізу текстів з НКРЯ (национальный корпус русского языка) доходить висновку, що під номінацію п'ята колона в російському дискурсі підпадають:

- політичні угруповання, що дотримуються (таємно або явно) курсу, який є протилежним основній політиці держави;
- терористи;
- бізнесмени, що активно співпрацюють із західними партнерами [16].

Проблема концептуалізації феномену та конструювання узагальнюючої дефініції полягає у прецедентному характері явища: різні обставини та ситуації в кожній країні та історичному періоді породжують і різне бачення сутності та змісту «п'ятих колон». Для росіян «п'ята колона» – це передусім рука Заходу.

«П'яту колону» в Україні і в історичній площині, і стосовно сучасності дослідив у своїй книзі Іван Діак [17]. Його монографія – «П'ята колона в Україні: загроза державності» – на сьогодні є найбільш фундаментальною роботою, що присвячена цій нагальній темі. Вона виконана в історико-публіцистичній манері, містить великий обсяг первинного емпіричного матеріалу. На жаль, праця не зупинила переможну ходу «п'ятої колони» в Україні аж до революції та війни 2014 р., коли вона відіграла свою фатальну роль. Повернемося до тексту роботи, автор розрізняє два соціальні типи діячів «п'ятої колони»: (1) вихідці з етнічних діаспор, які працюють так би мовити на свій «фатерланд», (2) ренегати, тобто елементарні зрадники, що з різних мотивів переходять на службу до ворога. Іван Діак описує дев'ять складових «п'ятої колони», тобто операційних суб'єктів, які працюють на користь РФ в Україні, у т. ч.:

- бюрократична;
- комерційна;
- етнополітична;
- слов'янська;
- колишня номенклатура;

- комуністична;
- церковно-політична;
- іноземна військова присутність;
- ренегатська.

Ми маємо власне завдання: дослідити роль «п'ятої колони» та шляхи її формування у структурі гібридної війни. Отже, можемо порекомендувати усім зацікавленим у більш розгорнутому баченні ситуації скористатися матеріалами, зібраними І. Діяком, і спробуємо концептуалізувати феномен у контексті тактики гібридної війни. Наша позиція зводиться до трьох тез.

1. Не варто плутати «п'яту колону» з «хиткими соціальними сегментами». У протилежному випадку ми мали б констатувати: в Україні майже половина дорослого населення і є «п'ята колона», однак це не зовсім так.

2. «П'ята колона» виникає не стихійно, вона є соціальним проектом ворожої держави і створюються «п'яті колони» під майбутню війну. Таким чином, початок формування на майбутньому театрі воєнних дій «п'ятої колони» є першим практичним кроком у підготовці гібридної війни.

3. «П'ята колона» України нагадує *тривимірну мережу агентів* двох типів: 1) корпоративні суб'єкти (організації та партії, які використовуються або спеціально створюються під цей проект); 2) фізичні персоналії – окремі політики і бізнесмени, так звані активісти та ангажовані особи, що свідомо працюють на іншу державу, отримуючи за це фінансову і моральну підтримку із-за кордону.

«Хиткі соціальні сегменти» – не більше ніж матеріал, соціальна база, з якої за існуючим проектом можна формувати «п'яту колону». Її використовують як у мирний, так і у воєнний час. У «день Д», коли агресор переходить до активних дій, «п'ята колона» стає основою «м'якої сили», що здатна, образно кажучи, відчинити браму фортеці для наступу основних сил. Для російських можновладців не було великих проблем стосовно вибору сегментів, за які варто ухопитися. Го-

ловні питання: 1) чи потрібно це робити і каламутити воду в Україні; 2) скільки це буде коштувати, і з яких бюджетів фінансувати? Очевидно, перше питання є риторичним, бо із першого дня існування незалежної України в Росії було доволі охочих «повернути утікачку до полону». І підтримка проросійських елементів видавалася найбільш раціональним шляхом до нового поневолення України. «П'ята колона» у мирний період мала відігравати також роль пут на руках та ногах України, коли в українців виникали природні бажання євроінтеграції, вступу до НАТО, стрибка з російської газової голки тощо. А ось розширене фінансування (очевидно, за спеціальними таємними програмами та бюджетними рахунками) соціального проекту під назвою «п'ята колона» почалося з того моменту, коли Путін прийняв для себе стратегічне рішення готуватися до війни та анексії українських територій. Схематично утворення та використання «п'ятої колони» представлено на рис. 1.3.

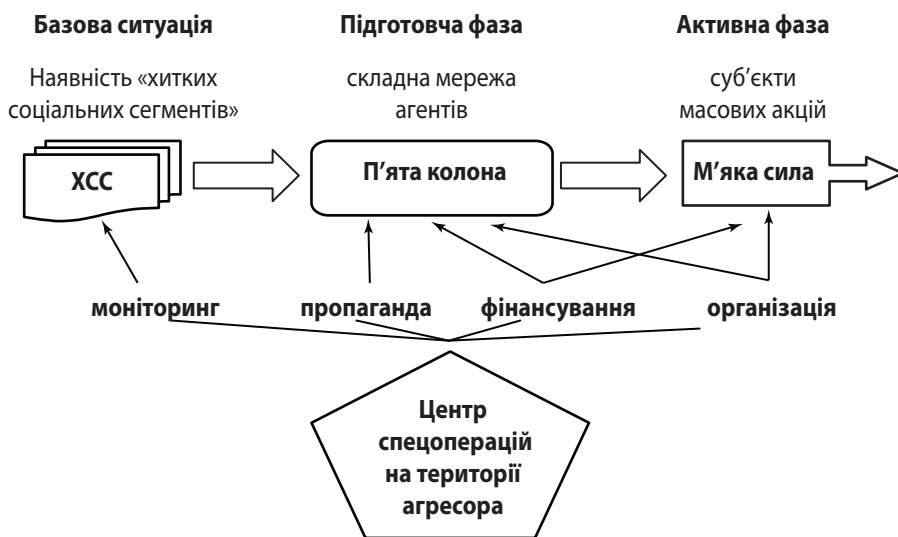


Рис. 1.3. Схема утворення та використання «п'ятої колони»

Ми припускаємо, що країна-агресор створює керівний центр для утворення та координації «п'ятої колони» з певним бюджетом та пов-

новаженнями. Ми не володіємо закритою інформацією щодо підготовки РФ до гібридної війни. Проте деякі речі лежать на поверхні. Це торкається інституцій і відомих фігурантів. Не викликає, наприклад, сумнівів, що куратором етнічних діаспор на предмет їх втягування в антидержавну діяльність у країнах пострадянського простору був Інститут проблем СНД під керівництвом К. Затуліна. Очевидно, ця фундація і створювалася під соціальний проект «п'ятої колони» у колишніх «братніх республіках». Затулін і його команда вели значну за обсягом організаційну роботу безпосередньо в Україні з різними суб'єктами проросійських активістів; вони створювали відповідні організації, рухи, партії, наприклад, «Союз православних громадян України», і, очевидно, такі структури, як Народний фронт «Севастополь – Крим – Росія» та «Русское движение Севастополя». Це була пряма підготовка до анексії Криму.

Іншим фігурантом, який, швидше за власною ініціативою узяв на себе тягар організації російського руху в Україні, був колишній мер Москви Ю. Лужков. Він відіграв провідну роль в організації, наприклад, сепаратистського з'їзду у Северодонецьку (2004 р.), коли вперше почали лунати гасла створення «Новоросії» (сепаратисти пропонували Лужкову очолити цей проект). Лужков узяв шефство над Севастополем, як головним центром консолідації «п'ятої колони» в Україні, і мав певний успіх через фінансування проектів інфраструктури міста та наочної демонстрації тез: «Росія вас пам'ятає, Росія вас не забуде, Росія вас прийме у свої обійми».

Варто пригадати різнопланову діяльність Д. Рогозіна – лідера «Конгресса русских общин» і партії «Родина». Роль цієї знакової фігури у підготовці РФ до війни за Україну детально проаналізував у своєму блозі Є. Марчук [18]. Додамо лише, що українофобська одеська організація «Родина», яку очолив відомий місцевий мафіозі «Марадона» (у миру – Ігор Марков, нардеп і сиділець за часів Януковича), мабуть, виросла із цього куща. Значну роль відіграли ідеологи «руської весни», «руського світу» від патріарха Кирила до офіційного блазня В. Жириновського, від ідеолога євразійства О. Дугіна до

академіка С. Глазьева (конкурував з Рогозіним за вплив у зазначених вище структурах). У кожного з цих фігурантів були власні важелі впливів, аудиторії та адепти в Україні. Їх активність підкріплювалася державним фінансуванням або для заходів використовувалися кошти релігійних та громадських структур. Ми торкнулися вищого кола ляльководів, що як той Папа Карло з необробленого, але благодатного матеріалу робили власноруч маріонеток для великої політичної гри.

Аби зрозуміти рівень мислення і глибину суджень російських ляльководів варто процитувати статтю Глазьева для газети «Аргументы недели», що побачила світ у червні 2014 р. (мовою оригіналу без купюр подаємо її закінчення): «И конечно, важнейшей задачей является освобождение Украины от установленного США нацистского режима. Формирование Новороссии на освобождённой от американо-нацистской оккупации территории является лишь частью этой работы. Она может считаться завершённой только после освобождения Киева силами самого народа Украины, который необходимо пробудить от нацистского кошмара и поддержать в борьбе за возвращение в родное лоно Русского мира. Для этого нужна широкая работа по разъяснению истинных целей проамериканской нацистской хунты, которая использует оболваненных фашистской пропагандой граждан Украины в качестве жертвы богу мировой войны» [18]. Отже, ключова теза – рідним для українців є «лоно Русского мира»; це так вирішив за українців не московський двірник з якогось там Кривоколінного провулку, а цілий академік! Він, як представник гуманітарної науки (і уродженець Запоріжжя), закликає до військового походу на Київ. Але найбільш неосяжним є не ця маячня, а те, що ляльковод – академік НАН України! А ось це вже називається приїхали... Але насправді для нашого контексту – дуже цінний факт, що свідчить про глибину проникнення «п'ятої колони» в різні інституції України, у т. ч. і академічні кола. Для справедливості додамо, що Глазьев – іноземний член НАН України з 2009 р. У липні 2014 р. українські науковці, яких обурила антиукраїнська позиція Глазьева, закликали його добровільно відмовитися від членства у НАН.

Але справжнім куратором щодо питань «п'ятої колони», очевидно, згодом став В. Сурков – людина особисто наближена до Путіна, якій бос доручив займатися «українським питанням». Усі технічні нітки знаходилися у його руках, проте принципові та стратегічні питання мала розв'язувати лише одна людина – особисто В. Путін. Президент РФ і є верхівкою організаційної піраміди з підготовки гібридної війни. Цікаво, як про ці нюанси російської управлінської піраміди розбавкує Бородай (ще один калібром менше творець «п'ятої колони»). Після того, як Кремль звільнив його з посади прем'єр-міністра «ДНР» («прем'єр» з 16.05 по 07.08.2014 р.), та відкликав до Москви, він побив горщики з іншою креатурою Кремля – власним «міністром оборони» та особистим друзякою (у минулому) І. Гіркіним. Обидва, звільнившись від тягаря службових обов'язків по «ДНР», заходилися скликати прес-конференції та звинувачувати один одного у поразках, зраді, невігластві тощо. Гіркін закидав Бородаю, що той вкрав гроші та «злив» проект «Новоросія». І ось Бородай дає розгорнуте інтерв'ю російському націоналістичному каналу TV «День» і терпляче пояснює, що існує сувора вертикаль і жоден чиновник не може прийняти доленосного рішення одноосібно. Тобто не в компетенції Бородая щось там «зливати». Бородай розказує глядачам: Сурков і його команда для нього були «старшими посадовими особами, представниками РФ», але Сурков регулярно в усьому звітував перед «першою особою»; і, взагалі, «усі серйозні рішення щодо Новоросії приймалися першою особою, а Сурков не є таким...». Після свого відкликання з «ДНР» у Бородая, як ми дізнаємося з інтерв'ю, «вичерпалася службова необхідність у контактах із Сурковим» [20]. Отже, «прем'єр» Бородай в «ДНР» перебував на службі, його прямиий керівник на той час – Сурков (можливо, безпосереднім керівником був хтось з команди Суркова рангом нижчий, кого Бородай в інтерв'ю не називає), а сам Сурков є лише пішаком у руках Путіна. Власне, ми і не сумнівалися в подібній ієрархії, але важливо, аби про це було почуто з перших вуст. Олександр Бородай – людина з темною біографією, політтехнолог, спеціаліст із розпалювання міжетнічних конфліктів, створення керовано-

го хаосу; були повідомлення (не підтвержені остаточно), що має чин генерал-майора ФСБ. Він з'явився на Донбасі не випадково, очевидно, темою гібридної війни, створення «народних республік», спираючись на «п'яту колону» займався вже давно, можливо, ще з часів Чеченської війни, де знаходився під легендою журналіста.

Формування «п'ятої колони» в Україні здійснювалося широким фронтом. Якщо й існував керівний центр, то він брав на себе лише загальні функції розподілу грошей та затвердження планів. А конкретну роботу здійснювали так би мовити галузеві фігуранти у межах своєї компетенції. Патріарх Кирило «обробляв» ієрархів УПЦ МП, Зюганов тісно спілкувався з лідером Комуністичної партії України (КПУ) Симоненком, спікер Держдуми Б. Гризлов, як лідер правлячої «Єдиної Росії», – з В. Януковичем – лідером Партії регіонів (ПР) (наприклад, Красноярськ, листопад 2005 р., збори «Єдиноросів», де Янукович робить символічний жест – дарує росіянину гетьманську булаву). Отже, церковники – з церковниками, політики – з політиками, військові – з військовими, академіки – з академіками тощо. Це дійсно нагадувало театр ляльок, де кожний з артистів тримає за ниточки одну чи дві ляльки, водить їх по сцені, вкладає в їх уста свій голос.

Топталася теренами України ціла бригада псевдополітологів, псевдосоціологів, псевдогуманітаріїв, що мали власні завдання. Пригадується один з непримітних наукових заходів у стінах Інституту соціології НАН України на початку 2000-х рр. за часів ще Кучми; на зустріч був запрошений відомий політолог з РФ Сергій Марков, який в Україні згодом перетворився на політичного консультанта Януковича. Вже тоді Марков сприймався як непростя і знакова фігура. Було видно його реакцію на доповіді та репліки українських соціологів; московський гість оживав і починав щось занотовувати лише тоді, коли озвучувалися соціологічні дані щодо розбіжностей громадської думки у різних регіонах України. Ось що його цікавило. Майбутні виборчі кампанії Януковича та ПР будуть побудовані на технології розділення країни на різні сегменти. Московські варяги (Марков, Гліб Павловський та ін.) й місцеві «брати по розуму» (Погребінський, Єрмолаєв, Видрін

тощо) не тільки заробляли гроші на спільних проектах та виконували завдання просунути Януковича на царство, побіжно свідомо чи ні вони реалізовували більш фундаментальне завдання Путіна – спричинити розкол України. Зазначимо, ніщо так не посприяло мобілізації та гуртуванню «п'ятої колони», як запекла і нечесна передвиборча боротьба, що породила революцію 2004 р. та першу серйозну загрозу сепаратистського рваншу.

Робота із формування «п'ятої колони» базується на трьох чинниках: по-перше, *гроші* (фінансування мусить бути постійним і потужним, бо ніде так не розкрадаються кошти як у підпільних схемах), по-друге, постійна *ідеологічна та пропагандистська підтримка*, яка не тільки заморочує мізки, але і надихає, вселяє оптимізм у душі фігурантів «п'ятої колони»; по-третє, *системна організаційна робота*, зустрічі та спілкування з потенційними «вузловими» лідерами «п'ятої колони»; організація різних заходів, свят, семінарів, конференцій тощо, тобто робота «під прикриттям» у легальному режимі. Ми назвали кілька знакових фігур, що працювали з українською «п'ятою колоною», але основний тягар лежав на плечах невідомих полковників (і ще не полковників) ФСБ, ГРУ, різних зв'язкових, посильних, кураторів, аналітиків, які виконували велику чорнову роботу, випрацьовували схеми перекидання грошей, проводили кадрову селекцію, складали бази даних, виконували контррозвідувальні функції (чи не отямиться СБУ, і не почне гру у подвійних агентів?). До речі, організатори «п'ятої колони» почувалися в Україні доволі непогано, переважно вільно, майже не ховалися. Це є важливою обставиною, бо держави у більшості випадків вживають певних превентивних заходів, аби убезпечити себе від підривної діяльності в тилу. І тільки найбільш корумповані та гнилі режими не зважають на такі речі, як діяльність всередині країни мережі інсайдерів. Щоправда, іноді Україна намагалася опиратися, були випадки, коли Сергія Маркова або Костянтина Затуліна не пускали на територію країни, проте це були окремі епізоди. І погоди вони не зробили.

З перемогою Януковича на виборах 2010 р. вже нічого не заважало плідній роботі центру спецоперацій. За чотири роки правління став-

леника Кремля відбулося те, чого не спостерігалось раніше. Так, у силових структурах як раніше працювали завербовані агенти, яких ФСБ почало «саджати на гачок» ще з 1990-х рр., але тепер на ключові посади в міністерствах та відомствах призначалися прямі агенти імперії. Очевидно, був визначений і порядок призначення. Можливо, підбирав Сурков, узгоджував кандидатуру із Януковичем (є дані, що на посади в СБУ фігуранти узгоджувалися з сином президента Сашою-Стоматологом), а затверджував призначення Путін.

СБУ України, очевидно, перетворилося на осередок «п'ятої колонії». Служба не тільки не протидіяла російській прихованій експансії, а активно допомагала грі Кремля. 16 лютого 2015 р. на зустрічі з громадськістю Львова начальник ГУ СБУ у Львівській області Віктор Андрейчук повідомив вражаючі факти: за 2013 р. Росія захопила цінними подарунками 4 тис. співробітників СБУ; у грудні, тобто вже під час Майдану, голова служби О. Якименко був нагороджений іменною зброєю та медаллю «За взаимодействие с ФСБ». Начальник контррозвідки отримав теж саме, і ще медаль «За боевое сотрудничество». Факти – кричущі, країна системно готувалася до заклання. Основні креатури Кремля було дезавуйовано наприкінці лютого 2014 р., коли вони масово повтікали до РФ разом з Януковичем. Проте Путін продовжував їх використовувати в боротьбі з Україною. Так, у травні 2014 р. (після початку війни) Якименко організовував таємне перекидання з Криму на територію Запорізької області бойової зброї.

Урешті-решт на початок війни в Україні склалася унікальна мережа «п'ятої колонії». Вона настільки є складною, неоднорідною та розгалуженою, що доведеться використовувати щось на кшталт математичної моделі, аби хоч якось її представити в узагальнюючому вигляді (рис. 1.4).

Вертикальний вимір є розподілом агентів «п'ятої колонії» за їх статусом і впливом всередині України. Вищий рівень – це провідні парламентські партії, загальноукраїнські церковні або громадські організації, представники правлячого класу та політичної еліти, які зголосилися співробітничати із закордонними структурами або фактич-

но співпрацюють в обмін на фінансову підтримку, лобювання власних інтересів у колишній метрополії, підтримку на виборах або із суто ідеологічних та світоглядних причин, наприклад, через схильність до «руського світу». На цьому вимірі можна позначити й інші щаблі, наприклад, «середній» та «нижчий», що з точки зору кураторів означає меншу цінність агентів. Власне кураторів цікавить ступінь впливу агентів на події та процеси в країні, і можлива роль того чи іншого агента у «день Д», коли буде розпочато активну фазу війни.

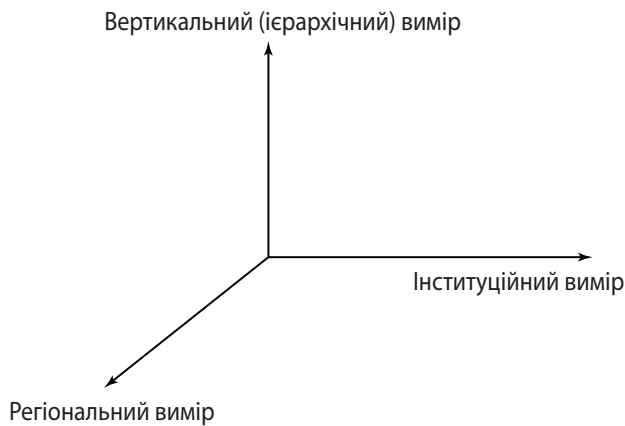


Рис. 1.4. Тривимірна модель «п'ятої колони»

Регіональний вимір – це розподіл агентів за соціально-територіальною структурою країни та потужність їх впливу у різних регіонах. Концентрація п'ятої колони безпосередньо поєднується з планами гібридної війни та наявністю в регіонах «хитких соціальних сегментів». Основна ставка робилася на АР Крим та вісім адміністративних одиниць Сходу та Півдня у такому порядку: Луганська, Донецька, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська області. Відповідне фінансування, організаційні заходи було спрямовано передусім на ці регіони. І окрема увага приділялася містам Києву та Севастополю. В першому – зосереджувалася верхівка «п'ятої колони», а із Севастополя можна було починати підрив Криму, а потім і України.

Інституційний вимір – формування «п'ятої колони» за інституційним (галузевим) принципом та робота з різними типами суб'єктів, яких можна перетворити на власних агентів. Отже, на третю умовну вісь можна нанести таку макрошкалу: «державні інституції», «політикум», «бізнес», «громадянське суспільство».

«Математичний» підхід дозволяє кожного суб'єкта «п'ятої колони» розглядати у трьохвимірному просторі принаймні фіксувати такі параметри, як статус у державі та суспільстві, регіональна належність та відношення до тих чи інших інституцій.

На вищому, так би мовити «макросоціальному» рівні, до «п'ятої колони» в Україні належали Партія регіонів, Комуністична партія України, Українська православна церква Московського патріархату. Цьому є безліч доказів, неодноразово подібні висновки робилися політологами, журналістами, релігійними діячами, а після втечі Януковича – і Службою безпеки України, що вимагала, наприклад, формальної заборони КПУ. Проте з макроструктурами не все так просто. Це – масові політичні і громадські організації, з більшістю їх членів ніхто окремо не укладав контракт на національну зраду. Після початку військового наступу на Україну тисячі членів або прихильників цих номінацій відхитнулися від «брендів», які асоціювалися з національною зрадою. Восени на виборах до Верховної Ради вперше майже за 100 років до центрального представницького органу не потрапили комуністи; регіонали злякалися гніву виборців і сховалися за брендом «Опозиційний блок». УПЦ МП втратила кілька десятків парафій, коли рядові члени конфесії зрозуміли, що церковні ієрархи їх зрадили, і не працюють на користь України. Отже, з одного боку, для майбутнього агресора домовленості з центральними апаратами або керівними ланками загальнонаціональних структур є значною перемогою, з другого – це хитка позиція з огляду на момент істини, коли люди починають самостійно мислити, і на перше місце виходять фундаментальні чинники етнічної та національної ідентичності.

Більш надійними є політичні та громадські проекти, що із початку проектувалися стратегами гібридної війни. Щоправда, це вже

організації мезорівня, вони не мають надпотужного впливу й значного членства. В політичній історії України до найбільш яскравих номінацій середнього рівня можна віднести Прогресивну соціалістичну партію Наталії Вітренко, Соціал-демократичну партію (об'єднану) Віктора Медведчука, а після її поховання – Всеукраїнське об'єднання «Український вибір», за яким стояв той же кум Путіна та провідник його інтересів в Україні. До них (за впливом) тягнувся і «Руський блок», проте, що цікаво, бренди зі словами «Руський», «Росія» не збирали масової аудиторії. Ідея сепаратизму на користь Росії у мирний час ніколи, за даними соціологів, не брала у полон свідомість більшості населення в жодному регіоні, навіть у Криму. Без сумніву, «п'ята колона» в Україні мала непогану соціальну базу, проте залишалася обмеженою у своїх соціальних межах групою і локалізованою у просторі в кількох регіонах. Доволі показовою є доля організацій, створених за проектом Кремля: вони були галасливими та помітними, коли в них накачувалися гроші, їх біг-борди стирчали від Севастополя до Чернігова, проводилися масові акції, партійні збіговиська, видавалася преса, демонструвалася телереклама тощо. Але коли кран з грошима перекривався, вони здувалися як забута кулька після першотравневої демонстрації. Де тепер Вітренко з її нерозлийвода дружком Марченком?

Українські «здуті кульки» дуже нагадують історію з «передовою громадськістю» та комуністичним рухом за часів СРСР. Вони, як відомо, годувалися з Москви; на ці гроші жирували генеральні секретарі, видавалася преса, збиралися з'їзди, відбувалися форуми «за мир» та «проти імперіалізму» тощо. А в газеті «Правда» регулярно друкувалися цитати партійних видань компартій Франції, Бельгії, Фінляндії, США і ще кількох десятків країн, у яких містилися, наприклад, відгуки на промову генсека ЦК КПРС, черговий «історичний» пленум або з'їзд у Кремлі. У радянської людини створювалася ілюзія, що «ми у центрі планети» і «йдемо правильним шляхом». Як тільки гроші закінчилися (за часів горбачовської перебудови), компартії з їх газетами здулися, як ті кульки, та пішли у небуття. Комуністична «п'ята колона» в країнах Заходу вмерла «голодною» смертю. Це до-

водить нашу теорію: і в ситих країнах є свої «хиткі соціальні сегменти». Свого часу Кремль їх «вирахував» та сформував власну «п'яту колону» з прицілом на третю світову війну та «звільнення від оков капіталізму світового пролетаріату». Не вийшло, проект на сьогодні є закритим, канули у вічність ситі часи у керівників компартій. Проте Путін не залишив саму технологію створення «п'ятої колони» на тих територіях, що є його геополітичним інтересом. Досвід накопичено фантастичний! Хто як не офіцер КДБ мусить відчувати силу та перспективу такої роботи. За оцінками спостерігачів, Путін почав фінансувати радикальні праві та ліві європейські партії, намагаючись розколоти спільну Європу та поставити хрест на євроінтеграції. Праві радикали, неофашисти є набагато більш перспективним матеріалом, ніж послаблені та дискредитовані «старі» ліві. По-перше, вони є націоналістами і борються проти інтеграційних процесів, по-друге, вплив правих посилюється через неконтрольовану трудову міграцію з Африки та Азії та зростання націоналістичних настроїв у Франції, Німеччині, Австрії та інших країнах; по-третє, вони є рішучими і можуть стискати кулаки у потрібний момент. І ось перший бажаний результат: праві радикали підтримали дії Путіна проти України на тлі загального засудження порушення світового порядку з боку Росії. Тепер місце фаворитів належить не їм, лівим, а класовим ворогам – нащадкам фашистів та нацистів. Путін за часів СРСР був, звичайно, комуністом які всі КДБешніки, але його холодний розум і полум'яне серце явно схиляється до Гітлера і правих радикалів. Ми постійно будемо підкреслювати численні аналогії та проводити паралелі дій Гітлера та Путіна. І вважаємо, що це не є виправданим. Російський диктатор готовий використати будь-кого, хто може допомогти у боротьбі за його інтереси. І тут «правизна» чи «лівизна» не мають значення. Путінські агенти, зокрема Дугін, тісно працювали з новим лівим рухом Греції СИРІЗА, який врешті-решт переміг на виборах у січні 2015 р. Віддаючи за фінансову допомогу, лідер руху А. Ціпрас почав робити проросійські заяви, і поставив під сумнів застосування санкцій проти Росії. Аналогічні проросійські заяви ще у квітні

2014 р. зробила лідер Національного фронту Франції Марін Ле Пен. Вона підтримала усі тези Путіна щодо України: референдум, федералізація, безглуздість європейських санкцій. Виходить гарний букет: крайні праві і крайні ліві «в кишені» у кремлівського диктатора.

Повернемося до українських реалій. Нижчий рівень займають дрібні партії та регіональні громадські організації. Тут може бути два варіанти: або робота ведеться із вже існуючими організаціями, або розробляється та запускається спецпроект. Під час заколоту у Луганську агресор вдало використав вже існуючі структури – військово-патріотичне товариство «Каскад», товариства ветеранів ПДВ, Афганістану. Взагалі так звані «ветеранські організації» на Сході та Півдні ще до війни було перетворено на осередки «п'ятої колони», керівництво організаціями захоплювали представники КПУ і використовували структури як ідеологічний плацдарм. В гарячі дні весни 2014 р. в Харкові були задокументовані випадки, коли керівники ветеранських організацій буквально диктували під запис у зошити своїм підстаркуватим активістам тези, які потрібно пустити у народ як чутки. Заздалегідь найбільшу кількість організацій антиукраїнського спрямування було штучно створено у Криму, Севастополі, Одесі. Як правило, до їх складу входило більш-менш стале коло активістів, які вже звикли до фінансування з Росії. Вони імітували активність, намагалися «засвітитися», аби отримати неформальний статус у системі «п'ятої колони» та грошові вливання.

З урахуванням принципів відкритого суспільства, яких дотримується Україна, створення громадської організації, фонду не є проблемою. Заснувати організацію можна навіть під якусь конкретну подію, провокацію тощо. І таке відбувалося. Так, нізвідки у Харкові восени 2014 р. з'явилася організація ОО «ИСХОД» – «Історико-соціальний християнський громадський рух». За назвою, якась абракадабра, спробуй зрозуміти, що воно мусить означати. На цей час сепаратисти у Харкові залягли на дно. Проте війна продовжувалася, і ворог не залишив планів дестабілізувати область, на яку в Кремлі покладалися певні сподівання. Вночі диверсанти постійно щось підривали, а вдень

мала засвітитися новоспечена організація з праведною ходою «Проти свавілля державної влади у житлово-комунальній і соціальній сферах нашої країни» (було заплановано на 17 грудня). Зрозуміло, що готувалися до події московські телевізійники. Путін розраховував, що економічні складнощі, викликані війною, втрата вугільних копалень, відключення світла, подорожчання продуктів та послуг ЖКГ здійме нову хвилю протестів. Якщо ні, то треба провокувати, а для цього під рукою мусять бути проекти-одноденки. Важливим був і сигнал: «у місті є наші!». На акцію, яка була заборонена судом, з'явилося кілька людей під керівництвом Олега Новікова (відомого раніше за сепаратистськими мітингами), на грудях якого красувалася «колорадська стрічка». Їх посадили до міліцейських машин і забрали від гріха подалі, бо вже наготові були патріотичні сили. Цікавим є те, що організація вже мала власний прапор, тобто вона готувалася не до просвітницької роботи, а до вуличних акцій [21]. Пізніше членів організації було затримано СБУ за підозрою у сепаратистській діяльності.

На регіональному рівні співпраця велася з місцевими лідерами та елітами передусім у Криму, на Донбасі, в Харкові, Одесі. Оскільки в областях при владі від Партії регіонів знаходилися кримінальні елементи і тіньові ділки, то з ними співпраця здійснювалася на зрозумілій мові бізнес-інтересів. Мерам міст, головам держадміністрацій, прокурорам, керівникам СБУ та міліції робилася протекція щодо афер з російськими контрагентами (усі мали власний бізнес, хоча це забороняв закон про державну службу), широко практикувалася контрабанда у великих розмірах, операції з нафтою та газом; з відповідними креатурами встановлювалися дружні відносини, їх запрошували на різні заходи в російських регіонах, нагороджували російськими державними та церковними відзнаками. У відповідь вдячні та розчулені великою увагою «старшого брата» регіональні очільники старалися як вміли, аби довести свою відданість: віддавали кращі місця (без обмежень) для будівництва церков УПЦ МП, виділяли з місцевих бюджетів кошти на розвиток російської мови та культури, проводили з помпою різноманітні заходи за програмою «руського світу»,

запрошували на місцеві свята російську попу та московських знаменитостей, привселюдно клялися у «вічній дружбі», віддавали російським підрядникам роботи за рахунок державних коштів, які було кому виконати і на місці; боролися з «націоналістами», «фашистами» (у Харкові регулярно вночі зносили або руйнували пам'ятник на честь УПА) тощо.

В Україні реальну соціальну структуру часто утворюють напівфеодальні клани, так звані «клієнтельні» групи, що консолідується довкола місцевого боса, олігарха, «пахана». Великий соціологічний словник Collins трактує відносини «патрон – клієнт» таким чином: «довгострокові, часто довірні, відносини, за яких могутня або впливова людина забезпечує винагороду та послуги більш скромним або слабкішим людям в обмін на лояльність та підтримку» [22, с. 536]. Такі групи можуть бути прекрасним осередком «п'ятої колони», якщо бос обрав курс на національну зраду. Яскравим прикладом є так звана «команда», що була створеною Єфремовим у Луганську. Він намагався опертися на довірене коло осіб (не безкоштовно, звичайно, з його боку), а ті у свою чергу вірою і правдою служили патрону. За інформацією луганських спостерігачів, до «команди» входили ветерани ПДВ, «афганці», козачки, кримінальники. У кримінологічних термінах її можна визначити як «мафію» з урахуванням того, що економічна і політична діяльність Єфремова була далекою від норм закону та моралі. Згодом «команда» перетворилася на осередок «п'ятої колони», і відіграла важливу роль у планах агресора щодо захоплення українських територій. Свою «клієнтельну групу» Єфремов готував до цієї ролі, коли щорічно особисто декілька разів відвідував Москву, контактував з кураторами «руської весни», створив там «луганське земляцтво». Саме ця група й очолила фактично заколот та захоплення влади у Луганську в березні-квітні 2014 р.

Кожен рівень на вертикальній осі має свої функціональні особливості. Вертикально інтегровані великі структури, де заангажованою є лише верхівка, можуть відіграти значну роль лише на перших етапах активних дій, коли основна маса рядових членів використовується

«втемну» та не розуміє до кінця характеру й наслідків масових дій. Ми спостерігали масові зібрання у Харкові за часів панування у місті нерозлучної пари М. Добкіна та Г. Кернеса. Ці очільники області й міста свого часу могли зібрати у плановому порядку на найбільшій площі Європи кілька десятків тисяч осіб. Робилося це за старою радянською схемою мобілізації мешканців на масові заходи через мережевий спосіб «з гори до низу», коли до керівників організацій доводилася рознарядка по кількості представників «від трудових колективів», а ті персонально відповідали у порядку партійної дисципліни за явку підлеглих. Стара традиція була відроджена Партією регіонів.

Ось таку я пригадую історію. Потік якийсь у власній квартирі кран, телефоную увечері до сантехніка, який обслуговує наш багатоквартирний будинок, прошу прийти зранку, бо ж тече... Сергій відповідає: «ні не можу, зранку усі йдемо під Качанівську колонію проти Юльки протестувати...». Тобто двірники, сантехніки, електрики, геть усі з комунальних служб (а це є підлеглі мера, тобто Кернеса) у робочий день ніби то добровільно йдуть під паркан колонії. На місці їм дають у руки транспаранти і змушують разом з «Оплотом» щось скандувати на противагу бютівцям. Таке повторювалося неодноразово; на центральній площі мітингували «за стабільність», на підтримку Януковича, а останній раз (01.03.2014 р.) масово зібралися «проти фашизму». Цей день увійшов у календар трагічних подій в Харкові, і таким залишиться назавжди. Тепер правозахисники звинувачують міліцію, яка не виконала службових обов'язків. Це так, міліція виявилася слабкою, гнилою і непрофесійною, але є керівники, що збирали мітинг, що розуміли увесь сценарій, – «Міша і Геша». Хоч Добкін та Кернес завчасно втекли з площі, але це вони є реальними винуватцями кривавих подій, до них і треба позиватися. Поглянувши в очі крові, налякані неіграшковими подіями жителі поступово припинили виходити на масові заходи, у сепаратистських натовпах залишилися справжні активісти або проплачені громадяни. І тут перевага перейшла на бік патріотичних сил, які є більше вмотивованими, бо виходять на свої

зібрання за покликком серця, і через небажання жити на окупованій території.

Мережа «п'ятої колони» має певну особливість: вона є розірваною, не суцільною. Інсайдерів не збирають разом на спільні наради чи форуми, хоча це було б правильним з точки зору економії коштів та сил. Диференційованої роботи вимагають правила конспірації та елементарна обережність. Зімкнутися мережа має у «день Д». «П'ята колона» створювалася не для того, аби проводити Пушкінські читання на російські гроші. Вона мусила перетворитися на «м'яку силу» під час активної фази гібридної війни, ось тоді і потрібно було зібрати її в один кулак, що зруйнує соціальний порядок і розчистить дорогу окупаційним силам. Абсолютна більшість агентів «п'ятої колони» використовувалися «всліпу», вони мусили знати стільки, скільки було їм потрібно для виконання певної функції. Ніхто не доводив агентам оперативних планів, проте в цьому середовищі циркулювали певні чутки так би мовити стратегічного змісту. Їх можна звести до таких тез: «дуже скоро України, як такої, не буде», «Україна розпадеться на шматки», «Крим буде приєднано до РФ» тощо. Цікаво, що обернувшись назад можна зробити висновок: або був певний витік інформації з вищих ешелонів РФ, або «п'ята колона» таким чином свідомо готувалася до власної місії. В цілому вектор розвитку подій доводився інсайдерам правильний, це і були стратегічні цілі Путіна в Україні.

Можна бодай побіжно оцінити ефективність «п'ятої колони». Дуже цікаво було б заглянути у фінансові калькуляції та звіти, які лягали на столи московських кураторів та керівників. Щось підказує, – що то були числа з багатьма нулями. Чи виправдалися вони з огляду на події гібридної війни? На наш погляд, і так, і ні. Почнемо з того, що справжньої масовості проросійські акції в Криму, Луганську, Донецьку, Одесі, Харкові та інших містах не набули. Можливо, керівникам гібридної війни ввижались сотні тисяч або мільйони чоловіків і жінок на вулицях міст по всій Україні, проте нічого подібного не відбувалося. Коли гроші передаються з центру спецоперацій вождю, під яким є піраміда (партія, громадська організація або навіть фрак-

ція у парламенті чи місцевому виборчому органі державної влади чи місцевого самоврядування), то це з ймовірністю у 99 % означає: основна маса грошей залишиться у карманах очільників. Уявімо дві піраміди: нормальну і поруч – перевернуту. Так ось, другою є фінанси, що залишаються на різних щаблях першої піраміди. Стосовно цього дуже зажерливою фігурою був лідер комуністів П. Симоненко; навіть Янукович скаржився, що кожного разу при голосуваннях в парламенті на користь олігархів головному комуністу треба платити мільйони доларів. Прочитуємо висловлювання Л. Грача (мовою оригіналу): «Пару лет назад лично сам Янукович мне в беседе сказал: «Что же это за Симоненко такой? Что у него за аппетиты? Я уже дал команду, чтобы ему больше 10 миллионов долларов отдали, а он за каждое голосование требует отдельную оплату, уворачивается» [23, с. 3]. А потім виник скандал всередині керівництва партії, бо його товариші усвідомили наскільки їх «обраховує» лідер. Відомий комуніст, народний депутат, О. Голуб з гіркотою в інтерв'ю казав про «різницю», яка осідала у кишнях Симоненка. Різницею він називав суми «інвестицій» у партію і те, що доходило до рядових членів. Головний комуніст країни за рахунок утаємничених від братів по боротьбі грошей придбав собі віллу в Іспанії, маєтки на Волині та під Києвом [24]. Історія повторюється, саме так було і за часів СРСР. Комуністичні вожді жирували, надували щоки та надавали неправдиві звіти про готовність пролетаріїв до світової революції. А дійсність була іншою.

Симетричної відповіді на Революцію Гідності досягнути не вдалося: ефект істинної революції і соціальні вияви заколоту, навіть якщо останній готувався десять років та було витрачено десятки або сотні мільйонів доларів на підготовку, є принципово різними речами. З іншого боку, агресор частково досяг своїх цілей «мирним шляхом», спираючись саме на «п'яту колону» та «хиткі соціальні сегменти». В момент інвазії від позиції вузького кола людей, що є носіями влади, може залежати багато. Найбільш ефективно принцип «матрьошки навпаки», коли найменша за фізичним розміром фігура є визначальною, спрацював у Криму та на Донбасі під час проведення незакон-

них референдумів. Успіх агресора полягав уже у тому, що більшість депутатів Верховної Ради АРК слухняно проголосували за те, чого вимагали окупанти, і таким чином нібито легітимізували референдум 11 березня. Очевидно, з кожним з них попередньо проводилася роз'яснювальна робота, давалися гарантії та видавалися аванси. На наради до Сімферополя, а потім і обласних центрів Сходу, збиралися за списками мери міст, голови рад і їм від імені керівників, що перейшли вже відкрито (Аксьонов), чи таємно (Єфремов, Ахметов) на бік агресора, ставилися завдання щодо організації та проведення референдумів. Вони підкорялися, бо завжди звикли так робити. Чи розуміли вони, що йдуть на злочин? Так, але, **по-перше**, вже була ситуація хаосу, **по-друге**, вони і раніше не відчували себе залежними від Києва, їх боси знаходилися в регіоні, **по-третє**, спрацьовував ефект соціальної воронки, краще за усе робити як інші, підкорюючись течії. Формула «так сказав Олександр Сергійович» була магічним кодом, що відкривав двері до свавілля та здачі території ворогу на Луганщині. Жителі східного обласного центру жодної секунди не сумнівалися у тому, хто в регіоні стоїть за подіями; патріоти навесні повторювали одне: «треба заарештувати Єфремова». Проте це вже інше питання – заходи протидії «п'ятій колонії», – і воно виходить за предмет цього підрозділу.

Загальний висновок такий: «п'ята колона» є загрозою національної безпеки, потрібен моніторинг, аби не пропустити моменту, коли «хиткі сегменти» почали перетворювати на агентів «п'ятої колони». А якщо це вже відбувається, то може означати вірогідність початку підготовки потенційного ворога до гібридної війни. Проте події в Україні мали ще один вимір, який багато хто не бере до уваги – це роль криміналітету та криміналізованих еліт у задачі інтересів України та відкриття брами агресору.

1.5. Роль криміналітету та криміналізованих еліт у російсько-українській гібридній війні

Яким було українське суспільство напередодні війни? Від відповіді на це запитання залежить розуміння того, чому гібридна війна з боку РФ мала успіх на перших етапах інвазії. Ми вже вказали на два ґрунтовні фактори: 1) наявність у соціальній структурі «хитких сегментів»; 2) сформована за проектом Кремля «п'ята колона». Остання була чимось доволі аморфним. І ми переконані, що між паперовими звітами тих, хто керував процесом і розпоряджався грошима, та реальністю був значний розрив. Але на руках у Путіна був ще один козир: він контролював кримінальну еліту України, яка вже на той час перетворилася і на бізнес-еліту, і на політичну еліту. Проте наш досвід кримінологічних спостережень дозволяє стверджувати: колишніх злочинців не буває. Можна змінити одяг, стиль життя, навчитися більш-менш правильно вимовляти якісь «важливі» слова, проте фундаментальні особистісні структури залишаються тією константою, що і визначає соціальні дії суб'єкта. Ми вважаємо, альянс ворога і представників криміналізованих еліт, що фактично контролювали Україну, особливо, ті регіони, які згодом перетворилися на епіцентри гібридної війни, не є випадковими.

Кримінологічний аналіз українського суспільства та динаміки подій останніх десятиліть дозволив нам зробити нестандартні висновки. Вони були викладені в академічних виданнях, а, отже, не відомі широкому читачеві [25; 26]. Сутність полягає у такому.

1. В Україні протягом двох десятиліть відбувалася *кримінальна революція*. Спочатку вона розгорталася буквально «на асфальті», коли у «неспокійні» 1990-ті рр. бандити, організовані злочинні угруповання (ОЗУ) ділили території, прибутки та бізнеси. У 2000-ні рр. кримінальні практики масово поширилися на владні кола, бізнес-еліти; кримінальне свавілля підім'яло під себе правоохоронні органи, й кримінальна революція остаточно перемогла.

2. Прихід до влади Януковича, його переможна хода від завгара до губернатора, потім до прем'єр-міністра і, нарешті, президента не є випадковістю, а частиною та наслідком кримінальної революції. Це ж саме стосується захоплення влади кримінальними елементами в багатьох регіонах України.

3. Як підсумок соціальної мутації сформувалося *кримінальне суспільство*. Тепер немає сенсу вбивати конкурентів та розчищати собі дорогу підривом автомашини опонента. Усе можна купити за гроші, включаючи суддів геть усіх інстанцій, прокурорів та генералів, депутатів і міністрів. Корупція стає символом та органічною сутністю нової соціальної системи, кримінальні відносини заповняють майже усі клітинки суспільного організму.

Ми розуміли, що такий стан є загрозливим, не природним для європейського суспільства, він ставить хрест на сподіваннях розвитку у напрямі цивілізованих країн. Україну ніколи не приймуть у цей клуб, як не пускають на поріг до порядних людей дрібних злодюжок. Відповіддю на тотальну криміналізацію країни, на наш погляд, були дві революції, що отримали назви «Помаранчева» та «Гідності». Саме цей внутрішній підтекст був рушійною силою, яка гуртувала людей на майданах українських міст, а приводами до них виступали відомі конкретні події 2004 та 2013 рр. Україна поділилася навпіл: на тих, хто адаптувався до умов кримінального суспільства та боявся змін, і тих, хто мав сили та насагу кинути виклик спотвореній соціальній системі. Але аналіз ситуації у соціолого-кримінологічних термінах не розкривав усіх загроз. А вони мали ще одну зовнішню складову: загрозу війни та загарбання українських територій. Чи випадково об'єктами першочергової інвазії став Крим та Донбас? Там більше ніж де-небудь етнічних росіян? Але саме ці території перетворилися на епіцентри кримінальної революції, спільноти Криму та Донбасу жорстко контролювалися криміналізованими елітами. Тут спостерігається подвійний збіг сприятливих умов для агресора.

Янукович або Кернес є репрезентантами класичного криміналітету, це усім відомо. Проте кримінальна революція не мала б успіху,

якби її агентами були лише професійні злочинці та вихідці винятково з кримінального андеграунду. Трагізм ситуації полягає в тому, що відбулася мутація різних соціальних кіл та прошарків за напрямом кримінального вектора. Ми маємо робоче пояснення цьому феномену, чому саме «кримінальне» перемогло у ситуації перехідного періоду. «Транзитивне суспільство» – унікальна епоха, коли можна було буквально миттєво обернути державні прибуткові об'єкти, нерухомість, потужні виробництва, копальні, вартість яких створювалася, примножувалася кількома поколіннями радянських людей, у приватну власність. Приватизація по-українськи пішла кримінальним шляхом: у цій боротьбі за «шматок сала» не було правил. Саме кримінальні практики виявилися найбільш дієвими та ефективними. І, як наслідок, «радянські різночинці», вчорашні комсомольці і партійці, генерали міліції та прокурори, новоявлені бізнесмени та старі «червоні директори» відразу забули про мораль, норми порядності та свою відповідальність перед народом. Вони швидко засвоювали кримінальні практики і навіть деякі зовнішні форми криміналітету, наприклад, почали вживати слова з блатного жаргону. В центрі і на місцях склалися *криміналізовані еліти*, які можна представити собі у формі багатокутників, де є різні статусні вершини, проте між ними відбувається повне порозуміння та відносини кримінального симбіозу (рис. 1.5).

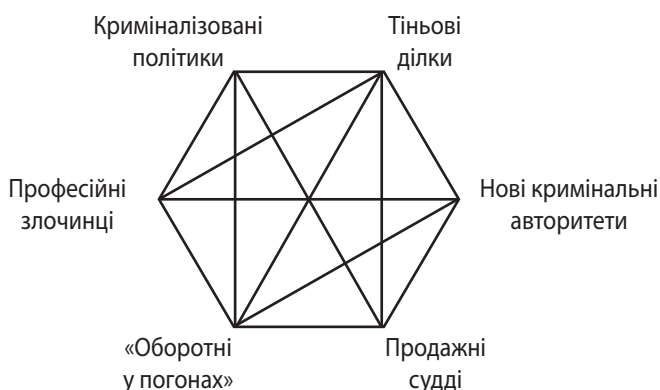


Рис. 1.5. Багатокутник «криміналізована еліта України»

Тепер поглянемо на ситуацію очима вірогідного супротивника. Отже, поряд з так званими «співвітчизниками» в соціальній структурі потенційної жертви агресії є ще один «хиткий сегмент» – люди взагалі без батьківщини, що моляться одному богу – золотому тільцю. Ці люди зараз при владі, вони керують правоохоронними органами, їх представники в органах місцевого самоврядування – саме на майбутньому театрі воєнних дій. Багато з них – етнічні росіяни, це подвоює шанси, але й інші не кращі, бо за долари продадуть не те що там якусь вітчизну, а й матір і батька... До їх душ треба знайти ключик, і це не розглядається як складне завдання. З цим «сегментом» варто працювати в особливому режимі. Ситуація сторазово полегшувалася, на наш погляд, тим, що ворожа сторона нічим, по суті, не є кращою. Путінська верхівка – злочинна і цинічна зграя, що загарбала найбільшу за розміром країну світу. Виникає дуже цікава ситуація кримінального симбіозу, де будуть «старші товариші», і такі ж самі за внутрішньою сутністю – «молодші товариші». Останнім можна буквально на пальцях показати, що від них очікують у «московському паханаті», і як їм буде гарно, коли вони пристануть на непристойну пропозицію.

Подивимося більш уважно на трьох лідерів регіонів, що стали плацдармом агресії. Від їх позиції багато що залежало на ранніх етапах, коли агресору потрібно було консолідувати «п'яту колону» та розгорнути хаос. Пам'ятаю, як дехто наївно запитував: а де Ахметов з його важелями та ресурсами? Йому достатньо вивести на вулиці свої охоронні загони та бандюків, яких він контролює, і усе буде скінчено, Донецьк замириться. Донеччани звикли майже за два десятиліття, що в Донецьку «усе вирішує Рінат». Спитайте у будь-якої пенсіонерки або школяра – відповідь буде одна. І жодні заворушення там не можливо було собі уявити без його волі, бо насправді донеччани не є анархістами, звикли швидше до рабського становища, ніж до вольниці та козаччини. А якщо Рінат не втручається, то так і треба... Потім «народний губернатор» Губарев вибовтає страшну таємницю – саме Рінат і фінансував їх заколот із самого початку. То хто він є, «хазяїн довоєнного Донбасу»?

Біографія Ріната є таємницею за великим рахунком [27]. Але є достовірні речі. **По-перше**, був професійним злочинцем ще за часів СРСР, а саме картярем, тобто належав до когорти шахраїв за кримінально-правовою класифікацією. Картами заробив свої перші великі гроші і авторитет у кримінальному світі. Зазначимо, що «гравці» є елітою злочинного світу, і не випадково Рінат – щедро обдарований кримінальним талантом: гострий розум, здатність прораховувати різні комбінації, надприродна «чуйка» та обережність, яка рятувала йому життя у найскладніших ситуаціях 1990-х рр. **По-друге**, відомим фактом є те, що він належав до ОЗУ Ахатія Брагіна (Алік Грек). Обидва – етнічні татари. Брагіна було підірвано на стадіоні «Шахтар» 15 жовтня 1995 р. Саме після цього Ахметов перетворюється на самостійного лідера, який успадкував злочинну імперію, і у стислий термін стає неформальним хазяїном Донецька та прилеглих територій. **По-третє**, Ахметов завжди стояв за спиною Януковича, він бажав не світитися у політиці та на адміністративних посадах, але швидко зрозумів, що великий мільярдний бізнес можливий лише за умови контролю влади, і він віртуозно просував доволі обмеженого Януковича через усю шахівницю у ферзі. **По-четверте**, першого справжнього результату було досягнуто ще у травні 1997 р., коли президента Л. Кучму «умовили» призначити губернатором Януковича (є версія, що генерал В. Дурдинець, який був присутнім у цей момент підпису президентського указу, несамовито кричав: «що Ви робити, він же бандит!»). Саме тоді Донбас було віддано кримінальній еліті, яку очолював Рінат. Кучма ще двічі «здавав» Донбас і Україну кримінальній еліті, коли призначав Януковича на посаду прем'єра (2002), і висував на пост президента (2004). Це була справжня державна зрада. Ніякі гроші не варті того, аби зробити десятки мільйонів громадян заручниками темного світу. **По-п'яте**, Ахметов став найбагатшою людиною України, заснував легальні потужні бізнес-структури, до речі, йому вистачає розуму запроваджувати на своїх підприємствах західний спосіб менеджменту. У поєднанні з політичним дахом правлячої Партії регіонів, яку він також спроектував (жовтень 1997 р.) як політичне прикриття й гарант донецької мафії, він виглядав справжнім богом. І якщо хтось плану-

вав зайти до Донбасу з власними інтересами, то чи не потрібно було напередодні потурбувати хазяїна та домовитися про візит?

А те, що люди кажуть стосовно можливого статусу Ахметова і Януковича як спецагентів КДБ – ФСБ, і нібито це дозволило їм робити перші кроки у своїй кар'єри, позбутися судимостей, не йти до армії і та ін. – це, мабуть, злі язика та чутки.

Саме такий зв'язок зі спецслужбами нібито мав і О. Єфремов. Але тут вірогідність є вищою, оскільки комсомольців, різних секретарів «первичек» чи комітетів – вербували нещадно. Шлях Єфремова ніби то інший, а результат – той самий. Спочатку комсомольська кар'єра, потім тіньовий бізнес, кримінальний бізнес і врешті-решт – очільник луганської мафії та довірена персона Януковича у Верховній Раді, керівник парламентської фракції Партії регіонів. Є і спільна риса – багато туману в біографії та не з'ясованих обставин. На відміну від Ріната – не цурався посад, був губернатором Луганщини. Але завжди вів подвійне життя, як той Корейко. Порівнюючи ці фігури можна з більшою симпатією ставитися до Ахметова; дуже вже видається гнилою і відразливою генерація комсомоло-партійців, що перевтілилися як у фільмі-жахів на мутантів – бандитів та зрадників. Керував заколотом в Луганській області, але удавав, що він не є причетним (приїжджав як нардеп до Києва, давав інтерв'ю, жалівся, що там у Луганську – «дуже сердиті люди з автоматами»); виставив замість себе очільником «республіки» В. Болотова – колишнього особистого водія та власного «смотрящего» за копанками. Проте фігура Болотова, очевидно, не влаштувала Москву, і тоді відбулася ротация прем'єра: його було замінено на Плотницького, а креатура Єфремова опинилася у Москві, де Болотов нібито грав роль «смотрящего» за спорядженням гуманітарних конвоїв.

С. Аксьонов нібито випадає з триумвірату, бо на «день Д» ще не був «хазяїном» Криму. Його таким зробили росіяни, це був тактичний хід гібридної війни (обрано прем'єром АРК у захопленому спецназом ГРУ будинку ВР АРК 27 лютого 2014 р.). За які заслуги? Крим до задачі готувала інша людина – колишній міністр внутрішніх справ

України і голова Ради міністрів АРК на момент початку війни А. Могильов. Про це повідомив Г. Москаль, що добре розумівся на специфіці Криму, бо був свого часу міністром внутрішніх справ республіки. Могильов постійно контактував з емісарами Кремля, виїжджав для консультацій до Москви; у приміщенні парламенту та уряду було крило, де фактично і розташувався штаб заколоту, накопичувалася зброя, відбувалися зустрічі змовників тощо [28]. Проте в останню мить Могильов елементарно злякався, і окупанти миттєво змінили ставку. Москва провела оперативну заміну, і не випадково, на наш погляд, було обрано фігуру Аксьонова.

Він очолював не дуже велику та не впливову партію «Русское единство», що отримала ледь 4% на виборах до парламенту Криму. Безперечно, був у русі «п'ятої колони» ще з 2008 р., коли вступив до організації «Русская община Крыма» (тобто, можливо, був креатурою того ж Рогозіна або Глазьева) по лінії союзу руських громад. Тіньовий ділок, зареєстрував ціле віяло бізнес-структур, мав не сплачені кредити. Проте в його біографії визначальним було інше. В 1990-ті рр. новітній «диктатор Криму» був членом двох ОЗУ. На той час кримінальний світ півострова і кримінальний бізнес ділили три бандитські угруповання, які нещадно воювали одне з одним: «Греки», «Башмаки», «Сейлем». За оперативними даними, Аксьонов мав кримінальну назву «Гоблін», і був бойовиком спочатку у «Греків», а після їх розгрому з 1998 р. перейшов до «Башмаків» [29]. Тепер «пазли сходяться»: Путін волів мати справу з представником кримінального світу, бо добре вивчив звички і норів криміналітету. На Кавказі саме такий альянс з Кадіровим (природним злочинцем) та його кланом вирішив проблему силового замирення Чечні.

Що саме притягувало кремлівських проектантів у особах з кримінальною вдачею? Люди, у яких сформувався кримінальний тип особистості дійсно є іншими. Ми зібрали у таблицю кілька характерних рис подібної особистості, не претендуючи на вичерпання теми (табл. 1.3).

Деякі риси кримінальної особистості

Ціннісний блок	Перевернута шакала цінностей. Людське життя, гідність, батьківщина не є значущими позиціями. На першому місці – гроші, егоїстичні та гедоністичні цінності
Соціальна філософія	Вважають, що належать до обраного кола людей, яким «усе можна», з презирством ставляться до звичайних «роботяг» і тих, хто шанує закони. Сильна особа, за їх філософією, завжди є правою. Отже, можуть підкорятися (як у вовчій зграї) хіба що більш сильному і жорстокішому лідерові
Соціальна відповідальність	Не схильні турбуватися про будь-кого. Брехливі, не звикли виконувати зобов'язання, якщо вони не стосуються слова, даного кримінальним авторитетам. Дотримуються систем зобов'язань у межах кримінальної ієрархії та кримінальної субкультури; «поняття» заміщують закони
Соціальні комунікації	У стосунках між людьми визнають жорстокість та насильство, схильні до садистичного типу відносин
Мораль	Не визнають загально визнані моральні норми або імітують дотримання правил, якщо це є частиною брехні та омани. Можуть слідувати кодексам честі, що прийняті у кримінальному співтоваристві (проте не обов'язково і не завжди)

Із людьми, які є носіями зазначених якостей, зручно вести справу, яка торкається злочину, зради, аморального вчинку тощо. Головне, аби була взаємна зацікавленість, система «обміну цінностями», ситуація «кримінального симбіозу». Симбіоз є справжнім, коли обидві сторони мають спільний знаменник. Ми переконані, що російська верхівка має ознаки злочинного угруповання. І в Україні ці люди шукали подібних до себе, що не було складним з огляду на підсумки кримінальної революції.

Основна наша гіпотеза полягає в тому, що В. Путін є *природженим політичним злочинцем*. Це є відправною точкою його агресивної політики і мірилом, з яким він підходить до контрагентів. В. Ющенко пригадував як складно йому було на очних зустрічах починати діалог з В. Путіним, російський президент довго мовчав і давав можливість Ющенку брати ініціативу на себе. Очевидно, що вони були зовсім різними людьми; з такими фігурантами Путіну було не приємно мати справу через особистісні причини – це категорія «інших», а він вільно себе почував з такими типажами, як Сільвіо Берлусконі, схильного до авторитаризму та ролі «хрещеного батька». Очевидно, легко і не вимушено Путін себе почував з Януковичем, тут відбувся дуєт споріднених душ. Є свідчення і підстави вважати, що Путін «вираховав» Януковича від початку свого перебування на посаді президента РФ. Донецький злодюжка його задовольняв на сто відсотків, і Путін буде наполегливо просувати цю персону до влади в Україні.

Ідея «*Homo delinquens*» – людини злочинної за своєю біологічною природою або «природженого злочинця» належить Чезаре Ломброзо. Теорія не є новою, це одна з перших кримінологічних доктрин, яка була багато разів і спростованою, і відродженою на нових рівнях наукового пізнання. Власне кримінологічне співтовариство заперечувало той факт, що за формою черепа та зовнішніми ознаками (стигмами) можна класифікувати злочинців і впевнено виділяти їх із загалу. Науковці постійно висували нові обґрунтовані біологічні гіпотези, посилаючись на біохімію, генетику, структуру мізків. На сьогодні тема не є закритою, дослідження тривають і заглиблюються у приховані біопсихічні структури організму людини. Ломброзо на початку власних студій мав на увазі найбільш небезпечних кримінальників – убивць, насильників, яких постійно спостерігав як лікар та судмедексперт. Потім він розширив теорію на крадіїв та шахраїв, жінок – проститутток і злодійок, нарешті, італійський кримінолог узявся за політичних злочинців. Він переважно досліджував поведінку відомих терористів-анархістів, бунтарів, нігілістів та революціонерів, які чинили криваві та безглузді замаху на відомих політиків та коронованих осіб XIX ст. Проте в його

книзі «Політична злочинність» ми знаходимо згадку і про монархів та диктаторів. Ломброзо посилається на думку Якобі стосовно того, що «тиранія є звичкою, яка із часом стає хворобою» [30, с. 631].

У кримінологічній літературі тема політичної злочинності є наскрізною. Аспект, що нас цікавить, можна розглядати у термінах «привілейована злочинність» – вперше застосував на початку ХХ ст. американський кримінолог Е. Росс [31, с. 347], «злочинність можливо-владців» (нім. *Kriminalitat der Machtigen*) або «злочини сильніших» (*power crime*). Щоправда, в європейській і американській кримінології після засудження фашизму та лідерів Третього Рейху інтерес до злочинів диктаторів підупав, бо Європа фактично не стикалася з особами масштабу Гітлера або Сталіна. Демократичні системи не дають шансів збоченцям досягнути політичного олімпу. Отже, об'єктом досліджень стають дії чиновників, «білих комірців», що використовують владу в особистих цілях. Диктатор з ядерними боеголовками – інша річ, його злочини можуть бути спрямовані проти людяності та людства, системи міжнародних відносин та безпеки. Той чи інший політичний злочин, очевидно, може здійснити і лідер демократичної країни (наприклад, сюжет «волтергейту», що зламав політичну кар'єру президенту Ніксону), але використовувати владу, аби систематично та свідомо чинити масштабне зло, приречена людина з органічними вадами особистості. Зла воля тут не є результатом збігу обставин, спокуси та миттєвої слабкості, а вияв внутрішньої природи самої людини.

Ми розуміємо, що можемо наразитися на критику за використання «не сучасної» концепції. Так, кримінологи-соціологи відійшли від натуралізму та біологічного редукціонізму. Проте ніхто не спромігся спростувати той факт, що час від часу практики стикаються з типажамі злочинців, вчинки яких ані культурними, ані соціальними факторами до кінця пояснити не можна. Залишимо цю дискусію для спеціальних публікацій.

Але спробуємо визначити нашу вихідну позицію. Ми припускаємо, що певний відсоток людей народжується з генетичними від-

хиленнями, що підштовхують особу займати *асоціальну диспозицію*, а у найбільш екстремальних випадках – систематично творити зло. Проте біологічна конституція формує лише задатки вектора, а самі вчинки наступають тоді, коли людина підкріплює свій природний статус контактами із соціальним середовищем. Якщо середовище не створює в структурі особистості бар'єри відповідно до нормативної системи, не переключає енергію на соціально-позитивні цілі, виростає монстр. Ще гірше, коли потенційний злочинець потрапляє до кримінального середовища, тут треба очікувати стовідсоткового результату. КДБ, до речі, утворювало середовище, просякнуте ідеями терору, зневаги до особистості, насильства, підступу та брехні, неповаги до закону тощо. І якщо людина з первинним діагнозом природженого злочинця зануриться у систему КДБ, то ким вона вийде в «широке життя»?

На нашу думку, історія світової політики та державного життя переконливо доводить, що є особи при владі, яких з великою вірогідністю можна вважати природженими злочинцями. Калігула, Іван Грозний, Сталін, Гітлер, Пол Пот, Хусейн підпадають під це визначення. Путін має усі шанси поповнити цей ряд. Отже, ми припускаємо: є категорія людей, що біологічно схильна бути масштабними злочинцями за умови користування необмеженою владою. Масштаб злочинної діяльності посилюється такими чинниками: 1) висотою становища і безконтрольністю дій; 2) тривалістю перебування при владі (кількість років); 3) специфічними рисами соціокультурного середовища та державними традиціями. Росія у цьому сенсі ідеально підходить до розгортання кримінальних задатків власних правителів, бо імперський ґрунт тут поєднується із традицією азійської орди.

Наскільки часто зустрічаються люди, що мають природжені властивості політичних злочинців? Категорія цих людей, на наш погляд, є доволі широкою, можливо, це пояснюється природою *Homo sapiens* та умовами соціальної еволюції, прагненням до необмеженого панування, садистичними та некрофільськими мотивами, які вкорінені у психіці чималої кількості людей. Ці люди ще з дитинства проявля-

ють жадобу до влади, але не всім судиться зійти на вершини й безконтрольно панувати. Різні соціальні фільтри вибраковуюють політичних злочинців, але деякі яскраві представники когорти сягають політичного олімпу і стають вираженням пекельного зла.

Ми не маємо вичерпного наукового пояснення феномену природженого злочинця. Але вважаємо, що в реальному житті така фігура мусить проявити себе як девіантна особа з чисельними факультативними відхиленнями. Тобто ми маємо справу зі складною формою девіантності, і індикаторів стану може бути доволі багато. Перехресний аналіз особистостей відомих тиранів, уславлених чисельними і масштабними злочинами, дозволяє виділити принаймні шість груп факторів, які їх позначають. Вони зібрані до табл. 1.4 із відповідними поясненнями.

Таблиця 1.4

Ознаки політичних злочинців

Ознаки	Зміст
1	2
Злочинні дії	Зовнішні вияви девіантності, визначальна ознака. Особа «на троні» приймає рішення, вчиняє дії, веде політику, спонукає до дій інших осіб у спосіб, що за змістом і наслідками суттєво відхиляється від узвичаєного та дозволеного в даний історичний період. Відхилення мають вектор у бік цинізму, брутальності, жорстокості, нелюдяності. Характер дій можна оцінити лише у контексті епохи. Наприклад, за часів римської імперії – війни, тортури і страти, гладіаторські бої були звичайною справою, проте Калігула своєю поведінкою на політичному олімпі зумів вразити сучасних йому людей. Його вже тоді вважали злочинцем, і після смерті влада Риму зробила усе можливе, аби стерти пам'ять про імператора-збоченця
Моральний ідіотизм	Термін почав використовувати ще Ломброзо. Означає суттєві проблеми з емоційним інтелектом, нерозуміння почуттів, переживань і страждань власних жертв, оточення. Нездатність до емпатії та розуміння усіх наслідків власної злочинної поведінки. Для диктаторів є умовою використання тортур (дехто полюбляв бути присутнім при стражданнях інших), застосування внутрішнього терору,

1	2
	розв'язування воєн. Очевидно, корелюється з певною надцінною ідеєю, яка нібито виправдовує насильство, порушення приватного життя, масові репресії та війну як засоби досягнення «державних цілей»
Психопатії	Системний хворобливий психологічний стан людини, відхилення від соціокультурних норм поведінки, «що виникає у підлітковому або ювенальному віці, зберігається впродовж тривалого часу та призводить до упадку та виснаження» [32, с. 28]. Якщо використовувати класифікатори МКХ-10 та американську систему ДСР-4, то серед диктаторів найчастіше зустрічаються «шизоїди», «параноїди», «нарциси» та «соціопати»
Психози	Різноманітні психіатричні захворювання. З абсолютною точністю анамнези встановити складно, але у істориків є, як правило, припущення щодо симптоматики шизофренії, параної у найбільш кривавих диктаторів. Можуть розвинути на ґрунті сифілісу, падучої, стресу (переляк у дитинстві), травми голови
Сексопатія	Ненормальні стосунки з протилежною статтю, парафілії, гомосексуалізм та педофілія, різноманітні збочення. Доволі поширена ознака, що засвідчує системний характер девіантності природжених політичних злочинців
Некрофілія	Риса політичних злочинців, що була досліджена психоаналітиком Е. Фроммом на прикладі Гітлера. Означає, з точки зору концепції З. Фрейда, домінування у структурі особистості базового інстинкту «Танатос». Підсвідомий потяг до смерті, всього механічного, неживого

Якщо ми хочемо перевірити, чи не усі ці ознаки властиві диктаторам назагал, візьмемо для порівняння особистість Л. Брежнєва, що перебував на політичному олімпі критичний термін (18 років). Проте він не належав (за фактом народження і біологією) до кластера природжених злочинців, і ми дійсно не бачимо в його особистому житті, діях, політиці збігу із жодним класифікаційним критерієм, які наведені у таблиці. Хоча як лідеру тоталітарної держави йому судилося при-

ймати відверто злочинні рішення (наприклад, ввід військ до Афганістану). А ось постать російського самодержця Петра I повністю відповідає кластеру природжених політичних злочинців. Саме це доводять факти, що наводить А. Буровий у книзі «Петр Первый. Проклятый император».

Є усі підстави вважати, що В. Путін належить до когорти природжених політичних злочинців, бо доволі чітко простежуються п'ять із шести ознак (щодо психіатричного захворювання прямої інформації немає, а його «дивні» вчинки можуть бути пояснені іншими факторами). Отже, ми маємо перед собою політичного девіанта, глибоко інтровертну людини з ознаками психопатії кластера «А» (параноїдальні або шизоїдні вияви), морального ідіотизму, некрофілії та ще, очевидно, з комплексом сексуальних відхилень. Ця людина як політик та можновладець робить речі, які неприпустимі у XXI ст. Творить зло, що виходить із глибинної суті його організму. При цьому «холодний розум», інтелект не є ушкодженим, Путін може добре проробляти тактичні сценарії та технічні питання. Проте злочинець завжди програє стратегічно, бо світ влаштовано на інших принципах, ніж злочинний вертеп.

Розвиток політичного злочинця відрізняється від кар'єри професійного або «звиклого» злочинця. Його шлях може виразити експонента: чим вище сходинка та ширший доступ до влади, тим більшою є вірогідність і масштаб скоєних злочинів. Щоправда, на графіку мусить бути ще одна крива: падіння рівнів соціального контролю пропорційно до висоти політичного положення креатури. Стан природженого злочинця, як вважав Ломброзо, є прокляттям індивіда; вирок, який винесла природа, невиліковна хвороба, бо «злочинна людина» не може не скоювати свої злочини. Проте суспільство мусить навчитися захищати себе від «Homo delinquens». Свого часу у колі кримінологів та реформаторів кримінального судочинства виникла теорія соціальної оборони. Найбільш радикальний засіб – виключити небезпечних осіб зі списку живих. Проте у добу гуманізму такий підхід стає неможливим по суті. Було знайдено й інші шляхи. Ми не будемо зу-

пинятися на цій цікавій темі, бо вона виходить за межі нашого основного предмета.

Зазначимо, що людство навчилося убезпечувати себе від помилки виборців (політичних злодіїв складно вирахувати заздалегідь, вони виявляють себе у повній мірі вже на олімпі). Рецепти прості: контроль з боку громадськості за можновладцями, відкритість урядування, система стримувань та противаг і, нарешті, обмеження термінів перебування на вищій посаді. Дуже ефективно ця система діє в США, де президенти мають широкі повноваження (президентська республіка), проте можуть обіймати посаду не більше восьми років. Але ще треба підтвердити свою популярність і здатність керувати на виборах, аби потрапити на другий термін. Просто й ефективно, індивід навіть з поганими задатками не встигає їх виявити у повному обсязі та стати «кривавим диктатором». Путін перетворився на фактичного правителя Росії із 1999 р. На початку війни з Україною він був при владі 15 років: вдалося, аби в умовах безконтрольності та суцільного рабства виявити свої нездорові задатки та природні злочинні властивості.

Біографії «природженого злочинця» відрізняється від кар'єри професійного або «звиклого злочинця» тим, що у дитинстві зовсім не обов'язковими є контакти з кримінальним середовищем, тобто «диференційовані зв'язки», які американський кримінолог Едвін Сазерленд вважав причиною початку кримінальної кар'єри. Кримінологи дуже уважно вивчають період дитинства у майбутніх «серійників» або масових вбивць, намагаючись відшукати ранні індикатори відхилення від норми. Вважається, що тривожними показниками є триада: нічний енурез, піроманія, бажання знущатися над домашніми тваринами. Важливу роль «спускового гачка» можуть мати сексуальні фактори, наприклад, сексуальне насильство з боку старших, інцест, фізична слабкість та знущання підлітків, соціальна маргінальність та бажання «відомстити світу».

Справжня біографія Путіна є державною таємницею РФ, як і усе, що супроводжує його особисте життя. Там може бути прихованим

багато цікавого для психоаналітиків та кримінологів. Наприклад, є версія, що у підлітка з'явився таємний покровитель (такі худенькі та невпевнені в собі підлітки користуються увагою «дядьків» певної спрямованості). І такий собі суб'єкт опікувався Володею багато років, влаштував до юридичного факультету Ленінградського державного університету (вступ після закінчення школи був неможливий за існуючими в СРСР правилами), придбав юнакові автомобіль, а потім прилаштував до системи КДБ [33]. Але останнє повністю збіглося з бажаннями самого Володі. Що б це означало? Психологічна компенсація вихідця із «соціального дна», сподівання на ситу кар'єру? А може це є прихований садизм? Бажання відчинити двері у кімнату, де твориться зло?

Про КДБешний період відомо також небагато. Бив власну дружину та мав сексуальні зв'язки на стороні? Носив промовисте прізвисько «Моль» і виконував рутинні функції у НДР? Був подвійним чи потрійним агентом, а потім заробив гроші на «дерібани» радянській нерухомості у НДР? Це є доволі поширеними речами... І що там правда, а що вигадка – встановити складно. Щоправда, закінчення кар'єри у спецслужбах є більш цікавим. Існує серйозно підкріплена версія, що звільненню передував скандал з педофілією: статеві контакти з хлопцями, які таємно фільмувалися колегами по конторі. Для людей, що мали відповідну інформацію, пізніше власна обізнаність обернулася жахливим фіналом: низка відомих осіб загинула за нез'ясованих обставин у розквіті сил та кар'єри. До цього списку (за багато знали з особистої біографії Путіна) долучають генерала КДБ і начальника Путіна (у минулому) Леоніда Шебаршина, журналіста й видавця Артема Боровика, полковника Євгена Щечакіхіна, що видавав у Пітері «Наше Отечество», і, безумовно, отруєного полонієм О. Литвиненка. Збочена сексуальність, особливо кримінального змісту, тільки на перший погляд здається факультативною ознакою. Кремлівський диктатор демонструє нарочитий мачизм, у нього є дуже неоднозначне ставлення до власного тіла. Зблизька спостерігав за Путіним відомий англійський журналіст Джон Суїні, якого вразило

ботоксне обличчя, яке є «пластиковим і несправжнім». Щодо розмов про придушену гомосексуальність диктатора, журналіст висловився таким чином (мовою оригіналу): «Кстати, один из путинских критиков обращал мое внимание на его подавленную гомосексуальность. Стоит только вспомнить, как Путин плавает в ледяной сибирской реке, скачет с голым торсом на коне, все эти вещи говорят о подавленной гомосексуальности. Конечно, я не могу ничего утверждать, но спальник мешок я бы с ним не делил, скажем так» [34].

Серйозні речі довкола Путіна почали відбуватися, коли він посів посаду директора ФСБ (1998). Згідно з нашою теорією крива експоненти починає стрімко підніматися вгору. Якщо людина генетично є злочинцем, то, отримавши інструменти скоєння злочину, він не втримається, аби не застосувати їх. При цьому «Homo delinquens» обов'язково вибудує цілу систему внутрішньої легітимації, тобто пояснить сам собі, для чого це потрібно, і що його дії є вимушеним злом. У той період відбулися такі «загадкові» смерті та злочинні дії, які правоохоронні органи «не змогли» розслідувати:

- вбивство головного редактора журналу «Юридический Петербург сегодня» А. Левіна-Уткіна (20 серпня 1998 р.);
- вбивство у дворі Центральної мечеті Махачкалі муфтія Дагестану Саїд-Муххамада Абубакарова та його брата (21 серпня 1998 р.);
- вбивство радіокерованою міною президента АТ «Петербургская топливная компания», кандидата (у минулому) на пост губернатора Санкт-Петербургу Д. Філіппова (помер 13 жовтня 1998 р. від ран, отриманих 10 жовтня);
- поранення в Санкт-Петербурзі М. Ошєрова – радника та спонсора Г. Сєлезнева (16 жовтня 1998 р.);
- вбивство у Санкт-Петербурзі Г. Старовойтової (20 листопада 1998 р.);
- замах на вбивство першого заступника префекту Центрального округу Москви П. Бірюкова (28 листопада 1998 р.);

- вбивство у Чечні трьох англійців та одного новозеландця (закордонні спеціалісти були викрадені 3 жовтня 1998 р., а їх обезголовлені тіла знайдено 10 грудня 1998 р.);
- вибух авто біля посольства США в Москві (17 січня 1999 р.);
- вбивство у Москві редактора журналу «Российский адвокат» А. Полякова (4 березня 1999 р.);
- викрадення у Грозному повномочного представника МВС Росії генерала Шпигуна (5 березня 1999 р.);
- погром у синагозі у Новосибірську (в ніч із 8 на 9 березня 1999 р.);
- вибух на ринку у Владикавказі, коли загинуло 60 осіб і близько 100 отримали поранення (19 березня 1999 р.);
- спроба обстрілу з гранатомета амбасади США у Москві (28 березня 1999 р.);
- вбивство у Махачкалі заступника генерального прокурора Дагестану К. Булатова (31 березня 1999 р.);
- вибух біля стіни будинку приймальні ФСБ на Луб'янці (4 квітня 1999 р.);
- мінування єврейського театру «Шолом» у Москві (10 травня 1999 р.);
- вбивство мера м. Кизилу, лідера тувинського відділення партії ДВР Г. Еппа (21 червня 1999 р.).

Були й інші злочини [35]. Усі ці дії вирішували окремі тактичні завдання, але був і головний вектор – боротьба за владу.

3 вересня 1999 р. починається новий виток злочинів, бо Путіна призначено в. о. прем'єра і фактично – наступником Б. Єльцина. За два місяці до смерті Єльцин зізнався, що скоїв дві великі помилки: війна у Чечні та призначення спадкоємця... Але колесо історії вже зробило свій оберт. Восени в Росії відбуваються зовсім фантастичні на перший погляд речі: терористичні акти з масовими жертвами, підготовка громадської думки до необхідності воювати за Кавказ та

покінчити в країні з терором, а у грудні – початок Другої чеченської війни, яка мусила прославити нового фактичного правителя Росії та забезпечити йому перемогу на виборах.

Ось, які стрімкі події відбувалися восени 1999 р.:

- 4 вересня у м. Буйнакську (Дагестан) був здійснений потужний вибух, що призвів до руйнації житлового будинку;
- 9 вересня – нічний підрив житлового будинку на вулиці Гур'янова у Москві;
- 13 березня – вибух житлового будинку на Каширському шосе у Москві;
- 16 вересня – вибух житлового будинку у Волгодонську;
- 23 вересня мешканці одного багатоквартирного будинку у Рязані випадково перешкодили спробі підриву. Випадок набув великого розголосу; 25 вересня директор ФСБ М. Патрушев несподівано заявив, що це було навчання персоналу ФСБ, аби перевірити пильність громадян. То чому використовувалася справжня вибухівка і реальні запали?

Отже, в країні нагніталася істерія, аби виправдати нову війну з Чечнею та підвести громадську думку до необхідності в Росії «твердої руки». 23 вересня 1999 р. російська авіація нанесла ракетно-бомбовий удар по аеропорту м. Грозного, нафтопереробному заводу та житловим кварталам у північних передмістях Грозного. Наступного дня Путін в Астані (Казахстан) заявив, що авіаудари завдаються виключно по базах бойовиків (вже почав брехати), і це буде й надалі, де б терористи не знаходилися. Там він промовив одну з найвідоміших своїх фраз: «Если найдем их в туалете, замочим и в сортире». На наш погляд, користування блатною лексикою прямо доводить кримінальний спосіб мислення фігуранта.

Прихід Путіна до влади було позначено кривавим шлейфом вбивств, терору, війни. Другу чеченську війну він почав вже у грудні 1999 р., і це зробило Путіна популярним у Росії, він без перешкод виграв президентські вибори навесні 2000 р. Природжені злочинці не

зупиняються, якщо немає обмежень, а їх ставало усе менше і менше. Росію він зламав через коліно, підкорив собі усі гілки влади, поставив хрест на вільних ЗМІ, переконав (або підкупив) своїх європейських партнерів у тому, що він є законний правитель Росії, який має виключні права на пострадянському просторі. Тепер ідея нових війн на пострадянському просторі не виглядала як неможлива річ.

Ми так багато місця приділяємо особистості Путіна аби довести, війна, про яку ми пишемо, є його війною. Він її натхненник, автор, керівник. І це є особистий кримінальний вибір. Нам зрозумілі геополітичні мотиви та бажання російських імперських кіл відновити «велич Росії», але останнє слово (а в даному випадку воно було першим) належить диктатору Росії. Путін як природжений злочинець є носієм злої волі, а війна – це безкінечний потік зла, вона розпадається на десятки тисяч кривавих та злочинних по суті епізодів. І над усім цим висить зловісна тінь кремлівського диктатора. Власне цивілізований світ вже давно відмовився від війни як «продовження політики іншими засобами», з 1975 р. – мається на увазі «Заключний акт Народи про співробітництво у Європі» – країни взяли на себе обов'язок не кроїти кордони та не нападати на сусідів. І цей принцип досі існував. Європейцям складно уявити, що до влади «фактично назавжди» в сучасну епоху можуть приходити особи на кшталт Гітлера. Але в Росії це виявилось можливим! Злочинець при владі рано чи пізно наплює на папірці з договорами, він обов'язково розв'яже свою війну.

В. Ющенко у 2014 р. зробив висновок, що Путін дуже змінився з тих часів, коли він мав з ним справи [36]. А в цьому і суть справи. Політичний злочинець прогресує як злочинець і деградує як політик. Агресія проти України і фактично проти всього цивілізованого світу є великою політичною помилкою, яка відразу перекреслила усі попередні здобутки Росії. Але вона була невідворотною, якщо ми візьмемо до уваги девіантну сутність особистості Путіна та процес кримінальної деградації. Війни, що він розв'язав, додали багато рис до кримінологічного портрета диктатора.

Почнемо з того, що девіантність, а на разі це вже делінквентність, Путіна є встановленим фактом. Головна ознака – це реакція оточення, а у президента великої держави. Вони усі хором засудили дії кремлівського диктатора та з ганьбою вигнали з колишньої вже G8, а на саміті «Великої двадцятки» у листопаді 2014 р. в Австралії з Путіним ніхто не бажав стояти поруч та обідати за одним столом. Такого міжнародного фіаско не зазнавали навіть лідери СРСР. Таким чином, відбулося класичне визнання девіантності з боку оточення!

Біологічну природу злочинної девіантності Путіна підтверджують люди, які мали можливість спостерігати його зблизка. Ось що колишній виконавчач обов'язків віце-прем'єра Альфред Кох пише у Фейсбуці про президента (мовою оригіналу): *«Чем силен Путин? Тем, что его сознание не стеснено никакими условностями и предрассудками цивилизованного человека. Он как робот просто решает задачу. И в этом подходе есть своя сильная сторона: он находит решения там, где человек отягченный ограничениями культуры и морали их даже искать не будет. Предположим ему скажут: чтобы удержать власть, нужно увеличить доходы домохозяйств. ВВП поднять нельзя, но можно уменьшить население вдвое. Это даст рост ВВП на душу населения, поднимет рейтинг власти и высвободит средства для укрепления армии и силовиков. Путин не выгонит такого советника из кабинета, не затопает ногами и не велит посадить его в тюрьму. Он начнет думать над пиар-обеспечением акции по уничтожению 70 миллионов человек или их депортации. Он будет решать простые и практические вопросы: сколько это будет стоить? Каковы затраты на погребение? Сколько нужно будет потратить денег на успокоение оставшихся? Как им объяснить для чего это делается? Что они лучше всего воспримут? Что дешевле: газ или пуля? А может – эпидемии? И т. д.»* [37].

Війни у Чечні, Грузії, з Україною виявили повною мірою моральний ідіотизм, який і раніше простежувався доволі послідовно. Масштаби російсько-української війни є набагато більшими, ніж те зло, яке Путін чинив раніше. Мільйонам людей вона зламала долі, не менше

мільйона є біженцями з Криму та Донбасу, десятки тисяч поранено, багато тисяч військових і мирних жителів є загиблими. Зруйнована промисловість Донбасу, бізнес зруйнований, економічна криза охопила і Україну, і Росію, люди залишаються без роботи та кусня хлібу... А що ж диктатор, який розв'язав війну? Він зі спокійним обличчям весь час повторює фразу: «ми і надалі будемо захищати руських». Але саме етнічні росіяни, яким в Україні нічого не загрозувало і вони раніше були соціально захищеними, помирають від голоду, сидять у розбитих будинках і підвалах, стоять у чергах за безкоштовним супом на Донбасі. Українське суспільство ніколи не мало сегрегації за етнічним принципом; поряд у тих самих будинках проживають і українці, і росіяни, і представники інших етносів. Отже, кожна ракета, снаряд, міна, яких без міри постачав Путін бойовикам, мають шанси вбити з вірогідністю, що дорівнює відсотковій частці етнічних росіян у етнічній структурі Донбасу, тих самих росіян, долею яких нібито опікується диктатор (українців, зі слів Путіна, йому не шкода апріорі). Власне в цій байдужості до чужого горя, нездатності уявити, відчутти страждання людей і виявляється моральний ідіотизм, про який писав Ломброзо. Але італійський вчений розглядав «точечні» випадки кримінальної злочинності, коли злодій може холоднокровно катувати конкретну жертву, різати ножом, бачити кров, і не здригатися від того. Кримінальна функція політичних злочинців лежить у іншій за масштабом площині, одним розчерком пера диктатор може поставити хрест на планах і мирному житті мільйонів людей. Що і зробив врешті-решт Путін, турбуючись, очевидно, про вищі цінності та інтереси імперії.

Що спонукає до цього Путіна? В ім'я чого він занастив мільйони людей? Якщо ми дотримаємося нашої лінії, і будемо вважати кремлівського диктатора психопатом з ознаками належності до кластера А – шизоїд, параноїд, шизотип – то що переслідує його, як та тінь командора? У 2000 р. ленінградський чекіст прийняв у спадок не Росію, а СРСР (так, очевидно, вважає Путін), але у напівокупованому вигляді. (Путін, як це впливає з його заяв, ставить знак рівняння між Росією

та СРСР). Його особисте завдання – відновити СРСР або Російську імперію, якби країна не називалася... Але ворогам Росії (СРСР) і цього замало, наступ американців продовжується: вони забрали Прибалтику, йдуть через Кавказ, Україну і Афганістан. Кільце змикається і настає час прориву блокади. Треба перетворити Україну на поле бою, як це було у часи Другої світової війни, і почати вирішальну битву з темними силами. Отже, Росія в оточенні, всюди – вороги, Майдан є справою рук американців; або зараз, або ніколи! Параноїдальне мислення є небезпечним як для особи, так і для оточення, що мислить іншими категоріями, і не розуміє логіки параноїда. В СРСР такий стиль мислення був доволі природним, бо люди жили за залізною завісою, але сучасна Росія не є ізолюваною; громадяни їздять світом, відкривають за межами країни бізнеси, вчать дітей за кордоном, лікуються, купляють там нерухомість. Невже вони не відчують, що у старшого начальника геть «зірвало дах»? Чому росіяни миряться з людиною, що тягне їх за собою у прірву? Проте не будемо поглиблюватися у ментальність та психотип пересічних росіян. Свідомість Путіна, дійсно, застрягла на контрпродуктивній ідеї, що занурила його розум у морок страху та недовіри. Можливо, він дійсно марить (як відомий герой Сервантеса уявляв замість отари овець вороже військо), і щиро вважає: в Україні, на Донбасі, він воює з Америкою?

Професор психіатрії Університету Північної Кароліни Стівен Поргес має власний діагноз психічного стану Путіна. Він вважає, що російський президент, швидше за все, має синдром Аспергена. Нещодавно з'ясувалося, 2008 р. група американських психологів складала закриту доповідь щодо психічного стану кремлівського диктатора. Зокрема, Бренда Коннорс – експерт з питань поведінки коледжу Військово-морських сил США в Нью-Порті – у звіті пише: «Психічний розвиток Володимира Путіна був значно пошкоджений у дитинстві» [38]. Це повністю збігається з версією щодо збочених сексуальних стосунків підлітка з дорослими, про що ми писали вище. А сам синдром Аспергена призводить до того, що відповідні особи мають труднощі в соціальній взаємодії і обмежене стереотипне мислення, яке постійно

повторюється. Експерти Пентагону у згаданому звіті зазначили: вони не можуть точно стверджувати, що президент Росії страждає від психічного розладу, оскільки для цього їм треба було б провести сканування активності його мозку. Тож висновки зроблені суто на аналізі його поведінки. Це є типовою ситуацією: психоз не діагностується, бо диктатори елементарно не досяжні для медичного обстеження. Існує напівлегенда, що академіка Бехтерева було запрошено до Кремля для приватного обстеження Сталіна, і після огляду світило психіатрії нібито комусь кинув репліку: «Бесспорно, параноя!». Після цього академік невдовзі раптово помер...

Синдром Аспергена дає картину, що нагадує аутизм. Цікаво, що світові лідери, які напружено шукали вихід з української кризи та годинами дискутували з Путіним, робили приблизно такий висновок: «російський президент живе у власній реальності». Австралійський кримінолог Ерік Вілсон опублікував статтю «Злочини проти реальності», де досліджує феномен занурення окремих політиків у власну реальність, що не збігається з дійсністю. Вчений використовує, зокрема, як об'єкт дослідження постать Берлусконі. Ця людина, узявши під контроль медіа, взагалі вважала: якщо факт не показали телеекрани, він не існує, і його можна ігнорувати. Берлусконі журналісти постійно ловили на брехні, але він не зважав на це, і продовжував натхненно брехати [38]. Чи не в такій вигаданій реальності живе і Путін, який створив тотально підконтрольну систему телебачення в Росії, і перетворився на заручника власної пропаганди? Можливо, він живе у віртуальному просторі великої гри, і погано розуміє, що реальні «Гради» вбивають реальних людей, а не віртуальних персонажів на екрані монітору?

Путін бреше, постійно і безглуздо, під об'єктивними телекамер, на увесь світ. Спеціаліст з проблеми розладів особистості Роберт Хаер вважає, що брехня, підступність, маніпуляція є природними талантами психопатів. Вони залишаються байдужими до перспективи, що брехню буде розкрито, а їх спіймають на гарячому. Американський вчений пише: *«У багатьох спостерігачів виникає відчуття, що психопати не завжди усвідомлюють своєї брехні. Слова нібито почина-*

ють власне життя – життя вільне від пут знання, що пов'язане з компетентністю слухача. Байдужість психопата щодо перспективи бути пійманому на брехні вражає: вона примушує замислитися, а чи у здоровому вони глузді. І все ж таки доволі часто слухач приймає брехню за правду» [39, с. 68]. Останнє, очевидно, має стосунок до сприйняття брехні Путіна його підданими. Брехливість є показником також кримінальної свідомості. Саме так чинять завжди дрібні і більш маститі злочинці, аби виправдатися чи «розвести лохів». Брехня їх не обходить, вони не червоніють, і вважають вдалу брехню за особистий подвиг. Проте диктатори в більшості випадків так не чинять, вони вище за примітивну брехню. У Гітлера для цього був Гебельс та апарат міністерства пропаганди, у Сталіна – совінформбюро, Жданов, Мехліс, газета «Правда» і купа великих та рядових пропагандистів. Великі диктатори не опускалися до дрібної брехні. Путіну є куди рости. І, нарешті, як ставиться хазяїн Кремля до руйнувань, наслідків війни та ран, що не будуть загоюватися десятиліттями? Нам здається, що Путін усім цим зловтішається, це є його особиста помста, і взагалі руйні його ваблять (некрофілія); вщент зруйнований аеропорт в Донецьку, затоплені копальні та підірвані мости йому подобаються більше, ніж Дніпрогес, що працює.

Ще дві типові для злодія-психопата риси: злісність та мстивість. Путін ніколи не забуває тих, хто його «образив» або зачепив «за живе». І не вибачає. Яюсь на початку свого царювання він у телекамеру ні з того ні з сього висловився (мовою оригіналу): «Кто нас обидит, тот, как говорится, трех дней не проживет...». Унікальна приказка з точки зору діагностики особистості. Путін показав свою сутність, що лежить далеко за межами свідомості нормальної людини. Ці риси Путіна знає його оточення і спостерігачі. Багато хто після українських революцій передрікав: «Путін цього не забуде і помститься». Україна для нього перетворилося на щось особисте та ірраціональне: жадоба помсти і крові затьмарює очі диктатору.

Парадокс української ситуації полягав у тому, що одна група злодіїв домовлялася з купою інших. Це були вельми успішні та продук-

тивні перемовини. Путін виявляв свої садистські нахили у спілкуванні з Януковичем, коли привселюдно його принижував, заставляв годинами чекати біля входу у палац, а сам розважався з байкерами... Він принижував і точно знав: Янукович не обуриться, не перетвориться на націоналіста, не вийде з гри, і не зірветься із гачка. Бо Янукович є дрібним злодієм, а Путін – бос босів або пахан паханів. І Янукович саме так і розумів ситуацію. Як людина, що повністю просякнута кримінальним духом і кримінальною субкультурою, він печінкою відчував: «не запахло» в цьому світі лише одне – коритися більш авторитетному злодію. Злочинці поважають дві речі: силу та гроші. А цього у Путіна набагато більше. У нього не лише газ, армія і ядерні ракети, але і, кажуть, 120 млрд дол. в особистому гаманці! Вони добре розуміли один одного! Російські політики задаються питанням: чому треба було робити ставку на примітивного і темного Януковича? Вибір з «п'ятої колони» в Україні був завеликим. Але сторонні спостерігачі не розуміють Путіна: він бачив у Януковичі, передусім, дрібного провінціального бандита, яким можна керувати за законами кримінального світу. І в цьому кремлівський диктатор не помилявся. Путін і Янукович є дуже цікавою парою, вона нагадує відомих героїв радянських кінострічок 1920-х рр., яких грали видатні актори – Кторов і Ільїнський. Перший грав блискучого злодія-шахрая, який отирався в модних салонах, а другий – дрібного кумедного злодюжку з вулиці. Але вони створювали ансамбль, і були потрібні один одному.

Поглянемо на Януковича під кутом кримінологічного аналізу. Український президент був, до речі, важливою ланкою у планах Путіна щодо розв'язування гібридної війни. В потрібний момент за наказом з Москви Янукович мусив «змитися» з Києва, аби розв'язати Путіну руки щодо початку агресії. Янукович свою роль виконав, і добре підіграв старшому товаришу. А клятва на Біблії? А гарантування Конституції? А захист батьківщини в ролі головнокомандувача? А рідний Донбас? А дружина у Єнакієвому? Такі питання може ставити людина, яка не знайома з етикою блатного світу. «Прокинути» фраерів (пересічні громадяни України, європейські лідери, з точки зору ста-

рого «баклану», такими і є) кримінальні «поняття» не забороняють, а навіть і вітають. Чи зрадив він «пацанів»? Хай вони розбираються у Донецьку на своїх «толковищах». Ми впевнені, що сумління Януковича є чистим, бо він завжди залишався, передусім, кримінальником. Щодо захисту батьківщини від загарбників, то тут ситуація є фантазмагоричною. Ми маємо сімейку, що принаймні у трьох поколіннях давала виключно зрадників своєї батьківщини, її чоловіки ніколи не служили в армії. Батько президента – Федор Янукович, як доводять документи з радянських архівів, в роки війни уникнув мобілізації та перейшов на бік ворога, служив у сільській поліції в Білорусії. Очевидно, відбував після війни термін покарання. Віктор Янукович, як ми знаємо, теж в армії не служив, і легко зрадив батьківщину. Сини пішли тією ж стежиною. З іншого боку, не брати зброю в руки від держави – заповідь справжніх «зłodіїв у законі». А як же роль головнокомандувача? А це для лохів, ніхто не збирався боронити Україну, армія була потрібна Януковичу для розкрадання військового річного бюджету, і не більше.

Хоча Янукович «у законі» не був, міг би і порушити норму кримінального закону. Як його можна класифікувати у кримінологічному ракурсі? На нашу думку, він не належить до типу природженого злочинця. Професійним злочинцем він теж не був, хоча усе життя пов'язаний з кримінальними об'єктами. Президент-зрадник, швидше, підпадає під класифікацію «звиклого» злочинця. Термін «звиклий злочинець» з'явився вперше у класифікації Е. Феррі у ХІХ ст. Під цим терміном розумілися вихідці з нижчого класу, соціального андеграунду, які з дитинства звикли до скоєння різних злочинів, були рецидивістами; це спотворювало їх свідомість, розбещувало, відвертало від нормальної праці. Такими злочинцями наповнюються тюрми. Шлях Януковича з дитинства укладається у цю схему. За тюремними ґратами майбутній президент України був двічі у молоді роки. Проте йому світила інша доля. Він зіскочив на вершину політичного олімпу через фантастичний збіг обставин. Але була і закономірність. Кожна революція ставить питання про владу. Поставила це питання і кримінальна

революція в Україні. Знайшовся Янукович, як ставленик донецького організованого злочинного угруповання. Жителі Донецька залюбки показують ресторани, де Янукович зустрічався з кримінальними авторитетами краю і коли він був губернатором, і за часів прем'єрства, і в роки президенства. Хто за цими столами був старшим? Ми не знаємо точної відповіді. Але тепер відомо достеменно одне. План системного пограбування України він розробив ще до інавгурації, тому і не зволікав з початком тотального розкрадання. За чотири роки він нічого не зробив для України, але створив ефективну й тотальну схему особистого збагачення. Вся країна запрацювала на сім'ю Януковичів. Він не мудрив, а зробив проєкцію законів та схем кримінального андеграунду на усе суспільство. За принципами кримінального «общаку» він зобов'язав геть усі регіони, міністерства, інституції відраховувати певні суми грошей. Були і наглядачі, тобто «смотрящі». Приймав «налом», бо не вірив у банки, і сидів дупою на награваних мільярдах. Він поводив себе як примітивний злодюжка, що вночі потрапив у магазин, де усе є, і можна хапати все підряд. Але що потім робити з цією купою? В момент хапання примітив про таке не розмірковує. Ця обставина відіграла важливу роль під час розв'язки відрами з Майданом. Путін був обізнаний із «золотими підвалами» Януковича; піратський скарб висів як золота гиря на шиї українського васала. Для Януковича, як справжнього злодія, саме золота (зелена) скарбниця була сенсом життя. Отже, Янукович не піде на реальні домовленості, не відійде благочинно від влади. З таким скарбом – або пануй вічно, або тікай куди подаль. Путін і накреслив Януковичу план дій. Він був частиною сценарію гібридної війни.

Література

1. Антонов Ф. В. Українсько-Російський військовий конфлікт: сутність, передумови та зміст агресії. Частина 1. Сутність нового формату воєнного конфлікту, його воєнно-теоретичні засади, характерні риси і ознаки [Електронний ресурс] / Ф. В. Антонов, В. Б. Бзот, Є. І. Жи-

лін. – Режим доступу: informnapalm.org/wp-content/uploads/2014/11/Voyenni-konflikty-novogo-typu-4GW.-CHastyna-I.pdf.

2. Кревельд М. Трансформація війни [Електронний ресурс] / М. Кревельд. – Режим доступу: <http://mreadz.com/new/index.php?id=292152&pages=111>.

3. Воронов В. «Зеленые человечки» Сталина: «гибридная война» была впервые опробована вовсе не в Крыму [Електронний ресурс] / В. Воронов. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/26671767.html>.

4. Шведов А. Гибридная война России: контратака НАТО готовится в Риге [Електронний ресурс] / А. Шведов. – Режим доступу: <http://bb.vesti.lv/politika/item/9158558-gibridnaya-vojna-rossii-kontratakana-to-gotovitsya-v-rige>.

5. Glenn Russell W. «Thoughts on Hybrid Conflict». Small Wars Journal [Електронний ресурс] / Russell W. Glenn. – Режим доступу: <http://smallwarsjournal.com/>.

6. Hoffman Frank G. (1st Quarter 2009). Hybrid warfare and challenges / Frank G. Hoffman. – JFQ: Joint Force Quarterly. – P. 34–48.

7. Спусковой крючок Большой войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://colonelcassad.livejournal.com/472087.html>.

8. Илларионов А. Четвертая мировая война [Електронний ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступу: <http://aillarionov.livejournal.com/696982.html>.

9. Урядовий кур'єр». –2014. – 28 серп.

10. Парубій А. Війна Росії проти України і світу / Українська правда [Електронний ресурс] / А. Парубій. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/>.

11. Davis Jr. John R. Defeating Future Hybrid Threats / John Jr. Davis R. // Military Review. – 2013. – September-October. – P. 21–29.

12. Рущенко І. П. Сучасна українська політична нація / І. П.Рущенко // Березіль. – 1993. – № 7–8. – С. 68–77.

13. Рущенко І. П. Співіснування етносів і культур у межах політичної нації / І. П. Рущенко // Діалог культур і духовний розвиток людини: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 24–26 січня 1995 р. – К.: Ін-т АПН України, 1995. – С. 214–217.

14. Чорний С. М. Національний склад населення України в ХХ сторіччі : довідник / С. М. Чорний. – К. : ДНВП «Картографія», 2001 – 88 с. Українська піраміда // Сучасність. – 1995. – № 2.

15. Йонг Луи де. Немецкая пятая колонна во второй мировой войне / Луи де Йонг: пер. с англ. А. И. Дьяконова ; под ред. генерал-майора Н. П. Цыгичко. – М.: Изд-во иностран. лит., 1958. – 433 с.

16. Шабалина Е. В. Числительные в русской политической фразеологии: пятая колонна и пятая графа / Е. В. Шабалина // Полит. лингвистика. – 2011 – №1. – С. 189–192.

17. Діак І. В. П'ята колона в Україні: загроза державності / І. В. Діак. – К., 2006. –128 с.

18. Марчук: Перед агресією в Україну Росія промацала слабкі місця НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2014/10/10/marchuk_pered_agresiiyu_v_ukrainu_rosiya_promatsala_slabki_mistsya_nato_530951.

19. Глазьев С. Зачем Америке Майдан / С. Глазьев // Аргументы Недели. – 2014. – № 21 (413). –10 июн.

20. <http://vhodok.ru/video/21805795958>.

21. Суд заборонив протестну ходу в Харкові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26748267.html>.

22. Большой толковый социологический словарь (Collins). (А – О): пер. с англ. – Т. 1– М. : Вече, 1999. – 544 с.

23. Бульвар Гордона. – 2014. – №27(479).

24. Бывший член фракции КПУ рассказал, откуда у Симоненко вила в Испании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mignews>.

com.ua/politics/inukraine/3240326.html?utm_medium=referral&utm_source=lentainform&utm_campaign=mignews.com.ua&utm_term=121942&utm_content=2970430.

25. Рущенко І. П. Кримінальна революція як соціетальний чинник / І. П. Рущенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №3. – С. 194–210.

26. Рущенко І. П. Від «кримінальної революції» до «кримінального суспільства» / І. П. Рущенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – №2. – С. 3–22.

27. Кузин С. Донецкая мафия. Антология / С. Кузин. – К. : Полиграфкнига, 2006. – 304 с.

28. Москаль обвинил Могилева в пособничестве захвата Крыма оккупантами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/news/n208827>.

29. По прозвищу «Гоблин»: кому поручено отдать Крым Путину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/03/15/7018918/>

30. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Анархисты. Политическая преступность / Ч. Ломброзо. – М. : Изд-во Эксмо ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 832 с.

31. Криминология / под ред. Дж. Ф. Шели : пер. с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 864 с.

32. Каваиола А., Лавендер Н. Дж. Ядовитые сотрудники: коллеги, которые отравляют нам жизнь / А. Каваиола, Н. Дж. Лавендер. – Ростов н/Д. : «Феникс», 2005. – 272.

33. Путин лучше Гитлера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vitki.org>.

34. Британский журналист о ботоксном Путине, войне и том, кто сбил «Боинг» на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/68923-putin-iz-za-botoksa-vyiglyadit-kak-voskovaya-kopiya-s-plastikovym-litsom-britanskij-zhurnalist.htm>.

35. Владимир Владимирович Путин – биография [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ist.md/index.asp?doc=1_7&doctree=1_7_3_5_2_1.

36. <http://expres.ua/news/2014/12/25/122418-yushchenko-prozriv-pobachyv-putin-duzhe-zminyvsya>.

37. Альфред Кох. Ради удержания власти Путин готов заплатить любую цену [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavnoe.ua/news/n209235>.

38. ЗМІ: Дослідники Пентагону ще у 2008-му виявили у Путіна «серйозний психічний розлад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2015/02/05/125681/>.

39. Wilson E. Crimes against reality: parapolitics, simulation, power crime / E. Wilson // *New Directions in Criminological Theory* / eds Steve Hall and Simon Winlow. – Abingdon UK : Routledge, 2012. – P. 292–316.

40. Хаэр Роберт Д. Пугающий мир психопатов / Роберт Д. Хаэр : пер. с англ. – М. : ООО «ИД Вильямс», 2007. – 288 с.

Розділ 2
СТРУКТУРА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Структура гібридної війни, як і будь-якого соціального процесу, може бути розглянута у двох вимірах. Перший – діахронічний аспект – історія явища, ланцюг подій, який може містити певні закономірності. Передусім доцільно розглянуто послідовність дій сторони, яка готує агресію, планує та здійснює наступальні військові дії. Другий – синхронний вимір – є констеляцією (збігом) елементів, які присутні на кожному з етапів розгортання подій у часі та просторі. Аналіз подій російсько-української війни дозволяє не тільки реконструювати стратегічні й тактичні задуми агресора, але і виявити певні закономірності гібридної війни у діахронічному й синхронному вимірах.

Структура гібридної війни на досвіді російської агресії в Україні виглядає таким чином:

1. Тривалий **підготовчий етап**: держава-агресор готується до застосування традиційних і нетрадиційних засобів ведення війни. Паралельно може час від часу розв'язувати енергетичні, економічні (торгові), інформаційні війни.
2. **Етап «м'якої сили»**: фактичний початок інвазії у «день Д», агресор дезавує (виводить з тіні) та мобілізує «п'яту колону», розгортає підірвні соціальні технології на театрі воєнних дій та в тилу країни-жертви, намагається досягти власних цілей, використовуючи масоподібні акції в містах противника та веде потужну пропагандистську атаку.
3. **Етап збройного силового протистояння, або «гаряча фаза»**: агресор переходить до використання традиційних засобів, відбувається ескалація воєнних дій, застосовуються усі можливі дії для підриву тилу, послаблення морально-психологічного стану противника, деморалізації військових і цивільних осіб.

Розглянемо кожний етап більш докладно саме таким чином, аби підкреслити нетрадиційні засоби ведення війни, передусім «соціальний» зміст гібридної війни.

2.1. Підготовчий етап

Гібридна війна, як і будь-яка інша, починається із зародження самої *ідеї війни*, визначення противника та прийняття політичного рішення щодо розгорнутої підготовки інвазії. Після ухвалення політичного рішення *традиційна* підготовка зводилася до чотирьох компонентів: 1) розробка стратегії і тактики ведення військових дій фахівцями генерального штабу за наказом вищого політичного та військового керівництва країни; 2) розв'язання питання щодо фінансування військової кампанії, наприклад, прийняття «військового бюджету» парламентом; 3) здійснення мобілізаційних заходів відповідно до масштабу та характеру майбутньої війни та наявних коштів; 4) політико-пропагандистська активність, яка ставить на меті згуртувати союзників (якщо вони існують), виправдати агресію, психологічно підготувати власне населення та по можливості здійснити тиск на свідомість ворога. Політико-пропагандистське прикриття агресії може базуватися на діаметрально протилежних принципах: або приховування агресивних цілей, запевнення сусідів, світової спільноті у миролюбних намірах, дотриманні існуючих угод тощо, або – цинічні погрози, відвертий шантаж з метою зламати волю країни до опору (саме так робили і Гітлер, і Сталін, коли кроїли під себе карту Європи та захоплювали малі країни).

Кожний із чотирьох компонентів на етапі підготовки до воєнних дій завжди перебуває під прицілом розвідок інших країн. За системою відповідних індикаторів можна більш-менш точно визначити, наскільки є вірогідною майбутня війна, та як далеко просунувся потенційний агресор до «дня Д», коли саме буде віддано наказ перетнути кордони суверенної країни та здійснити збройний напад. В умо-

вах науково-технічної революції кожна з країн може розраховувати на певний прорив у військово-технічній сфері, що зумовить тактичну перевагу щодо потенційного супротивника. Але така перевага не буде тривати вічно, отже, вибір часу нанесення першого удару теоретично залежатиме від оцінки ситуації та власних поточних переваг. За взаємної недовіри та міжнародної напруги кожний новий крок до підготовки війни, навіть не правильно витлумачений другою чи третіми сторонами призводив до ефекту ланцюга та ескалації. Ми ще пам'ятаємо події «холодної війни», коли військова істерія дійсно мала самостійний провокуючий ефект, і мотивувала кожну зі сторін нанести превентивний удар. Радянська пропаганда широко використовувала тезу про те, що агресивні дії СРСР насправді є вимушеними, вони лише на півкроку випереджають підступні наміри глобального супротивника. Так, окупацію Чехословаччини (1968) штатні пропагандисти на політзаняттях пояснювали радянським людям тим, що на кордоні цієї країни з боку ФРН вже стояли натівські дивізії, готові до вторгнення; так само було пояснено, чому треба віддавати «інтернаціональний борг» в Афганістані: нібито Амін вже домовлявся з американцями про присутність на території країни збройних сил США, а ми лише вдало випередили американців у цій східній країні... Чи не така логіка нападу на Україну у 2014 р.?

Ми не схильні вважати рішення Путіна про початок військової експансії випадковим, таким собі імпульсом у відповідь на зовнішнє подразнення. Усе вказує на зворотнє: інвазії передувала тривала підготовча стадія. Із хронологічної точки зору важливо встановити такі речі: 1) в який період виникла ідея війни з Україною; 2) коли прийняте політичне рішення і розпочато підготовчий період; 3) що треба вважати «днем Д», яким закінчується підготовчий період та починається активна фаза війни. Важливо також дослідити специфіку підготовки до гібридної війни порівняно з війнами 2-го та 3-го поколінь.

У разі підготовки агресора до гібридної війни, яка планується як конфлікт малої інтенсивності, стандартні індикатори готовності до збройного нападу можуть нічого загрозливого не виявити.

Змінюється ракурс підготовки, мобілізаційні заходи не вживаються у масштабах, що були притаманні війнам 2GW та 3GW. Підготовка до гібридної війни може бути більш утаємниченою та завуальованою. Отже, і об'єктом моніторингу варто вважати ситуацію всередині потенційної країни-жертви агресії, наприклад, перспективним є тестування на наявність та ступінь готовності «п'ятої колони», варто тверезо оцінювати характер ідеологічної і пропагандистської активності вірогідного ворога та тримати під прицілом інші можливі компоненти гібридної війни. На наш погляд, на ранніх стадіях підготовки російсько-української війни плани Путіна щодо України ніхто не розумів, ідея війни між двома великими слов'янськими націями виглядала як сюрреалістична картина, як сюжет анекдоту: «Гітлер мав би перевернутися у труні, якби дізнався, що канцлер Німеччини буде колись боронити Україну від Росії». Мабуть, сила та підступність Путіна в тому, що він мислив та діяв всупереч здоровому глузду та логіці сучасного цивілізованого світу. Отже, і таку можливість треба враховувати, коли справа торкається національної безпеки. А з іншого боку, треба віддати належне російським військовим аналітикам, які зуміли вибрати з досвіду конфліктів останніх десятиліть усе найбільш цінне, аби ядерна супердержава пішла на розв'язання війни за типом 4GW.

Путін є людиною «холодної війни», яку в колах КДБ вважали за третю світову війну. Комуністична система «холодну війну» прогнала, СРСР перестав існувати. Та чи змирилися з цим фактом численні адепти СРСР? Найбільш розумна частина прихильників старої системи вважали, що комунізм себе остаточно дискредитував, і вороття назад не буде. Проте це не стосувалося імперії, якщо припустити те, чого ніколи не казали більшовики, комуністи, ідеологи та пропагандисти: СРСР був лише специфічною формою Російської імперії. Отже, ніколи не розривалася імперська традиція: від Петра I і до Російської Федерації. Якщо стати на цю позицію (а саме це і зробив Путін та його однодумці), то розпад СРСР не є благом для народів, що населяли 1/6 земної суші, а величезна трагедія для Росії, росіян, російськомовних, «руського світу». Із приниження можуть вирос-

ти прекрасні речі: російський націоналізм, дух спротиву та реваншу. Саме так відбулося в Німеччині після принизливого Версальського миру. На цьому «благодатному» ґрунті помсти за поразку, зраду та національне приниження виріс могутній націонал-соціалістичний рух. Німецька імперія відродилася під керівництвом Гітлера та об'єднала німців у Третій рейх. Хіба не за версальським сценарієм мислив та діяв Путін? У цьому контексті ідея війни з Україною стає закономірною ланкою у загальній конструкції відновлення Російської імперії.

Україна є ключем для відновлення імперії з кордонами СРСР. Ідея «реконквісти», збирання «ісконних земель» ніколи не виходила з голів російських націоналістів, євразійців, неоімперців. Їх у Росії чимало в різних верствах населення: від охлосу до істеблшменту. Путін був одним із цієї когорти, проте він, як і належить КДБісту, не розп'якував про свої ідеологічні настанови, коли боровся за владу. Він належить до типу азійських правителів-інтровертів, що вміють приховувати власні думки, і ніхто не розуміє їх наступні кроки. Можна вважати, *ідея війни з Україною іманентно належала свідомості Путіна від моменту розпаду СРСР*. З моменту приходу Путіна до влади загальна ідея війни на пострадянському просторі в ім'я імперії трансформується у державну політику РФ, за якою стоїть постать Путіна.

Друга Чеченська війна (1999 – 2009) – перша путінська війна – була поворотним пунктом. До цього моменту імперія лише щось втрачала, а тепер розпочався контрнаступ. Війна була абсолютно безжалісною за принципом – мета виправдовує засоби. Путін зробив певні висновки з досвіду Першої чеченської: Грозний і інші населені пункти винищувалися артилерією та авіаударами, потім йшла мотопіхота. Фактично то була жорстока колоніальна війна, аборигени Путіна не цікавили, за оцінками правозахисників вона забрала близько 125 тис. мирного населення. Важливу роль у військовій перемозі відіграла пропаганда, в Росії вже зникли вільні ЗМІ (тобто були придушені за вказівками Путіна). Відбулася мобілізація масової свідомості на користь імперського мислення; епоха гуманізму та лібералізму закінчувалася, тепер будь-які силові дії Путіна точно знайдуть прихильність мас. Попереду

був «Кримнаш». Путін мав втішатися тим, що «версальська програма» працює. Пропаганда постійно додає сухих дров у багаття націоналізму та шовінізму. Педалюються тези: «Захід проти Росії, країна в оточенні ворожих сил»; «Російськомовні у Прибалтиці, на Кавказі, в Україні та Молдові страждають та волають до Росії – спаси нас!»; «У Росії відібрані території, що чекають на повернення у лоно «руського світу».

Правління Путіна, його політика є доволі цілісними та послідовними, якщо поділяти концепцію його природженого нахилу до злочину та присутність надцінної імперської ідеї у голові психопата. 2002 р. активна фаза чеченської кампанії була завершена. Можна було розгорнути військові штабні карти території СРСР та замислитися про напрямки наступних ударів. Без України потужної імперії не буде – це добре розумів Путін. Проте воювати з нею, використовуючи тактику 2GW – тотальне винищення і виснаження – не можна з огляду на ряд моментів. Українців Путіну, звичайно, не шкода. І він, очевидно, засуджує Сталіна, Берію, Жукова за те, що у 1944 р. вони зупинили реалізацію плану щодо депортації українців до Сибіру. Але в очах і росіян, і світової opinio Украина має увійти до його царства добровільно, можливо, через якийсь там референдум або офіційне звернення Верховної Ради, або ще якимось так... Є прекрасний досвід Гітлера, як він приєднував до Великої Німеччини Австрію або Судети без жодного пострілу. Саме так і треба діяти. Смерть незалежної України відіграє ефект доміно, і республіки-втікачки з СРСР одна по одній повернуться до табору. Отже, війна з Україною мусить якісно відрізнятись від надкривавої Другої чеченської; це мусить бути війна нового типу. На наш погляд, подібний дискурс підштовхнув Путіна і його оточення до ідеї гібридної війни з Україною з особливим акцентом на застосування «м'якої сили».

Була подія, яка засвідчила, що Путін вже переключився на Україну, і тепер не випустить її з прорізи мішені. Це – тузлинська авантюра 2003 р. Росія починає незрозуміле провокативне будівництво дамби у Керченській протоці, яка мусить змінити конфігурацію самої прото-

ки та має обмежити права України на контроль судноплавства у своїх територіальних водах. Односторонні і не узгоджені із сусідом дії РФ є фактичною агресією; виникає міждержавна напруга. Україна змушена реагувати, керівництво робить відповідні заяви, на невеличкий піщаний острів перекидається військовий підрозділ, і ніхто не може зрозуміти, як далеко планує зайти Путін. Тоді усе виглядало як поганий спектакль незрозумілого жанру. Тепер у світлі подій 2014 р. епізод з Тузлою має логічне пояснення і вкладається у схему підготовки до масштабного конфлікту з Україною з метою реалізації імперських планів Путіна. Очевидно, кремлівський диктатор проводив розвідку боєм, особисто він заяв не робив та тримався у тіні, відповідальність за будівництво брав на себе Краснодарський губернатор. Цікава деталь, так само буде чинити Путін і в 2014 р., намагаючись триматися формально осторонь подій в Україні, перекладаючи відповідальність на самих українців.

Розвідка боєм мусила відповісти на кілька питань:

- наскільки є міцною українська держава у момент кризи?
- як відреагують на російську агресію різні прошарки української політичної та бізнес-еліти?
- чи можна покладатися на «п'яту колону»?

У народі у таких випадках говорять: «перевірка на вошивість»... Дійсно, це був струс, який торкався усієї України, і Путіну треба було з'ясувати, що саме потрібно доопрацювати до «дня Д». Результати перевірки на той момент виявилися не дуже втішні для Путіна, і було над чим працювати до початку справжньої війни. **По-перше**, держава (у вузькому значенні – бюрократичний апарат і силові структури) під одноосібним керівництвом Л. Кучми виглядала як більш-менш міцний горішок, таким чином, варто було дочекатися заміни українського лідера наступного року на повністю прокремлівського фігуранта. **По-друге**, окрім проплачених Москвою комуністів у Верховній Раді ніхто більше не підтримував дій Росії. Навпаки відбувся ефект єднання провладних та опозиційних депутатів. Отже, треба було працювати

з українською верхівкою, докладаючи зусилля до її розколу, бажано перетягнути на свій бік місцевих олігархів, перекупити продажних високопоставлених чиновників і політиків. **По-третє**, «п'ята колона», в яку постійно Кремль вливав кошти, виявилася не зубастою, не бойовою і потребувала серйозної домобілізації. Різні групи козаків в Криму і на Донбасі, «Руський блок» і подібні структури на ситуацію в регіонах суттєво не впливали, гроші, очевидно, брали, а потрібної віддачі не було. І головний, мабуть, висновок: тузлинська операція розгорталася, коли всередині України не відбувалося ніяких небезпечних для країни подій. За цих умов розгорнути нетрадиційні операції вкрай складно. **Висновок**: треба чекати (або краще створити штучно) потужну внутрішню кризу, аби похитнулася президентська вертикаль та був втрачений контроль над силовиками; українська еліта має розколотися на ворогуючі табори; за цих умов проплачені кола «знизу» втратять острах, і отримають шанс підірвати соціальний мир в «проросійських» регіонах, тобто створити ситуацію контрольованого хаосу.

Для підготовки традиційної війни тузлинська авантюра нічого не давала, навпаки, агресор мусить приховувати свої плани, і зайвого разу не напружувати ситуацію, аби країна-жертва не вживала додаткових заходів з посилення безпеки. В контексті підготовки гібридної війни така розвідка мала великий сенс. Росія, використовуючи аналіз реакції України на події довкола острова Тузла, почала розгорнуту підготовку до майбутньої війни з перспективою паралельного застосування традиційних та нетрадиційних наступальних засобів. Зокрема, путінські підлеглі отримали конкретні завдання з підготовки театру воєнних дій до нетрадиційної інвазії. А. Ілларіонов пригадує, що вперше почув в оточенні Путіна розмови про війну з Україною саме 2003 р. [1]. Таким чином, можна вважати, що на той час принципове рішення вже було прийняте.

Фокус на російсько-українській війні може дещо звузити наше уявлення про амбіції Путіна. Він готувався до низки воєнних наступів на території колишнього СРСР та відточував різні методи та засоби

досягнення стратегічної мети. Для початку мішенями він обрав країни, які намагалися назавжди вийти з орбіти впливу Росії, а саме – Балтійські країни, Україну, Грузію, Молдову. В рамках «гібридного проекту» Путін експериментував з різними засобами та інструментами впливу у широкому діапазоні «м'якості» або «жорсткості». Україна, окрім, Тузлинського конфлікту, отримала від Путіна дві газові війни (2005 – 2006, 2008 – 2009), які мали широкий резонанс у Європі; більш завуальовані «газопровідні війни» з прокладання труб в обхід України («Північний» та «Південний» потоки); кілька сирних, молочних та м'ясних воєн; а також фронтальний наступ «руського світу» на чолі з патріархом Кирилом за підтримки потужної пропагандистської системи.

Стосовно країн Балтії – запам'яталася естонська криза 2007 р. Росія, як привід для наступу, використала постанову уряду Естонії про перенесення військових поховань з центра Таллінну до цвинтаря. Росія зчинила істеричну пропагандистську кампанію, звинувачуючи естонців у фашизмі (обкатка технології, яка буде використана як засіб психологічної війни проти України) та в усіх можливих гріхах. «Комсомольська правда» прямо закликала до окупації, там друкувалися рядки політичної «поезії»: «...Недалеко есть Псковская дивизия: марш-бросок – и Таллин пал!». Вночі 26 квітня в центрі естонської столиці сталися заворушення, на вулиці вийшли проросійсько налаштовані хулігани, які скандували ворожі до Естонії гасла; вони вчинили погроми: били вітрини та підпалювали автобусні зупинки. Поліція вдалася до арештів, а російські ЗМІ представили затриманих як постраждалих героїв. У світлі російсько-української війни варто переглянути сенс безладів у Таллінні; вони тепер здаються експериментом з перевірки певних домашніх заготовок. Це була спроба створення хаосу, застосування «м'якої сили» у столиці незалежної країни, що обрана як об'єкт нападу. Подібні сцени ми побачили в різних містах України у 2014 р., коли зграї маргіналів, злочинців, засланих козачків створювали хаос в Луганську, Донецьку, Дніпропетровську, Харкові, Одесі. Отже, підготовка до умов гібридної війни велася на різних сце-

нах, ми переконані, що і Україна в планах Путіна не була останньою зупинкою.

Але більш за інших «на горіхи» в цей період отримала Грузія. Чергове потужне загострення відбулося 2006 р. Росія почала тотальну економічну війну проти кавказької країни. Були оголошені обмеження на грузинський імпорт – вино, коньяк, фрукти, мінеральну воду; закрито під якимось вигаданим приводом єдиний пункт пропуску товарів на російсько-грузинському кордоні. Після вислання з території Грузії чотирьох офіцерів ГРУ Росія зовсім оскаженіла: відкликала посла, перервала поштовий, телефонний і банківській зв'язки; підняла вдвічі ціни на газ. Якісь «невідомі» терористи підривали опори ЛЕП, що транспортувала електроенергію до Грузії. Росія зробила ставку на грузинську опозицію, аби зламати ненависний Путіну режим Саакашвілі та розхитати країну. В країні назривав переворот, і тоді Михайло Саакашвілі пішов на неординарний крок: спочатку 7 листопада 2007 р. він увів надзвичайний стан, а потім без паузи добровільно пішов на дострокові президентські вибори; і їх виграв (5 січня 2008 р.). Таким чином, потужна блокада, шантаж, підривні дії у тилу не зламали Грузію, і тоді Путін зважився на «останній аргумент королів». (Формально президентом країни був Д. Медведєв, проте усі розуміли, що «командує парадом» Путін).

Сучасний німецький філософ Х. Хофмайстер висловлює слушну думку, яка міститься у такій цитаті: «Хоча війни дійсно є виявом влади, проте воля до війни – це завжди також і ознака безсилля, свідчення кінця політичної логіки» [2, с. 251]. Путін щосили намагався повернути колесо історії у зворотний бік. Не вдавалося – і він іде на війну. У підготовчий період, який ми описуємо, Путін на пострадянському просторі, здається, перепробував усі можливі засоби тиску на сусідів. Досягти кінцевих цілей не виходило. Це його переконало в тому, що успіх може бути лише у концентрованому застосуванні різних чинників. А це може відбутися лише під час війни.

Важливою віхою підготовки традиційних засобів ведення війни була п'ятиденна грузинська військова кампанія у серпні 2008 р. Вона

була першою спробою атаки на пострадянську суверенну державу (Чечня вважалася регіоном Росії). Путіну, окрім вирішення «грузинського питання», треба було перевірити боездатність власної армії, а також з'ясувати, наскільки гострою буде міжнародна реакція та реакція у країнах СНД. Результат війни був фактично зумовлений заздалегідь колосальною різницею військового потенціалу країн. Проте російська армія виявила багато слабких місць, і до початку більш масштабної кампанії проти України їх треба було усунути. Але були й інші надзвичайно важливі для Путіна речі, що він з'ясував у підсумку грузинської авантюри. **По-перше**, військова пропаганда дійсно працює; населенню як у самій Росії, так і за її межами можна морочити голову, і напускати у масову свідомість туману без меж. Наприклад, громадська думка частково повірила в тези російських пропагандистів, що нібито грузини чинили геноцид у Південній Осетії, провина у війні лежить на Саакашвілі, а Росія тільки те і робила на території Грузії, що «примушувала до миру». Пропаганда стає чи не головним чинником перемоги, відповідно у період підготовки чергової інвазії треба вирішити: які саме ідеологеми, тези та аргументи будуть використані як «м'яка» зброя? Путін у міжнародних колах проводив думку, що територія колишнього СРСР є виключною зоною його інтересів та відповідальності, отже, він може наказувати «поганих хлопців» на кшталт президента Грузії М. Саакашвілі. Також на цих теренах проживають його співвітчизники, яких він «ніколи не кине у біді». **По-друге**, на практиці було перевірено такий важливий елемент гібридної війни, як кібератаки на урядові комп'ютери противника. **По-третє**, міжнародна реакція виявилася доволі млявою, санкції не були уведені, європейські лідери в цілому «проковтнули» дику витівку кремлівського диктатора. За психологічним сценарієм це дуже нагадувало дії Гітлера щодо демілітаризованої Рейнської області у березні 1936 р.: уведення військ, попрання міжнародного права, нахабство і блеф диктатора на тлі небажання набагато тоді більш потужних «демократій» напружуватися, і дати по руках злодію. Гітлер потім згадував, що пережив важкі 48 годин: якщо б Франція відреагувала військовим опором, то йому довелося б тіка-

ти. Зі слів М. Саакашвілі, Росію у серпні 2008 р. особисто зупинив президент США Дж. Буш, який розпорядився привести у бойову готовність та перебазувати певні військові частини. В Європі жодного лідера схожого на Черчилля, Аденауера або Тетчер не було. Якщо в США до влади прийде слабкіша особистість, наприклад, з лав демократів, то перешкод вже не буде. Отже, демократії нічого не варті порівняно з крутими хлопцями на кшталт Гітлера або Путіна. Гітлер це зрозумів 1936 р., а Путін – 2008 р. Західні лідери не консолідувалися та не виробили спільної думки щодо долі країн, які утворилися після розпаду СРСР. Путін узяв це до уваги, і більш спокійно та впевнено готувався до подальшого наступу. Справедливості заради зазначимо, що не усі на Заході проспали вовчий оскал зі Сходу. Англійський журналіст Е. Лукас 2008 р. вже писав про нову «холодну війну» та небезпеки, які створює Путін передусім для Східної Європи [3]. **По-четверте**, не могла не потішити Путіна й реакція країн СНД: це можна порівняти з поведінкою вівці, коли різник вже ріже ший членів гурту: слабке мекання, переляк, покора долі й думка про спасіння: «можливо до мене черга не дійде, я власне нічого поганого не зробила...».

Щільність рядів української еліти виявилася слабкою, Путін уже активно працював, аби український істеблішмент розпався на сегменти. Так, у Верховній Раді несподівано для сторонніх спостерігачів фракція Тимошенко не підтримала різку заяву щодо агресії Росії. Це був період, коли один з лідерів українського демократичного табору почала свій небезпечний танок з диктатором. Можливо, потім, у Харкові, в колонії, пані Тимошенко неодноразова згадувала, як її вдало використали та ошукали.

Справжнім троянським конем для Путіна був Янукович та його біло-голуба команда, саме вона мусила, образно кажучи, відчинити росіянам браму фортеці. Янукович – це основна ставка Путіна у розколі України та підготовці її із середини до гібридної війни. Виходячи з цього припущення, ми можемо собі уявити таку хронологію підготовчого періоду:

I фаза (1999–2003): концептуальне пророблення відтворення імперії силовим шляхом на досвіді Другої чеченської війни. Вибір на користь гібридної війни стосовно колишніх «братніх республік», спираючись на «п'яту колону» і «м'яку» силу. Московські теоретики гібридної війни переймають деякі прийоми, якими користувалися чеченські партизани. Цікаво, що елементи гібридної війни виникли як спроба асиметричної відповіді більш слабких та іррегулярних сил проти потужних регулярних формувань. Російське політичне та військове керівництво пристосувало ці елементи для розробки війни нового типу з боку потужної ядерної держави. І в цьому полягає основна «фішка» тактичного задуму Путіна щодо війни з Україною.

II фаза (2003–2005): підготовка до зміни влади в Україні та просування кандидата у президента, потрібного для ліквідації української незалежності. Невдача з просуванням Януковича у президенти не охолоджує Путіна, а навпаки – спонукає до більш системної та глибокої проробки «українського питання».

III фаза (2005–2010): розхитування ситуації в Україні, користуючись зіткненням політичних еліт, активне формування «п'ятої колони» в Східних та Південних регіонах, випробування на міць України через розв'язування газових, торгових, пропагандистських воєн.

IV фаза (2010–2014): активна підготовка до демонтажу української державності з використанням усіх важелів впливу на українських політиків, владні інституції, регіональні еліти; детальна проробка сценаріїв гібридної війни; максимальне використання Януковича і верхівки правлячої Партії регіонів для пониження рівня обороноздатності країни та унеможливлення адекватної реакції у «день Д»; провокування соціально-політичного загострення всередині України через відмову від євроінтеграції.

А. Ілларіонов вважає знаковою датою 27 липня 2013 р., від якої Путін змінює риторика щодо України. В той день Путін перебував у Києві і мав виступ на збіговиську під назвою «Православно-слов'янські цінності – основа цивілізаційного вибору України». Організував конференцію один з лідерів «п'ятої колони» в Україні, кум

Путіна – В. Медведчук. Цікаво, що в президії ліворуч від президента РФ сидів Медведчук, праворуч – С. Глазьев. У доповіді на конференції і надалі в публічних промовах та документах Путін припиняє вживати правильну граматичну форму «в Україні», що завжди робив на посаді президента, і починає казати виключно «на Україні», що є правильним стосовно назви регіону спільної країни, а не щодо суверенної держави. «Лінгвістична агресія», як це називає Ілларіонов, означала невизнання української державності. Випадковість або плутанина тут виключаються. Путін починає безпосередньо готувати громадську думку в Росії до наступного кроку – ліквідації державності України. Цікаво, що 27 липня 2013 р. Росія приймає рішення про заборону імпорту з України певних продуктів харчування, бере старт так звана «санітарна війна». Цю дату А. Ілларіонов пропонує вважати фактичним початком гібридній війні [4]. Будемо вважати, що з цього рубежу підготовка до відкритої фази гібридної війни переходить у завершальну стадію.

Щодо сценаріїв, то тут за усіма правилами наукового прогнозування на столах генштабу мусило знаходитися кілька варіантів або віяло альтернатив. За цілями альтернативи, можливо, від більшого до меншого виглядали так: а) Україна перестає існувати як незалежна держава, відбувається її руйнація на окремі частини на кшталт відомих прецедентів з історії поділів Польщі; до Росії фактично відходить (або на пряму, або через буферні квазідержави) основна частина сучасної України; б) вдається відшматувати від України кілька областей, Україна залишається ослабленою і не конкурентоспроможною; в) Росія анексує Крим; г) Севастополь відходить до РФ; г) нав'язування принизливого договору з обов'язковою відмовою від євроінтеграції та примусовий вступ України до Митного союзу. Остання мета, є сумнівною з точки зору планування війни, оскільки за Януковича Україна і без прямої інвазії пішла на безпрецедентні поступки, росіяни глибоко проникли в політичну і державні сфери, в економіку, інформаційну галузь. В мирний спосіб таке проникнення можна було нарощувати навіть швидше і більш ефективно. Тобто, мова мала йти

про захоплення територій, анексії, поділи тощо. Альтернативи, очевидно, були і стосовно географії дій: підпалювати Україну можна було з різних боків та у різній послідовності: з Криму, Харкова, Донбасу, Одеси...

Ще раз подивимося на методи та засоби, які відпрацьовувалися у «путінській лабораторії гібридної війни» на різних «фронтах» до початку 2014 р.:

- економічні війни, коли вибираються найбільш уразливі позиції в експортній продукції, і саме ці товари підпадають під обмеження, ембарго, заборони;
- енергетична війна: різке збільшення ціни за газ, перекриття газогонів, прокладання трубопроводів в обхід, руйнування електричних мереж;
- пропагандистська війна: перевизначення противника (у фашистів, нацистів), оперування наборами старих пропагандистських кліше радянських часів, регенерація російського націоналізму (рашизм), поширення ідеології «руського світу»;
- провокування антиурядових рухів та протестів з метою повалення неугодних режимів;
- організація кримінального натовпу на території противника;
- підтримка сепаратистських рухів та організацій;
- військові провокації, обстріли та обльоти території апаратами, приналежність яких «не з'ясована»;
- пряме військове вторгнення з використанням сучасних технологій, кібератак.

У контексті російсько-української війни усі ці елементи укладаються у мозаїку подій 2014 р., і як ми бачимо, з окремими елементами агресор експериментував тривалий час. Очевидно, на початок 2014 р. у цілому всі елементи нетрадиційних та традиційних тактичних засобів перебували у високій стадії готовності. Хоча очікування війни і затяглося, але Путін мав бути задоволеним, його план послідовно

втілювався у життя. Треба було визначитися з днем переходу до активних фаз. А це є той рубікон, що не має зворотного ходу.

2.2. «День Д»

Диктатори доволі часто планують великі війни, виходячи з власного віку, намагаються почати кампанію до 60-літнього рубежу. Путін не зволікав з Україною, проте український сценарій пішов не за планом, і це відтермінувало початок активної фази. Якби у 2004 р. президентом України став Янукович, то розв'язка, мабуть, наступила не пізніше 2009 р. Помаранчева революція сплутала карти: восени 2004 р. Путін ще не був готовий стовідсотково, він намагався перекласти відповідальність на Кучму, аби той почав громадянську війну, але «старий» президент виявився обачливим, і не пішов на авантюру. Путіну довелося чекати. В цей період він активно працював над формуванням «п'ятої колони», тим більше, що у новій ситуації до цієї когорти можна було залучити не тільки маргіналів, але й ображену та налякану Партію регіонів, яка об'єднала під своїми прапорами місцеві еліти саме в тих областях України, на які розраховував Путін. Нарешті, усе пришвидшилося з перемогою Януковича на президентських виборах 2010 р. Янукович був його креатурою настільки, що вдалося розмістити кремлівських фігурантів на вищих державних посадах, тепер Путін фактично контролював українські силові відомства. Бажана суспільно-політична криза за правління Януковича також мала не забаритися. З урахуванням досвіту Майдану 2004 р. це повинно було відбутися не пізніше 2015 р., коли Янукович спробує переобратися, застосовуючи фальсифікацію результатів виборів. Проте події знову пішли не за планом: революція в Україні почалася в грудні 2013 р. Путін фактично зіграв роль катализатора, коли брутально втрутився у політику України та змусив Януковича в останню хвилину відмовитися від підписання договору про асоціацію з ЄС, але на цей раз кремлівський диктатор був майже повністю готовий до розправи з Україною. Він розумів, що другого

такого шансу історія йому не подарує, отже, узяв на себе (до певної міри) завдання керувати подіями. Спостерігачам під час другого Майдану не без підстав здавалося, що у київському протистоянні присутня «третя сила», яка не дає залагодити громадянський конфлікт. І вона, дійсно, була. Путін мав потужний та достатній вплив на українських силовиків й неформальні «антимайданівські» структури, аби ситуація була доведена до абсурду та повного розпаду державної вертикалі влади. Безпосередньо в Києві діяли три групи з числа представників російських спецслужб, а загальну їх координацію та зв'язки з СБУ забезпечував помічник Путіна В. Сурков. В Україні наприкінці 2013 – початку 2014 р. цілеспрямовано створювався хаос, але була людина, яка усім фактично керувала, і мала свій план щодо розвитку подій. Саме вона і мала визначити «день Д».

Момент переходу Кремля до фази активних дій в Україні укладається у відомий вислів: «вчора було ще рано, а завтра буде запізно». Аналіз ситуації в Києві та регіонах України підказав Путіну термін: 20 лютого 2014 р. Звичайно, ми не маємо закритої інформації, але є доволі точні підказки щодо дати. На це число вказує нагорода, яка згодом була виготовлена в РФ для увіковічення подвигу агресора: пам'ятна медаль Міністерства оборони РФ має напис: «За возвращение Крыма. 20 февраля–18 марта 2014 года». Саме 20 лютого (плюс – мінус одна доба) відбулися незворотні речі. У Києві сталося найжахливіше – масові вбивства активістів Майдану, незважаючи на домовленості про зупинення протистояння; є усі підстави вважати: наказ про вбивства активістів віддавали російські куратори. Голова Служби безпеки України В. Наливайченко на річницю трагедії повідомив, що розслідування злочину доводить про причетність В. Суркова до керівництва групами снайперів. Цю версію озвучив і Президент України П. Порошенко. Чи міг помічник Путіна без наказу патрона взяти на себе відповідальність за криваву різанину на Майдані? За традиціями російського державного устрою – це абсолютно неможлива річ. Будемо вважати, що саме 20 лютого є незворотним

днем. Путін розпочав війну з масового терористичного акту у серці України. Перебіг подій 18–20 лютого повністю відобразив як у мініатюрі характер прийдешньої війни: 1) тероризм як засіб досягнення цілі; 2) не бажання агресора «світитися» та брати на себе відповідальність; 3) залучення до здійснення агресивних планів громадян України; 4) тактика керованого хаосу; 5) немилосердність, цинізм, відсутність будь-якої моралі або обмежень, що витікають із традицій ведення воєн або міжнародного права. Ціль – виправдовує засоби, людське життя нічого не варте у геополітичній грі. Отже, якщо розглядати *розстріл українських патріотів як оголошення війни з боку Росії де-факто*, то ця подія набуває іншого значення – ще більш зловісного, ніж спроба внутрішнього окупаційного режиму встояти за будь-яку ціну.

Очевидно, 20 лютого «зелені чоловічки» за таємним наказом Путіна вирушили через Керченську протоку до Криму, можливо, були й альтернативні шляхи, наприклад, поступове зосередження в Севастополі і звідси марш-кидок до різних стратегічних пунктів півострова; є свідчення українських офіцерів, що накопичення бронетанкової техніки у Севастополі почалося у грудні 2013 р. Паралельно надано сигнали різним сегментам «п'ятої колони» почати активні дії за розробленими сценаріями підричних соціальних технологій, зокрема, у Криму в останню декаду лютого швидко створювалися бойові загони з місцевих жителів та добровольців з Росії на кшталт Гірка (за його особистим зізнанням – з'явився у Криму 21 лютого 2014 р. для організації перевороту). Через Керченську протоку перекидалися загони козаків. Мас-медіа РФ було зорієнтоване на пропагандистське прикриття агресії, розпочинається масована пропагандистська атака для прикриття агресії та запланованої анексії Криму.

За логікою сценарію певні сигнали мали отримати керівники трьох силових відомств України (міністерство оборони, СБУ, МВС) та генпрокуратури, а також були поінформовані зрадники з числа нардепів й представників місцевих еліт. Вони весь час перебували «на оперативному зв'язку» з Кремлем і у «день Д» мали отримати

від ляльководів свої завдання. Сьогодні ми маємо не так багато фактичного матеріалу, але приховати усі обставини зради не вдасться, з кожним місяцем та роком окремі елементи будуть складатися у цілісну панораму подій.

Найбільш серйозний аргумент на користь саме 20 лютого – «планова» втеча Януковича. Її не можна зрозуміти, якщо цей дикуватий вчинок (як для президента країни) вирвати з контексту гібридної війни та «дня Д». Янукович, що залишався у Києві, а тим більше після угоди про мирне врегулювання суспільно-політичної кризи, ставав перешкодою для реалізації активної фази російсько-української війни. Російська пропаганда за розробленим сценарієм мала заявити на увесь світ: а) у Києві стався державний переворот та відбулося захоплення влади озброєними людьми; б) нова влада є не легітимною (хунта), отже, виконувати її розпорядження в регіонах та силових структурах – злочин; в) легітимним носієм влади залишається Янукович, де б він не був; г) Україна в цілому перетворилася на зону хаосу, а це дає «законні» підстави Росії для силових дій на захист «співвітчизників».

Існують й інші пояснення втечі Януковича з Києва. А. Парубій вважає, що колишній президент «психологічно зламався після кривавих подій у Маріїнському парку» ще 18 лютого. Отже, страх та розгубленість були мотивами втечі [5]. Проте ця версія не витримує критики. Парубій вказує на те, що саме 18 лютого Янукович почав завантажувати речі... Щось не схоже на реакцію вкрай розгубленої людини. Миттєво, за пару годин, прийняв доленосне рішення, організував потрібний транспорт? А потім ще 3 повні доби знаходився в Києві, зустрічався з різними політиками, послами, закордонними посередниками, і ніхто не помічав його розгубленості? До речі, за свідченням М. Добкіна, який зустрів літак Януковича в Харкові у ніч з 21 на 22 лютого, той поводив себе впевнено, і вважав, що віжки ще знаходяться у нього в руках. Ось фрагмент інтерв'ю з Добкіним, яке записала Соня Кошкіна (мовою оригіналу): *«Он вел себя так, как будто у него в руках прежняя власть и все его слушаются. Мы*

знакомы с ним очень давно, и если бы он просто старался бы не подавать виду, я бы заметил. По интонации, по глазам, выражению лица, это можно было заметить. Но, нет, ничего такого не было...» [6]. Чи схоже це на поведінку людини у депресивному стані? А власне куди Янукович спрямував конвой із цінностями? Тут може бути лише одна правильна відповідь – у Росію зі згоди Путіна. Перетнути державний кордон колоні, а тим більше гвинтокрилом, навантаженим доларами, без погодження з російською стороною було на сто відсотків неможливою операцією. Жоден російський чиновник не взяв би на себе відповідальність приймати у статусі біженця Януковича з його скарбом. Слово Путіна мало бути вирішальним, і узгодити такі речі за дві години неможливо в принципі. Якби це не відповідало планам кремлівського диктатора, то сидів би його український «побратим» у Києві. Парубій підтверджує, що Янукович був маріонеткою у руках Путіна. То невже лялька повстала проти ляльководою у найвідповідальнішу мить? Можна припустити, що Путін грав з Януковичем у темну, і останній не зовсім розумів широту поглядів свого патрона на Україну.

Путіну Янукович був потрібен у Харкові. За традицією Росія захоплювала Україну саме через столицю Слобожанщини, так було тричі у 1917 – 1920 рр. Доволі стала і сформована технологія. Щоправда, більшовики створювали маріонеткові уряди для потреб Радянської України десь у Курську чи Москві, а потім перекидали в Харків після його військового захоплення через Белгород. Тепер ситуація була для Путіна абсолютно сприятливою. 22 лютого 2014 р. в Харкові мала зібратися уся владна верхівка: президент, голова уряду, парламент (регіонали і комуністи складали більшість, а цього було достатньо для прийняття необхідних рішень). І ще важлива обставина – у Палаці спорту вже зранку на події очікували депутати різних рівнів зі Сходу та Півдня (отже, подія ретельно готувалася заздалегідь, був сценарій, бо сотні людей з різних міст та містечок перекинути до Харкова за кілька годин неможливо!). Вони чекали на Януковича, і були готові підтримати будь-яку непристойну пропозицію. Час від часу ця маса

«слуг народу» скандувала «Росія!». Депутатів розігрівали та готували до участі у відповідній постановці.

Якби усі дійові особи зібралися у Харкові, то не потрібно було навіть проголошувати якусь там окрему південно-східну республіку. Парламент, наприклад, міг прийняти рішення щодо тимчасового розташування центральних органів влади у Харкові у зв'язку із захопленням Києва «терористами». А потім би усі гілки центральної влади разом, звичайно від імені українського народу, звернулися б до братнього російського народу з проханням «допомогти у звільненні Києва від фашистів, терористів, хунти» та ін. І що б заважало Путіну блискавично увести війська і штурмувати Київ? Тим більше, для світової opinio акція мала репрезентуватися як спільна контртерористична операція на законних підставах. А тоді можна було б проголошувати «народні республіки», проводити референдуми, шматувати Україну у будь-яких напрямках. І Янукович слухняно прибув у Харків саме в ніч з 21 на 22 лютого, але сценарій вже безнадійно руйнувався. Частина регіоналів і комуністів залишилася в Києві, парламент працював ще 20 лютого увечері не на користь Януковича. Першою постановою було оголошено про припинення антитерористичної операції; силовики отримали меседж, що центр влади – Верховна Рада у Києві. А 22-го влада вислизнула з рук Януковича остаточно, коли В. Рибак (найстаріший донецький кадр і опора Януковича) добровільно написав заяву про звільнення з посади спікера. Те, що був момент, коли усе перебувало на хитких шальках терезів, побіжно доводить епізод із поведінкою С. Тигіпка. Усі шукали цього народного депутата і «його групу» увечері 20-го числа, бо не вистачало голосів до кворуму; тим більше, українці чули попередні заклики Тигіпка «збиратися і діяти». Проте у вирішальну ніч ця людина «зникла безвісті» і не з'явилася до будинку Верховної Ради. Очевидно, він і наближені до нього депутати увесь час вивчали ситуацію (нюхали повітря) та вирішували: чи варто їхати до Харкова, чи залишатися в Києві? Як тільки стало зрозумілим, що харківський сценарій руйнується, команда Тигіпка і багато інших регіоналів відразу зайняли свої крісла на Грушевсько-

го. Вичікував, звичайно, не тільки Тигіпко: близько 200 народних депутатів вагалися і вирішували головоломку: де буде центр політичної влади. 22 лютого Верховна Рада підтримала постанову про усунення В. Януковича з посади президента України. За відповідний документ проголосувало 328 народних депутатів. Таким чином, депутати «знайшлися» не у Харкові, а в Києві. Стара більшовицька технологія захоплення України з півночі луснула.

Уявімо і варіант, коли б Янукович опирався плану Путіна щодо втечі, і чіплявся за владу у Києві. Це б створило перешкоди для володаря Кремля, проте, на нашу думку, не змінило б агресивні плани в цілому. В жодному разі законний президент повинен був зсезнути, і звільнити місце для хаосу. Мабуть, були заготовлені й альтернативні сценарії: чому б, наприклад, Януковича не могли вбити ті ж самі «бандерівці», «нацисти», «правосеки»? Теж непоганий розвиток подій з огляду на теорію керованого хаосу. Але Янукович слухняно виконував накази, він тривалий час і без лихоманки завантажує нажиті непосильною працею гроші та цінності у «КАМази» та гвинтокрили. Тобто він має певну інформацію, яка не доступна іншим. І у нього «на руках є наказ», і він дотримується певного плану дій, узгодженого з Москвою.

У Києві 21 лютого мала відбутися подія, на яку чекала вся Україна: завершення переговорів між владою й опозицією та підписання дорожньої карти виходу з кризи. Такий документ мав би дати президенту гарантії особистої безпеки. І нащо тоді тікати зі столиці? Янукович 21 лютого іде на процедуру підписання документа, що, очевидно, було його свавільним відступом від сценарію Кремля. Від Європейського Союзу угоду засвідчили федеральний міністр закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина Франк-Вальтер Штайнмаєр, міністр закордонних справ Республіки Польща Радослав Сікорський і керівник Департаменту континентальної Європи Міністерства закордонних справ Французької Республіки Ерік Фурньє. Представник РФ Володимир Лукін, який за технологією переговорів мав засвідчити домовленості Януковича з лідерами опозиції, відмовляється ставити свій підпис. Посол РФ в Україні забирається геть з країни (на

дипломатичній мові це може означати початок війни). Але Янукович з'являється на церемонії і ставить свій підпис! Так, він має отримати догану від Путіна, але він робить хитрий тактичний крок: майданівці заспокоються, а він втече під покривом ночі. Треба зважати на те, що душа у колишнього президента – дрібного злочинця, він наляканий, звик до шахрайств; і чому б не убезпечити себе від несподіванок? На кону стоять кілька мільярдів мертвих американських президентів у зелених купюрах, які він мусить наздогнати у дорозі, і тут ризики потрібно виключити. А підпис на папері – він нічого не вартий. Настає епоха великих «кидків», Янукович вже ознайомлений з планом захоплення Криму. Якщо старший пахан збирається начхати на цілу купу міжнародних договорів, то його кидок є як викрадання гаманця в трамваї у пенсіонерки порівняно з газовою аферою українських олігархів. До речі, він «кинув» і тих, хто обороняв його життя і вірно йому служив (за винятком верхівки, яка розчиняється у просторі та часі паралельно з Януковичем). Рядові силовіки, офіцери різних підрозділів, а їх тільки в Києві було зосереджено близько 20 тисяч, стають автоматично переможеними, стороною, що прогнала боротьбу, отже, винуватцями кровопролиття, безчесними людьми і таке ін. Чи спадало це на думку Януковичу, коли він втікав?

Можливо, саме затримка Януковича на день у Києві зруйнувала план «А» Путіна. Якби він забрався раніше (20-го у день початку війни), то це було б певним сигналом, відданим йому депутатам слідувати за патроном до Харкова. Можливо, у той пам'ятний вечір 20-го лютого і не вдалося б зібрати 239 голосів депутатів? Якись півтора десятка депутатів могли б усе вирішити. І, напевно, Київ очікував абсолютний параліч влади. А цього й очікував Путін. Що мала робити опозиція? У неї в руках не існувало жодних офіційних важелів влади. Проголосити «революційну республіку» і заснувати «революційний конвент» як вищий орган державної влади? Ось тоді б на сто відсотків обласні ради на Сході та Півдні одна по одній відмовилися б визнати владу Києва, вже не кажучи про Крим. Кремлівський диктатор дуже на це розраховував. І можливо саме цей епізод назавжди поста-

вив на Януковичі хрест, як на креатурі Путіна в Україні. Так, йому дадуть притулок у Росії, і ще використають у пропаганді та фінансуванні агресії на Сході, але вже ніколи він не поцілує перстень боса...

План «А» (почати з Харкова) зазнав поразки, але у Путіна були й інші варіанти ведення гібридної війни. «День Д» вже відбувся, ворття не могло бути в принципі, ініціативою продовжувала володіти Москва, хоча цього і не розуміли в Києві. То був воістину унікальний «день Д»! Широкі маси в Україні, абсолютна більшість політикуму нічого не підозрюють, не розуміють нової загрози, про війну ніхто не думає. Війна почалася тихо й непримітно, агресор її не афішував. Усі сконцентровані на Майдані. Там гинуть революціонери, боротьба сягає апогею, а в Україну вже прийшла війна! І жодного пророка, який би волав: «війна!». Починається окупація Криму, а громадськість про початок захоплення сусідньою державою півострова ще кілька днів навіть не здогадується. Революція сягає своєї вершини, і на дуже короткий термін панує ейфорія від перемоги. Телеканали транслюють сюжети з палацу диктатора, виблискуючих золотим оздобленням кабінетів і осель його поплічників. Панує відчуття свободи, ЗМІ змінюють риторику, журналісти масово стають «чесними й об'єктивними», проте «весна революції» триває не довго. Свято зіпсоване тривожними повідомленнями з Криму. Озброєні люди в уніформі без розпізнавальних ознак захопили будинок Верховної Ради АРК, і це вже не можна приховати. Звідки військовики і чого вони хочуть? Ніхто не наважується дати правильну оцінку подіям; агресія Росії усе ще здається чимось безмежно фантастичним. На нашу думку, події кінця зими – початку весни 2014 р. засвідчили повну інтелектуальну неозброєність країни. Це було щось схоже на інтелектуальну Цусіму. Україна нагадувала сліпу й глуху людину, що розмахує руками, і чує лише сама себе. Розвідка й контррозвідка не працювали на державу, бо керівництво СБУ й оборонного відомства зрадили присязі, і тривалий час обслуговували країну-агресора. Але мова навіть не про це. Візьмемо ширше: в Україні практично не було аналітики з питань національної безпеки.

Поглянемо на ситуацію у «довоєнній Україні». Нація була вкрай безпечною, як те малятко, яке щиро вірить, що його оточують добрі й мудрі дорослі, які ніколи не заподіють йому шкоди. Поставимо запитання: чи держава використала наявний науковий потенціал, і чи зуміла перетворити його на інтелект нації? Формально ми маємо кількасот докторів наук в активному працездатному віці із соціології, політології, психології, історії, вже не кажучи про тисячі кандидатів наук та молодих амбітних дослідників, які ще не встигли отримати науковий ступінь. Але практично уся ця шанована наукова громада не була зорієнтована на нагальні потреби виживання нації та вивчення існуючих небезпек та ризиків. На наш погляд, інтелектуальне підґрунтя національної безпеки послаблювалося не тільки через фазу дитинства існування самої нації, але і достатньо свідомо й цілеспрямовано. Пригадаймо, що одним з перших указів новообраного президента Януковича (від 2 квітня 2010 р.) було ліквідовано дві потенційно важливі установи: Інститут проблем національної безпеки та Національний інститут проблем міжнародної безпеки. І хоча ці установи, наскільки нам відомо, не проводили соціальних досліджень з означених питань, але чиясь рука априорі відсікала саму можливість укріплення інтелектуальної складової безпеки нації. Очевидно, існував пакет першочергових заходів з послаблення національної безпеки України, розроблений московськими кураторами Януковича, у т. ч. удар було спрямовано по самій можливості інтелектуального підсилення оборонного потенціалу (у широкому сенсі цього терміна).

Підсумуємо те, з чим дві сторони конфлікту підійшли до «дня Д» та початку активної фази російсько-української гібридної війни.
З боку Росії:

1. Створено ідеологему війни. Московські теоретики за кілька років вигадали, розробили, спроектували низку псевдотеорій, концептів, мемів, які мусять стати основою військової пропаганди та боротьби за мізки людей на театрі воєнних дій. У тому числі: концепції «Руський світ», «Російська цивілізація», «Новоросія», «Крим наш»; меми – «бандерівці», «нацисти», «хун-

та». Реанімовано та облагороджено ідею російської імперії, як спільного даху для всіх народів, що гуртуються проти «американців», педофілів та сексуальних збоченців з Європи, які тільки й мріють розбещити та підкорити славний російський народ. Переглянута геть уся історія: від «гіперборейців» (це, як пояснюють теоретики сакрального, той народ, який поклав початок цивілізації на планеті, і був предком сучасних росіян, слов'ян і людей доброї волі) до Сталіна як ефективного менеджера, що піклувався про майбутнє країни і виграв війну. Ніколи ще війни не розпочиналися з такої попередньої ґрунтовної проробки світоглядних питань, хіба що можна проводити паралелі з гітлерівською Німеччиною 1930-х рр., де агресія готувалася на ґрунті расової теорії та ідейного антисемітизму. Цікаво, що геббельсівська пропаганда звинувачувала демократичні країни приблизно в тих самих гріхах, що і путінська сьогодні.

2. Розгорнуто надпотужну систему тиражування пропаганди, ведення агітації та зомбування пересічних громадян. Мільярди доларів на плановій основі витрачаються на ведення психологічної війни; вона, власне, розпочата заздалегідь, а не чекає на «день Д». Із 2011 р. діє програма «Інформаційне суспільство (2011 – 2020 роки)» загальною вартістю 40,6 млрд дол., що дорівнює 4 млрд на рік. Мета програми – стовідсоткове охоплення російськомовного населення земної кулі, як державними засобами масової інформації, так і приватними, що розділяють державний стратегічний курс Російської Федерації. Жодна країна світу не може зрівнятися з РФ за витратами на пропаганду. Колосальна перевага Путіна полягає в тому, що його пропаганда вільно транслюється по всій території України (а у зворотний бік – ні); більш того, на Півдні та Сході України значні прошарки населення переважно користуються московськими телеканалами й радіостанціями. На кордонах України ситуація приблизно така: сигнали українських станцій є слабкими і не певними, а російські передатчики працюють на уся

потужність. Зазначимо, що практично усі мас-медіа Росії знаходяться під жорстким цензурним контролем та транслюють в унісон ті ж самі пропагандистські сюжети та кліше. У довоєнний час українські телеканали та радіостанції переважно мають проросійський профіль, широко транслюють російський контент. Вони не захищають національні інтереси. В мережі Інтернет займаються піратською діяльністю так звані «тролі», яких фінансує російський бюджет через спецслужби. Виник навіть специфічний термін – «хохлосрач» – робота проти українських інформаційних агентств та патріотично налаштованих користувачів Інтернету.

3. Розгорнуто приховану мережу «п'ятої колони» на території України, передусім у тих регіонах, які планується перетворити на театр воєнних дій. Ця мережа є багаторівневою: від представників державної еліти й регіональних лідерів до маргінальних прошарків, від парламентських партій і фракцій до дрібних регіональних громадських організацій. Налагоджена система фінансування та управління «п'ятою колоною», яка чекає на сигнали та готова до практичних дій. Передбачено посилення «п'ятої колони» «політичними туристами» та законсервованими засланцями з території Росії, для яких заздалегідь орендується квартири, приміщення в українських містах.
4. Сконструйовано підривні соціальні технології, які будуть застосовані на етапі «м'якої сили». Це ще переважно паперові проекти, але вони містять сценарії, за якими наступного дня, якщо брати за відлік «день Д», мають розгортатися масові акції. Ключі від подій, важелі й нитки для маріонеток будуть знаходитися у Москві, а на театрі воєнних дій планується створити ілюзію стихійних подій та некерованої активності «повсталого народу». Для окупованих територій вже заготовлені зразки агітаційних матеріалів (листівки, слогани, оформлення біг-бордів, політичні футболки), присвячених «народним республікам», референдумам, народному ополченню тощо.

5. Зроблено суто військові приготування, у тому числі задіяні усі види сучасної розвідки, закладені на території супротивника бази для диверсійних груп. Проте ми не беремося аналізувати потужність військової машини агресора, військовий аспект гібридної війни не є предметом нашої книги. Зазначимо лише, що у 2009 р. до Федерального закону «Про оборону» внесено доповнення, які дають дозвіл оперативно використовувати формування збройних сил Росії за її межами. Одночасно військовослужбовцям було суттєво збільшено грошове утримування. Військо в РФ стає пріоритетною державною інституцією.
6. Населення власної країни психологічно підготовлене до удару по Україні, пропаганда, що систематично велася кілька років зіграла свої чорну роль. Українці сприймаються росіянами як ворожа нація, і це засвідчують дані соціологічних опитувань. Соціологи, до речі, не можуть пояснити феномен: на однакові запитання українці дають вдвічі частіше комплементарні відповіді щодо росіян, ніж навпаки. Але усе має свої пояснення: Україна не готувала своє населення до війни з РФ, а росіянам промивалися мізки, аби в «день Д» вони згуртувалися довкола свого президента, який фактично реалізує їх підсвідомо вороже ставлення до сусідів.
7. Накопичена потужна ресурсна база завдяки сприятливій кон'юктурі на ринку нафти та газу у вигляді стабілізаційного фонду обсягом близько 500 млрд дол. Це захищає агресора, наприклад, від можливих тимчасових санкцій. В лютому 2014 р. під час зимової Олімпіади Путін зібрав нараду з високопоставлених чиновників, на якій поставив запитання: чи витримає економічно Росія приєднання до себе Криму? Присутні запевнили боса, що російська економіка і фінанси «на висоті», і нічого не завадить анексії [7]. Цікавий хід диктатора, дуже нагадує тактику Сталіна. Той також любив «порадитися» з політбюро, аби розділити відповідальність за чергову підлість (наприклад, розстріл польських офіцерів у 1940-му р.). Присутні ніколи не сперечалися з вождем, бо розуміли: насправді рішення вже прийнято.

А з чим прийшла до «дня Д» Україна? Країна до війни не готувалася, і складно навіть знайти ті або інші козири у великій грі на виживання. Ситуація виглядала таким чином:

1. Держава практично розпалася: управлінська вертикаль зломлена, чиновники, які в багатьох випадках були членами Партії регіонів або призначалися з числа довірених осіб Януковича, налякані, їх воля паралізована, вони бояться відповідальності за корупцію, зловживання, розмірковують про втечу з країни і таке інше; силовики залишилися некерованими, ті, хто брав участь у протистоянні з Майданом, вважають, що нова влада ставиться до них ворожо, частково (у Криму та на Донбасі) вони готові перейти на службу до ворога. Міліція практично зникла з вулиць. В управліннях СБУ – пусті кабінети; із центрального апарату – масові втечі до країни-агресора. Можливо, в Україні встановлено абсолютний світовий рекорд зради в одній країні: президент, виконувач обов'язків прем'єра, міністр оборони, міністр внутрішніх справ, голова служби безпеки, генеральний прокурор, група парламентаріїв – втекли під захист ворога. Отже, немає жодної державної таємниці, яку б не знав у всіх подробицях агресор. Країна пограбована фінансово. Ніколи навіть порівняно із серпнем 1991 р. українська держава (за формулою *чиновники + армія*) не перебувала у такому розібраному й жалюгідному стані.
2. Психологічно країна не готова до війни, жодним чином немає націоналістичного або ура-патріотичного підйому, що є характерним для початку воєнних дій за досвідом попередніх воєн. Люди важко переживають жахіття останніх днів Майдану та масову загибель Небесної Сотні від невідомих снайперів. Більшість пересічних громадян налаштовані на конструктивні позитивні зміни після розпаду мафіозної влади, а не на військові дії.
3. Ресурси для війни відсутні. У казначействі після втечі уряду немає ні гривні, нічим виплачувати заробітну плату службовцям.

Золотовалютний запас країни за правління Януковича суттєво скорочений через підтримку гривні. Бюджет країни є мирним. Ті кошти, що згідно з бюджетом країни йдуть на оборону, розкрадаються не менше ніж на 50 % за встановленим планом через систему армійських «смотрящих», а вкрадені кошти поповнюють скарбницю Януковича – фактично злочинський «общак». У цілому Збройні Сили України, хоча і не були задіяні у боротьбі з Майданом, знаходяться у жахливому стані. Вони обезголовлені через втечу керівництва міністерства оборони, і не готові до війни. Частини перебувають у місцях постійної дислокації, солдати й офіцери живуть за сценаріями звичайного армійського кретинізму, який завжди наступає, коли відсутні цілі, кошти, бойовий дух і розуміння свого призначення у суспільстві. Зазначимо, що сучасна генерація українських військових пересічно не мала досвіду участі у військових операціях (на відміну від російських генералів та офіцерів), а тим більше російську армію українські військові ніколи не уявляли в образі ворога, якого потрібно знищувати усіма доступними засобами.

4. Інтелектуально, як ми вже висвітлили, нація до відсічі агресії не готова, в принципі не розглядалися питання дій в умовах гібридної війни; існувало повне нерозуміння того, що території можуть бути захоплені з використанням «м'якої сили», жодної стратегії та тактики на випадок нав'язування підіривних соціальних технологій не існувало в принципі.

У ситуації зими 2013 – 2014 рр. Путін виглядав як злий геній, що силою власного кримінального таланту зумів підготувати патову ситуацію для України, коли її майбутнє знаходилося повністю в його руках. Він мав свободу для маневру, міг починати партію й комбінувати як той митець, що наносить фарбу на полотно, потім відступає, прижмурює око і вирішує, як далі творити. Поглянемо на це полотно очима Путіна: воно писалося багато років, і має ось-ось принести пензляру вічну і невмирущу славу збирача імперських земель.

Залишалася лише одна змінна, яку Путін, очевидно, не розглядав як серйозну перешкоду на шляху реконструкції імперії. Це – воля українського народу. В ХХ та ХХІ ст. в Європі не держави творили нації, а навпаки: нація створює державу як інструмент для самозахисту та реалізації національних інтересів. Якщо дійсно українська держава в останні дні зими 2014 р. впала і нагадувала розбитий та проіржавілий автомобіль, де багато частин, але немає руху та виконання функцій, то чи не стане на перешкоді нація? Чи не згуртується українське населення на захист Батьківщини, як це зробили під час Великої революції санкюлоти Франції, коли сформували у Парижі й інших містах маршеві батальйони проти армій реакційних європейських режимів? У революційному пориві французи перемогли ворогів, і саме тоді, як вважають дослідники, виникла сучасна французька нація. Власне, саме слово «нація» входить до політичного лексикону з тих незабутніх подій. І гімном Франції (Марсельеза) обрано бойову пісню цих батальйонів добровольців, що відстояли цілісність і гідність країни. Приспів Марсельєзи у перекладі Миколи Вороного звучав для українців як ніколи актуально 2014 р.:

Громадо, в бій ставай!

До лав, батьки й сини!

Рушай! Рушай!

Хай чорна кров напоїть борозни!

Тепер спробуємо зрозуміти хід думок Путіна та його радників. Вони впевнені і переконують один одного в тому, що українського народу окремого від російського не існує, і ніколи не існувало. Подібне Путін неодноразово заявляв у голос в своїх виступах, у м'якій, щоправда, формі, констатує спільні корені «руського миру». В його колі щиро вважають: українська мова – це зіпсована польська мова; українство взагалі придумали свого часу австріяки, аби досадити великій Росії та ін. Подібній маячні в Росії присвячено цілі стоси пропагандистської літератури. І тут автори українофобських нісенітниць потрапили у капкан: вони повірили у власні байки та не зуміли здій-

снити тверезий аналіз ситуації. За уявленнями кремлівських ідеологів абсолютна більшість українського населення є ошуканими росіянами, які перебувають під владою вихідців із західної України, «мазепинців», «бандерівців», що підступно захопили Київ. Мешканці Сходу та Півдня, навіть якщо вони розмовляють суржиком, чекають на визволення. І як тільки вони побачать на вулицях російські триколори та почують патріотичні пісні у виконанні Кобзона, то «хохляндія» буде зруйнована власним народом. Саме на цьому переконанні будувалися підривні соціальні технології, ефективність яких мала залежати від розміру проросійських настроїв на Півдні та Сході України. В цілому для Путіна та його оточення є характерним презирливе ставлення до українців як до певних збочинців, девіантів, зрадників, що не мають потуги, волі, організованості, аби протистояти військовому нападу. Як пишуть у російських пропагандистських книжках: «український туман розвіється, а Росія буде стояти вічно».

Презирливе ставлення до народів є узагальнюючою рисою імперій, але у свідомості російської еліти щодо українців ця риса перетворюється на домінанту, імператив мислення. Тобто по-іншому апіорі бути не може, і якщо десь українці згуртувалися, вийшли на майдани міст із протестами, чи стали до зброї, то напевне за цим стоїть Америка або, принаймні, Польща. Самі українці ні на що не здатні. Ці переконання, безумовно, полегшили Путіну прийняття остаточного рішення щодо військової інвазії. Можливо, він навіть мріяв прокатитися у відкритій машині, як Гітлер під час аншлюсу Австрії (15 березня 1938 р.), від кордону до Харкова або Луганська, і щоб народ на узбіччях та тротуарах скаженів від захвату та любові до фюрера. Якщо дійсно українці і росіяни – один народ, росіяни безмежно люблять Путіна, то що заважає це саме робити другій половині?

Традиційній війні «день Д» означає: а) фактичний початок військових дій, наступальні дії країни-агресора, а також військові дії у відповідь, якщо жертва агресії приймає виклик і не капітулює; б) розірвання дипломатичних відносин, заяви урядів про початок військових дій, вручення відповідних дипломатичних нот; в) оголо-

шення про повну чи часткову мобілізацію або призив резервістів на дійсну військову службу, проведення інших мобілізаційних заходів; г) пропагандистське пояснення того, що відбувається на кордоні з метою надихнути власний народ на криваву боротьбу та викликати співчуття чи допомогу з боку світової спільноти, найближчих сусідів або союзників по коаліції. Дії агресора та його жертви мають певні відмінності, але вони синхронізовані за логікою початку відкритої боротьби.

Початок активної фази в межах гібридної війни відбувається іншим шляхом. На прикладі російсько-української війни можна побачити такі особливості:

- війна не оголошується, більш того вона на цьому етапі маскується;
- агресор не висуває відкрито ультиматумів або вимог з територіальними, політичними чи матеріальними претензіями, він діє фактично чужими руками, створюючи хаос на території країни-жертви;
- пушки мовчать, а стратегічний успіх досягається «мирними» засобами;
- неадекватність дій країни-жертви (якщо агресор діє за продуманим планом та покроковим алгоритмом, то жертва агресії відповідає хаотичними та спонтанними діями, не усвідомлюючи у повному обсязі стратегії й тактики агресора).

Парадоксальність ситуації, на прикладі України, полягала у тому, що агресор фактично вже розв'язав воєнні дії, хоч і в дещо зміненому форматі, а країна-жертва (політична еліта, уряд, широкі маси) певний час не можуть усвідомити того, що відбувається на власній території. Усі бояться вимовляти слово «війна», нагадуючи тубільців, які вважають, що порушення табу на певне слово, може розв'язати катастрофу. А найгірше вже трапилося, і страусинова реакція лише погіршує стан країни-жертви. Ініціатива цілком належить агресору, і він цим ефективно користується. Йому не вигідно форсувати традиційні військові

дії з огляду на позицію світової спільноти, через можливі втрати та бажання зберегти реноме на світовій арені. Він використовує так звану «м'яку силу».

2.3. Активна фаза.

Застосування «м'якої сили»

Етап «м'якої сили» є ексклюзивною складовою гібридної війни. Сам термін «м'яка сила» (soft power) не має чіткого визначення, він використовується для позначення тиску однієї нації-держави стосовно іншої в політиці, економіці та культурно-духовній сфері. Так, на думку дослідників, Росія як «м'яку силу» проти України тривалий час застосовувала спекуляції довкола спільної історії, мовного питання, православ'я, панславізму, використовуючи такі канали, як РПЦ, ЗМІ, бізнес-мережі, НДО [8]. У довоєнний період «м'яка сила» використовується для послаблення та дезінтеграції політичної нації, посилення позицій «п'ятої колони». В контексті гібридної війни поняття «м'якої сили» набуває іншого змісту: агресору з настання «дня Д» потрібні швидкі успіхи та конкретні дії. І тоді на сцену виводяться керовані натовпи, «мирні» протестувальники, отже, використовується ефект колективних соціальних дій. Ідеологічна й інформаційна інвазія набуває форми воєнної пропаганди – абсолютно брехливої, цинічної, брутальної. Вона сприяє посиленню масоподібних акцій на користь агресора. Саме у такому сенсі «м'яка дія» стає предметом соціологічного дослідження. Наша позиція полягає у трьох тезах:

- 1) застосування «м'якої сили» у вигляді керованих кримінальних натовпів – це вже активна фаза війни, бо ставиться мета захоплення території, повалення законних органів влади, встановлення контролю над регіонами з боку країни-агресора;
- 2) у структурі «м'якої сили» головний чинник – це масові дії «мирного населення», які супроводжуються потужною пропагандистською підтримкою, фінансуванням спецоперацій на тери-

торії супротивника та організаційним підсиленням за рахунок перебування на театрі воєнних дій «менеджерів» військової кампанії;

- 3) операції щодо застосування «м'якої сили» можуть одночасно розгортатися в різних регіонах; країна-жертва перетворюється на сирну головку, що її з усіх боків об'їдають гризуни, і якщо їх не спинити, то країна припинить своє існування.

Події на театрі воєнних дій ворожа пропаганда представляє як суто внутрішній конфлікт: революцію, повстання пригнобленої спільноти або як «законну» спробу самовизначення народу. У Криму, за версією російської пропаганди, ніби існує «народ Криму», на Донбасі – «народ Донбасу». І ці «пригноблені народи» начебто зажадали самовизначення. Це не завадило паралельно викинути гасло «руської весни» (виявляється, народ у регіонах України виключно – «руський»), а потім узагальнити етнологічну маячню фейком «Новоросії» (мабуть, за цією схемою в так званій «Новоросії» проживає «новоросійський народ»). Для агресора важливо внести елементи хаосу та плутанини – це вписується у сценарій гібридної війни. Уточнимо, на Донбасі до початку агресії проживало 56 % етнічних українців, близько 30 % – етнічних руських та 14 % – представників інших етнічних груп (греки, татари, вірмени, євреї, білоруси тощо).

Етап «м'якої сили» мусить бути швидкоплинним і потужно-наступальним, тут немає місця довгим теоретичним дискусіям, пошуку істини та тверезому розрахунку наслідків подій. Важливо захопити масову свідомість доволі широких прошарків якоюсь простою деривацією (за термінологією В. Парето – це проста ідеологічна конструкція), яку може усвідомити навіть останній дурень; повторювати цю деривацію сторазово і таким чином змінити масову свідомість у потрібному для ляльководів напрямі. У випадку війни мова іде не про звичайну (рутину) маніпуляцію масами з боку національної правлячої верстви, а про поширення вірусу психологічної війни на маси, які під впливом дії вірусу соціального божевілля мають виконати роль тарану, яким пробивають мур фортеці із сере-

дини для переможного маршу зовнішнього агресора. Ідея гібридної війни на етапі «м'якої сили» є геніально простою: досягти військових цілей чужими руками без залпів гармат. Якщо підготовчий етап був плідним й театр воєнних дій підготовлено до інвазії, то успіх може не забаритися. Україна щодо цього становила плацдарм для експерименту.

Для ведення воєнних дій у форматі «м'якої сили» потрібна система управління. Вона включає, як і належить, керівну підсистему та підсистему, що містить об'єкти управління. Перше – головним чином зосереджено на території агресора, друге – там, де агресор обрав театр воєнних дій. Уся система управління нагадує піраміду з розгалуженням на низових щаблях. Верхівка – це політичне керівництво країни-агресора. У надцентралізованій країні автократичного або тоталітарного типів, як Російська Федерація, усі ниточки управління тримає у своїх руках диктатор. Жоден «зелений чоловічок» або терористична група не зрушили б з місця без політичного рішення з боку президента В. Путіна. Ми вже висловлювали припущення, що, вірогідно, для керівництва «п'ятою колоною» у довоєнний час було створено щось на кшталт центру спецоперацій. Циркулювали чутки, що після Помаранчевої революції у Москві було засновано комітет із протидії кольоровим революціям, який очолював особисто Д. Медведєв; можливо, згодом він трансформувався у певний орган із підготовки та ведення гібридної війни з Україною. Такому центру після оголошення «дня Д» доводиться працювати у режимі «реального часу», буквально щодня розподіляти значні кошти між регіонами, містами, організаторами акцій, резидентами, а також дбати про вирішення різноманітних тилових та штабних питань, як-от: планування чергових дій та акцій, виготовлення друкованої продукції, пересування політичних туристів автотранспортом тощо. Але без сумніву, агресор створив доволі ефективну систему управління, верхні поверхи якої знаходилися на території РФ, а деякі низові управлінські функції передавалися «польовим менеджерам», що розташувалися безпосередньо на театрі воєнних дій.

Використання «п'ятої колони» на театрі воєнних дій не є новою, але посилення її «зеленими чоловічками» і політичними туристами з країни-агресора – російське ноу-хау. Термін «зелені чоловічки» увійшов у військово-політичний лексикон саме з «кримської кампанії» Путіна. Президент РФ не був упевнений у тому, що місцева «п'ята колона» виконає усі завдання із захоплення влади в регіонах України, йому були потрібні гарантії ефективності кампанії, він побоювався холостого пострілу. Таким чином, російський головнокомандувач погодився з тим, аби підготовлені до дій в умовах гібридної війни росіяни безпосередньо знаходилися на місцях подій під час застосування «м'якої сили». Щодо «зелених чоловічків» – кадрових російських військових-контрактників із числа спецпідрозділів ГРУ, яким було наказано зняти з форменого одягу погони, шеврони, кокарди збройних сил РФ, – то початок їх перебування на території України, очевидно, збігається з 20 лютим. Наразі ефективно використовувалася етнічна й мовна близькість мешканців театру воєнних дій і людських ресурсів, якими володів агресор. У певних ситуаціях спорідненість спрацьовувала і маскувала ефект присутності агресора, в інших – це був своєрідний фіговий листок, який допомагав російській пропаганді тупо повторювати тези: «ми не воюємо», «наших військових підрозділів на території України немає», «камуфляжну форму можна придбати у воєнторгу й переодягнути ополченців»...

Цивільні особи, зокрема, так звані козаки, що постійно мешкають на території Ростовської області РФ, за спостереженнями жителів Луганська й Донецька, почали прибувати на територію України раніше, очевидно, вже у січні 2014 р. Вони оселялися на орендованих квартирах в містах Криму та Донбасу і виконували певні завдання з підготовки інвазії. Першим із завдань була участь у так званому «антимайдані» та силове придушення на майбутньому театрі воєнних дій руху «Євромайдан». Інфільтрувалися такі політичні туристи без усіляких проблем невеликими групами, легко розчиняючись у міських агломераціях Донбасу. Жодного

спротиву з боку українських спецслужб та державних установ не було. Росіяни на усі сто відсотків використали у своїх військових цілях відкритий режим кордону, інтенсивний людський обмін та довіру до сусідів. Цікаво, що місцеве населення, незважаючи на природну етнічну близькість інфільтрованих осіб, почало ідентифікувати засланців за вимовою, застосуванням незвичних для місцевості слів та висловів, стилем поведінки. Проте на початку присутність цивільних росіян здавалася природним явищем, оскільки у прикордонних областях вони постійно перебувають на території українських міст та сіл у різних бізнесових та сімейних справах. Ми не виключаємо, що там були не тільки прості громадяни, відрядження яких до України оплачували російські спецслужби, а й переодягнені військові (проте не строкової служби). Точний склад політичних туристів ніхто в Україні не знає, але в наступних масових заворушеннях можна було помітити чоловіків у віці 25–40 років, спортивної статури, підтягнутих, не говірких, із габітусом військових, які носили на грудях стандартні георгіївські стрічки й не були схильні вступати у дискусії та балачки з місцевими. Перед масовими заворушеннями, мітингами та штурмами адміністративних будинків ці підтягнуті чоловіки по-діловому оглядали майдани й вулиці, цікавилися у місцевих щодо прохідних дворів та провулків, очевидно, на випадок відходу... Є свідчення, що агресор використовував кримінальні кола, і в Україну «підтягувалися» з території РФ злочинні угруповання. Без сумніву, на території України заздалегідь були заслані організатори майбутніх акцій, які налагоджували зв'язки з місцевими активістами, розподіляли гроші, готували масові акції та підтримували оперативний зв'язок із центром спецоперацій.

У «мирних» акціях, завдяки яким було загарбано Крим, розпочалося захоплення Донбасу й чинився плановий хаос ще у шести областях, брали участь кілька типів корпоративних соціальних суб'єктів. Відповідна типологія наведена у табл. 2.1.

Корпоративні суб'єкти «м'якої сили»

Умовна назва	Ознаки та властивості	Функції та призначення
1	2	3
«Зелені чоловічки»	Кадрові військові країни-агресора у військовій камуфляжній формі без розпізнавальних знаків належності до збройних сил. Мають легку стрілецьку зброю, ручні гранатомети. Поводять себе «ввічливо», тобто стримано, уникають преси та розмов із сторонніми особами, себе не ідентифікують, «тримають язик за зубами». Дислокуються у визначених заздалегідь місцях, можуть отаборитися у польових умовах, але віддають перевагу закритим приміщенням. Керуються згідно з прийнятим в армії порядком (мають командирів), використовують сучасні системи зв'язку, дотримуються дисципліни. Виконують команди лише власних командирів. Можуть маскуватися під ополченців, тобто місцевих жителів, що стали до зброї	Основне завдання: силове прикриття «мирного» захоплення влади в регіоні. Використовувалися для захоплення адмін. будинків, для моральної підтримки сепаратистів, для контролю за ситуацією на випадок форс-мажору (збройний опір сепаратизму). У масових «мирних» акціях участі не беруть. Після виконання основних завдань можуть передати функцію силового прикриття місцевим ополченням або прибулим найманцям
«Політичні туристи»	Громадяни країни-агресора, які залучені для тимчасової «мирної» роботи на театрі воєнних дій. Зафіксовані випадки організованого завозу автобусами для здійснення конкретної акції, після чого автобуси з пасажирами перетинали кордон у зворотний бік. Для перетину кордону використовують безвізовий режим, можуть перекидатися з одного населеного пункту до іншого залежно від планування	Відігравали важливу роль у розгортанні підірваних соціальних технологій. Провозили через кордон символіку й агітаційні матеріали для масових проросійських акцій. На масових акціях утворюють ядро натовпу, готові до активних і брутальних дій

Продовження табл. 2.1

1	2	3
	<p>масових акцій. Мотивовані ідейно і матеріально. Мають кураторів, зухвалі, але керовані, схильні до вживання спиртного, і ставляться до своєї роботи як до цікавої пригоди та непоганого заробітку. Ідейні політтуристи з ультраправих та ультралівих організацій хизуються своєю роботою як прикладом боротьби за ідею, викладають власні фото та сюжети акцій в Інтернеті, не приховують власної участі. На акціях можуть мати холодну зброю, «травматику», іноді вогнестріли</p>	<p>Брали участь у фізичних розправах над проукраїнськими активістами, штурмували адміністративні будинки. Згодом частина цих осіб вступила до незаконних збройних формувань як найманці</p>
«Менеджери»	<p>Нечисленний прошарок громадян країни-агресора, що виконують керівні функції безпосередньо на театрі воєнних дій: організатори, куратори, «тисячники», зв'язкові тощо. Принаймні, частина з них є кадровими співробітниками ФСБ та ГРУ. Саме ці креатури мали виконувати найвідповідальніші ролі. Очевидно, мали легенди, працювали під прикриттям, хоча нелегальна інфільтрація за умов прозорих кордонів стає не потрібною. Тримаються у тіні, засилаються і відкликаються центром проведення спецоперацій</p>	<p>Розпоряджаються коштами; підтримують зв'язок із Центром; транслюють місцевим активістам волю агресора; збирають первинну інформацію, складають звіти та аналітичні довідки, де відображають стан справ та перспективи. Здійснюють функцію первинного «кадрового менеджменту», проводять селекцію з числа місцевих активістів на роль вождів, керманічів нової влади. Шукають «харизматиків», яким може повірити натовп, і яких можна розкрути-</p>

Розділ 2. Структура російсько-української гібридної війни

Продовження табл. 2.1

1	2	3
		ти через мас-медіа як вождів сепаратистського руху
«П'ята колона»	Активна частина «м'якої сили». Різномаста і різношерста публіка з числа громадян України, яку об'єднує усвідомлення своєї ролі як противників існуючої законної влади та країни як такої. Поняття охоплює як окремих суб'єктів, так і певні громадські та політичні структури. У звуженому розумінні – це ті особи, які в тій або іншій формі висловили згоду займатися потрібною для агресора роботою. Підігривається грошима, особливо щодо злочинних й маргінальних прошарків, проте, можуть зустрітися ідейні українофоби. Управління здійснюється за мережевим принципом	Має найбільш універсальне й широке використання для дестабілізації ситуації, поширення хаосу, проведення агітаційної роботи та здійснення масових акцій
«Продажні еліти»	Представники влади та бізнесу, що перейшли на бік агресора, підтримують сепаратистську ідею або діють під тиском референтної групи та регіональних лідерів. Їм є що втрачати, тримаються обережно, воліють себе не розкривати до певного моменту. В масових акціях зазвичай участі не беруть, на телекамеру можуть робити заяви нейтрального змісту	Відіграють надзвичайно важливу роль в реалізації планів агресора. Без переходу на бік агресора хоча б частини еліт підривні соціальні технології не спрацюють. Можуть таємно фінансувати сепаратизм, віддавати накази органам правопорядку, що паралізують їх активність та сприяють масовим акціям (референдумам)

Продовження табл. 2.1

1	2	3
«Ситуативні активісти»	Пересічні мешканці, які належать до «хитких» соціальних сегментів. Можуть втягуватися до масових акцій за принципом «соціальної воронки», чому сприяють особливості світогляду, цікавість тим, що відбувається, бажання не відстати від інших та не пропустити момент, коли будуть роздавати призи за зроблене. Чисельність ситуативних активістів може швидко збільшуватися, але так само зменшуватися, коли «щось пішло не так» або наступила черга стабілізації соціально-політичної ситуації	Наповнюють тіло натовпів, мітингів, масових акцій. Важливі як статисти, що надають масовості заходам та впевненості організаторам. Можуть проявляти різноманітну активність, але в рішучих та силових акціях воліють участі не брати, і тоді перетворюються на звичайних спостерігачів, які фільмують усе на плівку «на пам'ять»
«Залежні»	Державні та комунальні службовці, іноді, робітники підприємств, які є залежними від своїх патронів, а ті їх змушують до участі у протестах. Є рудиментом радянської епохи. В канун акції від імені міських керівників по телефонах передаються відповідні рознарядки з чисельністю за кожною установою, школою, університетом тощо. Нетривкі та ненадійні суб'єкти «м'якої сили», бо воліють відмітитися у старшого і втекти додому	Залучаються аби надати заходам масовості, їх чисельність піддається розрахунку та плануванню. Можуть тримати в руках підготовлені плакати, скандувати гасла. Проте до активних дій не готові
«Маргінали-заробітчани»	Нарко- і алкозалежні особи, безробітні, що за невелику платню 100 – 200 грн беруть участь у постановочних дійствах, масових акціях. Свого політичного світогляду не мають. Їх знаходять буквально на асфальті, але для масовості застосовують пірамідальну мережу: тисячники знаходять	Можуть використовуватися у провокаціях, наприклад, аби зафільмувати потрібну «картинку» для пропагандистських каналів країни-агресора; включаються до криміналь-

1	2	3
	сотників, сотники – гуртують десятників, а останні підбирають кожний власну десятку бажаючих заробити на акції	ного натовпу, мешкають у постійних наметах, як це було на Куликовому полі в Одесі

Відповідно до нашої таблиці суб'єкти 1–3 є громадянами країни агресора. Саме різке їх збільшення на запланованому театрі воєнних дій означає перехід до активної фази війни. Суб'єкти другої та третьої категорій можуть з'являтися напередодні «дня Д», проте рубіконом є перекидання через державний кордон «зелених чоловічків», із цього моменту події набувають незворотної динаміки. Ця дія означає: принципове рішення про застосування «м'якої сили» вже прийняте, варто очікувати швидкої ескалації. У найближчі дні будуть відбуватися масові акції, які ставлять перед собою ті чи інші локальні цілі, але вони поєднуються у стратегічній меті, що визначена політичним керівництвом країни-агресора.

Ззовні етап «м'якої» сили нагадує революційні події. І якщо кремлівські пропагандисти російську інвазію так не називали, то це через панічний страх самого слова «революція». Термін «революція» стосується не цілей або рушійних сил, а швидше характеру (глибини і масштабу) подій; революції можуть бути і комуністичними, і фашистськими, і демократичними, і національно-визвольними... Події, які розгорталися в Криму та інших областях України навесні 2014 р., лише ззовні дещо нагадували перебіг революційних подій. Використаємо для них термін «*парареволюція*» (змінена революція, мутація поняття революції). Розглянемо спільні та відмінні риси й ознаки, що належать «справжнім» революціям та «парареволюції». Загальним, мабуть, є зовнішня картинка, яку організатори застосування «м'якої сили» щосили намагалися відтворити. Події відбуваються на вулицях та майданах, багато галасу, символіки, гасел; з'являються звідкись нові обличчя, прямо на асфальті народжуються

лідери й вожді; панує дух рішучості та войовничості; усе це стократно підсилюється заангажованими (наразі московськими та місцевими проросійськими) телевізійниками, які подають картинки та сюжети, що працюють на роздмухування «революційного полум'я» у душі «терпець урвався – народ повстав». Цікавою обставиною є буквально копіювання дій «майданівців» у Києві. Іноді доходило до абсурду, коли заколотники не розуміли сенсу самої дії. Наприклад, у Луганську «інсургенти» прикотили іржаві діжки та запалили у них багаття. Але це відбувалося у травні, потреби грітися не було, проте вони бачили по телебаченню, що саме так робили їх супротивники. А ще палили шини також з незрозумілою метою, бо міліція довкола була своя, як кажуть «в доску».

Є і певна діахронічна подібність: фаза підйому революційного руху, параліч державних інституцій, перехід на бік повстанців силовиків, нарешті, апофеоз революції, захоплення влади, а потім – спад революційної активності аж до повної апатії, розчарування й «термідору». Щодо останніх фаз, то у Криму свавілля на вулиці було чітко та рішуче припинено новою російською владою, коли жителі півострова дізналися: після оголошення приєднання Криму до Росії стихійні мітинги та збори громадян – заборонено; ставити питання про вихід території зі складу РФ – кримінальний злочин; писати й говорити, що думаєш, читати будь-яку літературу – зась; бути українцем або кримським татариним – небезпечно і є тавром (наприклад, одягнути вишиванку), це як з власної ініціативи почепити жовту зірку у нацистській Німеччині; блокування військових частин – 15 років позбавлення волі тощо.

Російські експерти не приховували, що вони уважно вивчали досвід «кольорових» революцій. Він їх цікавив у двох аспектах: як не допустити подібного у Росії, та що можна використати собі на користь у гібридній війні. Особливість демократичних революцій полягає в тому, що народні маси можуть досягати своїх цілей мирним шляхом без застосування насильства, використовуючи різні форми громадянського спротиву і непідкорення владі. Тактика агресора полягає в тому, аби імітувати революційні події, що, по-перше, приховує військові цілі, а, по-друге, дезорієнтує світову громадськість.

«Парареволюція» має принципові відмінності. В теорії революції є таке цікаве поняття, як «загадки революції». Наприклад, ніхто не може спрогнозувати її початок, це завжди – непередбачувана подія, навіть професійні революції на кшталт Леніна або Троцького поширюються у дурні, коли мова торкалася дати. Далі, за незрозумілих причин, народні маси, що є пасивними та інертними, у певні періоди стають активними, і можуть демонструвати рішучість та самопожертву. Нарешті революції ніколи не досягають тих цілей та завдань, які ставлять перед нею маси або вожді, вони змінюють хід історії, але свавільно та за власною логікою світових подій, а не за бажанням інсургентів. У «парареволюції» якщо і є загадки, то вони мають конспірологічний характер.

Початок «парареволюції» призначається на дату, яку визначає верховний правитель або генштаб країни-агресора. Загадки тут немає, але таємниця зберігається до останнього. Путін дійсно визначив дату, яка найбільш була сприятливою з огляду на можливість застосування «м'якої сили». Тобто це не була стихійна та непередбачувана подія; хіба що для «підсліпуватих» з відомих причин українців вона сприймалася як стихійне лихо. Проте агресор не афішує власного рішення, і підконтрольні засоби інформації докладають багато зусиль, аби переконати світову громадськість в тому, що за збігом обставин почалося «народне повстання».

Тепер розглянемо активність мас. Навіть у пік подій вона не нагадувала, ані Помаранчеву, ані революцію Гідності за критеріями кількості людей на вулицях та їх вмотивованості. Жодної грандіозної маніфестації не відбулося. На найбільші заходи сепаратистів збиралося до 5 тис. осіб (Луганськ), до 10 тис. (Донецьк) – це було граничним числом, коли подія поєднувалась зі святом, концертом тощо. Активно використовувалася матеріальна стимуляція, гроші роздавалися безпосередньо у натовпах, що фіксували спостерігачі й фільмували журналісти. Жителі Донбасу розказували про відчуття двох реальностей. Більшість населення займалися власними справами, і вважала, що відбувається якийсь спектакль, який скоро закінчиться. Маса пасивно спостерігала за подіями біля екранів телебачення, що було

на користь агресору. Російські канали спотворювали реальність, нагнітали напругу, залякували, представляли акції як грандіозні маніфестації, чого насправді не відбувалося.

Нарешті, звернемося до підсумків та ефективності «парареволуцій». У Криму було стовідсоткове влучання, усе відбулося саме так, як планував агресор. Така «революція» здійснюється за календарним планом, де є фінішна дата. Проте розвиток подій може піти й по іншій траєкторії, тоді, як варіант, почнуть гриміти гармати. Отже, *за формою «парареволуція» нагадує справжню політичну революцію, проте по суті є керованим хаосом* та, швидше, відповідає поняттю «заколот».

Розглянемо більш детально структуру «м'якої сили». Вона містить певні типи суб'єктів, які є акторами масових дій. Перший тип акторів – це корпоративні соціальні суб'єкти, які здійснюють певні сценарії (підривні соціальні технології). Другий тип – індивідууми, фізичні особи, які виконують різні ролі та завдання. В революціях, як відомо, величезну роль грають так звані вожді, що очолюють маси. Більшість з них готуються до цієї ролі завчасно, вони можуть певний час перебувати на нелегальному становищі, бути емігрантами або відомими опозиціонерами всередині країни. Такі вожді відрізняються від маси або великим попереднім авторитетом, або харизмою, вмінням керувати натовпом та робити неординарні вчинки у критичних ситуаціях. Натовп потребує вождя, і натовп його обов'язково знаходить. Революція без вождів неможлива. Хтось із цих вождів згодом може стати державним діячем або диктатором, навіть тираном, проте є вірогідність передчасної смерті, загибелі у горнилі революції.

Щодо «парареволуції», вмонтованої у структуру гібридної війни, то тут усе не так. Кому бути «вождем» вирішують у центрі спецоперацій; це є прерогативою не мас, а агресора. В цьому важливому пункті агресор мав в українських регіонах певні проблеми. Очевидно, відбувся своєрідний кастинг, добір персоналії на вакантні посади вождів. Критеріями було: а) відданість «руській справі», тобто Кремлю та Путіну; б) харизматичність, фотогенічність, вміння складно говорити (із цим була проблема), бо маси будуть сприймати «вождя» через теле-

візійну картинку; в) відчайдушність, авантюризм, готовність спалити мости та довіритися окупантам; г) цинізм, брехливість та жорстокість (важливі якості з огляду на брудний характер роботи та методи досягнення цілей). Цікаво, що жоден з відомих політиків, громадських діячів, інтелектуалів на таку роль не підійшов або уникав завчасно «світитися». Моральні особи навіть із числа адептів «руського світу» на таку роль не підходили. Проте у зазначені критерії непогано «вписувалися» особи з кримінальним типом особистості. Довелося перебирати карти з колоди маргіналів, тіньових ділків, кримінальників. Народ їх не знав або зустрічав зовсім в інших іпостасях, як дрібних шахраїв, довірених осіб місцевих кримінальних баронів тощо. Проте телевізор є потужною силою, за кілька днів, як з'ясувалося, можна підняти особу із «грязі у князі». Так з'явилася перша генерація вождів «Новоросії». Досвід революцій у різних країнах світу демонструє закономірність: на початку вождями стають більш-менш помірковані діячі, потім відбувається загострення ситуації та радикалізація соціальних відносин, і на сцену виходять робесп'єри, отже, здійснюється природна (для революції) ротація вождів. Також можливі гострі суперечки, конфлікти, з пари-трійки вождів залишається живим лише один герой (і Сталін, і Гітлер фізично знищували конкурентів у боротьбі за владу).

За сценарієм «парареволюції» ротація здійснюється тоді, коли бачає агресор. Також суб'єкт, обраний на роль вождя, може: а) впасти у безпросипне п'янство; б) поводити себе не адекватно, багато перейматися власним збагаченням; в) вирішити, що він є самостійною й «історичною» фігурою тощо. В такому разі Центр приймає рішення про усунення фігуранта з «посади вождя», й призначається інший діяч, що відповідає завданням поточного моменту. За такою, очевидно, логікою було усунено першу генерацію вождів «ДНР» та «ЛНР» і призначено нових... У Криму фігура Аксьонова відразу влучила у десятку: він був відомим на півострові діячем кримінального профілю, який абсолютно цинічно й адекватно зрозумів свою нову роль.

Успіх «парареволюції» визначається кількома факторами, між яких важливо відзначити наявність контрсил та швидкість прове-

дення спецоперації. Противник не повинен встигнути мобілізувати свої людські і силові ресурси. В Криму баланс був на боці «рушійних сил» «парареволюції», це дозволило агресору максимально швидко втілити календарний план. Загони так званої «самооборони» почали формуватися заздалегідь і нестихійно. 27 січня про необхідність громадських формувань – добровільних дружин – несподівано заявив спікер кримського парламенту Володимир Константинов. Нібито це потрібно для попередження екстремізму та непередбачених сценаріїв. Очевидно, українська міліція у розрахунок не бралася. Рух «дружинників» швидко набув масовості, на місцях учасників споряджали кийками, касками, травматичною зброєю. 20 лютого на півострові починається активна фаза. Саме цього дня Константинова викликають «з робочим візитом» до Москви?! [9]. На українську територію заходять «зелені чоловічки»; в містах півострова терміново збираються мітинги проросійської тематики; відбувається захоплення спецпідрозділом ГРУ будівлі Верховної Ради АРК (27 лютого 2014 р.), де депутати приймають рішення щодо майбутнього референдуму; скрізь вивішуються триколори; «самооборонці» активно блокують військові частини ЗСУ (ось для чого в Криму були потрібні «дружинники»); нарешті, місцеві органи влади включаються у підготовку до референдуму та розгортається потужна пропагандистська підтримка майбутнього волевиявлення, результат якого відомий наперед. Термін проведення референдуму, який мав бути головною публічною подією на етапі застосування «м'якої сили», переносився двічі: із 25 травня на 30 березня, і з 30-го на 16 березня 2014 р. А 18 березня усе було скінчено: Росія милостиво прийняла Крим до складу федерації (без права виходу). Блискуча анексія! На усе пішло менше, ніж місяць (якщо не враховувати доволі тривалої латентної підготовчої фази), і обійшлося без стрілянини. Жоден російський військовий не загинув. Справжній бліцкриг! Путін мав особисте право уявляти себе у ролі Гітлера після вдалої анексії Австрії (березень 1938 р., навіть місяці анексії збігаються!). У Росії, як і в Німеччині свого часу, панувала повна ейфорія. Любов до диктаторів як у 1938, так і 2014 рр. піднялася до

небес. Шкода, що за часів Третього рейху не проводилися соціологічні опитування, Гітлер, можливо, в ту історичну мить мав не 85 %, а усі 99 % народної підтримки.

Відповідний годинник було запущено на Донбасі та в інших регіонах Сходу та Півдня. Але тут застосування «м'якої сили» зустрілося з різними проблемами, що відображали місцеву специфіку, виник певний опір, який посилювався з кожним тижнем. **По-перше**, не було автономних республік, потрібно було перетворити області України на квазідержави, а потім вже думати про анексію (добровільне возз'єднання). **По-друге**, в Донецьку та Луганську, вже не кажучи про інші області, виник стихійний антисепаратистський рух; також у регіонах (за винятком Донецької і Луганської областей, де спостерігалася загальна зрада з боку чиновників і силовиків) почала «прокидатися» влада, і поволі брати під контроль ситуацію у великих містах. **По-третє**, не усе населення було готовим миттєво ковати російську наживку, потрібен був час на пропагандистську обробку мешканців регіону та «роботу» з місцевими елітами.

Російська пропаганда активно використовувала дві речі: поширення міфів про райське життя в РФ, у т. ч. щодо щасливої долі кримчан, які зробили правильний вибір, та жупел українського націоналізму у вигляді загрози з боку «бандерівців, «правого сектору», які вже йдуть колонами на Донбас. За розповідями очевидців подій на Донбасі важливу негативну роль відіграло *поширення чуток*; вони посилювалися провокативними репортажами місцевих засобів інформації, які контролювалися представниками «п'ятої колони», наприклад, у Луганську відзначилася в цьому сенсі газета «XXI век». Переповідали «точні» відомості: «правосеки вже у Алчевську і йдуть на Луганськ», «в будівельних супермаркетах хтось розкупив геть усі держакі від лопат» (звісно, «бандерівці», аби бити дубинами «патріотів» Донбасу) та ін. Якщо на початку так звана «гвардія Луганська» нараховувало не більше сотні чоловік, і мала декілька палаток в центрі міста, то під впливом моторошних чуток і за організаційного сприяння місцевої влади лави «самообронців» збільшилися.

Тема ролі чуток у гібридній війні варта бути предметом окремого поглибленого вивчення. Зброя є дієвою з огляду на освітній рівень пересічних мешканців та специфіку місцевого донбаського менталітету. Ворог це розумів та активно використовував у своїх цілях. У містах Донбасу, наприклад, фіксувалися випадки, коли російські агенти виплачували гонорари місцевим таксистам за розповсюдження панічних чуток та очорнення ЗСУ.

Населення Донбасу виявилось слабкою ланкою, за яку ухопився агресор. Цьому сприяло кілька речей в царині соціальної психології. Певні ментальні риси, патерналістські настрої, примітивний матеріалізм й атомізація населення (кожен за себе, думає про свої статки, сподівається на те, що хтось «згори» вирішить «питання» і зробить тебе щасливим). Вкрай негативну роль відіграла пропаганда, яку вела місцева донбаська еліта впродовж 20-ти рр., аби утриматися при владі та безперешкодно панувати в регіоні. Вона зводилася до таких тез:

- Донбас усіх годує, він фактично один створює матеріальні блага в країні, а Київ не хоче чути про нагальні потреби шахтарів та донеччан (у реальному житті сумарні дотації з центрального бюджету на підтримку двох областей, копалень складали близько 35 млрд. грн щорічно);
- Донбас є оплотом кращих радянських традицій, «порожняк не гонить», а інша Україна продалася США та Європі;
- Західна Україна крім того, що нічого не виробляє і живе за рахунок Донбасу, є вкрай небезпечним регіоном, бо «бандерівці» захопили владу у Києві та тільки і чекають моменту, аби зламати гордий Донбас, нав'язати «мову», уніатство, одностатеві шлюби та інші огидні речі;
- усе позитивне уособлює Росія, її президент, народ: там і багатство, і велич, і традиції, і справжня гордість та презирство до «американосів».

Регіональний донбаський націоналізм у поєднанні з прихильністю до Росії та її міфологізацією створили родючий ґрунт для воєнної за змістом та інтенсивністю пропаганди, яка полилася із початку 2014 р.

на голови мешканців цих двох східних областей. Росія зробила ставку на сепаратизм як першу ланку у ланцюгу військового придушення України. Власне слово «сепаратизм» не зовсім правильно співвідноситься з тим, що відбулося в головах кримчан і жителів Донбасу. Ставка в самому регіоні робилася на щасливе приєднання до Росії, яка мусить узяти на себе увесь тягар регіональних проблем: від неефективної економіки і депресивних міст до звалищ сміття біля доріг; від невеликих пенсій і безробіття у депресивних регіонах до вуличної злочинності і наркоманів у під'їздах багатоповерхівок. Показовою є розповідь жителя Луганська: «звернувся я до міліції з приводу злочину, а черговий міліціонер мені каже: не парся, скоро прийдуть росіяни – вони наведуть порядок».

У випадку Криму та Донбасу – це не просто сепаратизм, а, швидше, так званий *іредентизм* (бажання області вийти зі складу однієї держави та увійти до складу іншої, суміжної). Термін з'явився ще у XIX ст., коли після возз'єднання Італії виник рух «іредента» за приєднання прикордонних областей Австро-Угорщини, де мешкало багато італійців, до нової держави. В цьому принципова різниця між сепаратистами у Шотландії, Квебеку, Каталонії, країні Басків, з одного боку, та сепаратистами на Сході та Півдні України. Тут ми маємо справу із заколотом, який інспірований сусідньою країною на власну користь. Заколот має переважно етнічний характер. Таким чином, більш коректно називати сепаратистів на Донбасі *іредентами*. Сепаратизм у буквальному розумінні цього слова формулювався як тактичне завдання: спочатку треба розпрощатися з Україною, а потім Росія нас підхопить у братські обійми. Проте чи готова була Росія впрягатися у ярмо Донбасу? На відміну від довірливих жителів Антрациту і Стаханова Путін точно знав, хто кого годує, скільки пенсіонерів у регіоні, і що таке є тягар старопромислового регіону з вичерпаними або надто затратними вугільними копальнями.

Очевидно, застосування «м'якої сили» на Донбасі мусило мати інший сенс для імперії, а саме: продовжити розхитувати Україну та поширювати гібридну війну на інші регіони. Якщо була провалена традиційна схема наступу на Київ через Харків, то чому б не зробити

це відштовхуючись від Донбасу? Путін планував початок «гарячої» фази, але з тактичних і пропагандистських міркувань йому було не вигідно починати війну першому і власними збройними силами. Він чекав, коли Україна оговтається і почне огризатися, а тоді можна буде обрушити на неї залізний кулак, і розчавити ворога на «законних підставах» руками лялькового уряду «Новоросії». На етапі «м'якої сили» в Донбасі готувалася «армія вторгнення», вона мусила відіграти роль карального меча. Але ініціативу треба була віддати українцям: якщо вони почнуть воювати, то пропаганда перетворить їх на карателів, що винищують власний народ. А це вже серйозна обставина, що допоможе пояснити громадськості причини походу на Київ.

Росія почала активні підривні дії на Сході 1 березня 2014 р. Очевидно, ця дата фігурувала у планах розгортання гібридної війни. Саме в цей день в Москві обидві палати Держдуми слухняно проголосували за дозвіл використовувати війська РФ на території України. Така демонстративна акція – потужний сигнал для «п'ятої колони»; щось схоже на класичне повідомлення в радіоефірі 18 липня 1936 р. «над всією Іспанією безхмарне небо», що означало початок заколоту у республіканській Іспанії. Хоча, на наш погляд, увертюру було зіграно ще в останню декаду лютого. Несподівано 21 лютого 2014 р. на спільній сесії Луганських обласної і міської рад легалізується створення «народних дружин» на захист жителів області. Фактично запускався механізм протистояння із прицілом на незаконні збройні формування, які мають перетворитися на основу «армії вторгнення». Для чого депутати від ПР і КПУ зробили такий небезпечний крок? Хто стояв за цим рішенням? Можна припустити, що за спиною рад були кремлівські куратори, вони розуміли наслідки і перебіг майбутніх подій, а луганчанам відводили роль пішаків у великій грі. Практичної потреби в такому рішенні не існувало, бо уся правоохоронна система була на своїх місцях, міліція працювала у звичайному режимі та була відданою місцевим босам. Криміногенна ситуація була звичною, і загострень кримінальної активності не спостерігалось. Тим більше, що і реальних загроз не існувало. Ніякі загони не рухалися на Донбас, міста жили у звичайному ритмі. Автору книги довелося саме у ці дні

побувати і в Луганську, і в Донецьку. В містах напруження не відчувалося, люди займалися звичайними справами, події в Києві практично не торкнулися Донбасу.

У Харкові заздалегідь (1 лютого) Добкіним, Кернесом, Царьовим і членами Партії регіонів був створений так званий «Український фронт» – всеукраїнський громадський союз. До організації увійшов «Оплот», «Нічні вовки» (байкерська спілка, яку полюбляє Путін), «козаки», що мають зв'язки з Росією, «афганці». Символом було обрано відому «колорадську стрічку». Відразу декларувалася воявоначна постава. Перше завдання – боротьба з Майданом. Але щось підказує: ініціатива була не випадковою, ті, хто реально стояв за українськими політиками, готували плацдарм для сепаратизму і керованого хаосу. Він мав незабаритися. Залишалися лічені дні до початку війни.

1 березня відбулися перші масштабні проросійські виступи в Донецьку, Луганську, Харкові. В цей день мітингувальниками було піднято над будівлями Донецької та Луганської облдержадміністрацій російські прапори. В той же день Донецька облрада ухвалила рішення щодо проведення референдуму стосовно подальшої долі Донбасу, а Луганська обласна рада наступного дня ухвалила рішення про визнання нелегітимними центральні органи виконавчої влади України. Саме 1 березня відбулося перше захоплення Обласної державної адміністрації (ОДА) у Харкові з масовим побиттям євромайданівців, які охороняли будівлю.

У відповідь патріотичні сили східних областей намагаються консолидуватися і перехопити ініціативу. 5 березня відбувається велика маніфестація на підтримку цілісності України в Донецьку, спостерігачі оцінювали кількість людей – до 10 тис. 9 березня у Луганську, а 13 березня у Донецьку сталися перші сутички між проукраїнськими та проросійськими силами. Так, 9 березня проросійські активісти за невтручання міліції розігнали мітинг з нагоди 200-річчя Т. Шевченка, а 13 березня – напали на мітинг за єдність України, що проходив у Донецьку. Д. Чернявський став першою жертвою зіткнень, отримавши ножове поранення від російського бойовика на мітингу в До-

нецьку. На Донбасі патріоти програвали, бо не мали жодної підтримки з боку держави, а за сепаратистами стояла Росія і зрадники з числа місцевих еліт; міліція не захищала патріотів від нападів озброєних кримінальників, яких ефективно використовували як «м'яку силу».

Таким чином, чітко визначилася принципова різниця між проукраїнськими активістами й проросійськими фігурантами. І ця різниця мала соціокультурний характер. Перші – склалися з молоді, студентів, інтелігенції, дрібних та середніх бізнесменів, включали порівну жінок та чоловіків, і на загал мали людей нової формації, європейської орієнтації. Вони поводили себе гідно, вигадували різні культурні перфоманси, і не були схильні до насильства. Проросійські сили склалися з якісно іншого контингенту – людей більш низького рівня освіти, типового електорату комуністів, істеричних жінок та бабусь («в'язані берети») та похмурих чоловіків, робітників і безробітних, схильних до насильства. Окрема категорія – бойовики з числа «тітушок», які з «антимайдану» автоматично перекочували до табору сепаратистів. Заходи проросійських сил мали інший антураж, креативу не було, лунали радянські пісні, майоріли російські та червоні прапори, а згодом з'явилася і нова символіка самопроголошених «республік». Присутність бойовиків та кримінальників, що мали холодну зброю, надавало заходам загрозливого характеру, ці люди прагнули бійки та нападали на українців. Найбільшим ноу-хау вважалося ритуальне скандування «Росія!». Дійство нагадувало зібрання язичників, що кликали свого божка, який зігріє, нагодує і захистить від ворога. У людей, за винятком особливих циніків із числа місцевих політиканів, під впливом мантрів про Росію, які повторювалися сторазово й до одурі, дійсно, виникали картини марення. Путін здавався всемогутнім богом. Це не був раціональний вибір, спрацьовував ефект навіювання, сугестії. Люди у натовпах ставали віруючими, і несли свою віру в душах і надалі. Цікаво, що вже під час війни, напівголодні й холодні, у підвалах під час обстрілу, в чергах за подачкою від бойовиків або за водою, вони як мантру повторювали: «треба потерпіти, Путін нас не покине...». Віра є вірою, вона блокує раціональне критичне мислення.

Подальша ескалація мала різні результати. Якщо в Донецькій та Луганській областях в цілому непогано спрацьовували підривні соціальні технології, то в інших – плани та графіки агресора зривалися. За сценарієм етап «м'якої сили» мусив бути швидкоплинним та наступальним, паузи тут небажані, бо втрачаються важливі соціально-психологічні козирі. Маси не повинні застигати, охолоджуватися, переходити до стану рефлексії та самостійного аналізу ситуації. А події розтягувалися, очевидно, тривожними сигналами для центру спеціальних операцій було те, що посилюється рух проукраїнських сил. На шевченківські свята у Харкові зібралася потужна патріотична маніфестація у 10 тис. осіб, а сепаратисти не наважилися вийти на перешкоду. В Донецьку в окремі дні виходило на вулиці кілька тисяч молодих людей української орієнтації. Громадське ТВ повідомило, що в Донецьку 12 квітня відбувся ланцюг єднання Сходу та Заходу України. Молоді донеччани співали український гімн, тримаючи в руках українські прапори, а всі водії, що проїздили поряд, підтримували їх сигналами своїх машин. Саме цей день за збігом, очевидно, став рубіжним. В середині квітня агресор вирішив прискорити події і зламати ситуацію на свою користь.

З 1 березня приблизно п'ять тижнів поспіль тривали вуличні протистояння і розхитування ситуації. Загострення відбувалися у вихідні дні, коли в центрах великих міст на Сході та Півдні збиралися активісти та прихильники з двох сторін. Наприклад, 16 березня, у неділю, в Харкові зібрався натовп на центральній площі. А потім колона рушила до консульства РФ. Як вона виглядала, і які лунали гасла? Зібралася 500–800 осіб, що несли велике полотно, пофарбоване у кольори російського прапора. Лунали гасла і скандування проти українських націоналістів, УПА (?!), «Правого сектору» (у Харкові «Правий сектор» на той час була малопомітна організація), а також – «Харків – руське місто!». Мета ходи стає зрозумілою біля консульства, тут через мегафон зачитується звернення до Путіна, аби той «увів до Харкова миротворчі війська», документ передається співробітнику установи. В Україні війни ще немає, у Харкові ніхто не стріляє, і місто живе

в цілому звичайним життям, а «п'ята колона» закликає до введення військ сусідньої держави. Зрозуміло, що така ідея не народилася в самому місті, а була трансльована з центру спецоперацій. Путіну потрібні були підстави для уведення своїх військ? Він планував «гарячу фазу»? З відстані часу можна відповісти ствердно. Війна вже тривала фактично, і Путін був готовий до ескалації.

Агресор призначив рішучу атаку на обласні центри на неділю 6-го квітня. В цей день почалися масові захоплення адміністративних будинків на Донбасі. 7 квітня бойовики в Донецьку проголосили створення «ДНР», і паралельно звернулися до Росії з проханням увести на територію Донбасу збройні підрозділи. Фактично спецпідрозділи РФ вже перебували на території України. Очевидно, подібні звернення були узгоджені з Росією, створювалося морально-психологічне і псевдо юридичне підґрунтя для «гарячої фази». 6–7 числа відбулися гострі події в Харкові. Бойовики захопили, а потім підпалили будівлю ОДА (але були вночі викинуті з приміщення спецпідрозділом МВС «Ягуар» з Вінниці та заарештовані). 12 квітня почався широкий наступ на міста Донецької області. У цей день було захоплено Слов'янськ, Краматорськ, Артемівськ, Горлівку (щоправда, в останньому місті перша спроба штурму міськради не вдалася, але це було виправлено 14 квітня за участю «зелених чоловічків»); 13 квітня пала міськрада у Маріуполі; цього ж дня захоплено будівлі управління МВС, прокуратури та міськради у Єнакієвому. Отже, вже 13 квітня юрисдикцію так званої «ДНР» визнали Єнакієве, Макіївка і Маріуполь, 14 квітня – Горлівка, Харцизьк, Жданівка, Кіровське, 16 квітня – Новоазовськ, 18 – Сіверськ, 19 – Комсомольське, Старобешеве, 1 травня – Красноармійськ, Родинське.

Оскільки місцевих активістів на відстані від обласних центрів ставало дедалі менше, для захоплення населених пунктів винайшли певну технологію. Використовувалися комбіновані загони місцевої «самооборони» та російського спецназу, що перекидалися в той чи інший населений пункт на автотранспорті. Зауважимо, що дороги були вільними, тривалий час перешкод для поширення агресії не було. Це нагадувало період 1917–1918 рр., який увійшов до комуністичної історіографії як період (рос. мовою) «победоносного шестивтя

советской власти по стране». Технологія переможної ходи більшовиків дуже нагадувала сучасні події: озброєні загони червоногвардійців, моряків і різного люмпенського люду просувалися вагонами вздовж залізничних колій та виголошували більшовицьку владу скрізь в усіх населених пунктах. Різниця була в тому, що тоді не спостерігалася агресія іншої держави, якщо додержуватися думки, що сама Росія на той час була ще цілісним утворенням. До України Леніним і Троцьким було відряджені загони Муравйова, які просувалися залізницею з Півночі на Київ. З точки зору українців, звісно, їх потрібно вважати навалюю сусідньої держави, особливо після проголошення ІV Універсалу 22 січня 1918 р. Мабуть, іншої точки зору дотримуються сучасні російські історики. Але з технологічної точки зору паралелі напрошуються.

На місці загони «самооборонців» та «зелених чоловічків» чекали представники місцевої влади, з якими вже було домовлено заздалегідь про здачу міста. Найбільш відомою є історія підготовки міста до захоплення мерією Слов'янська, яку очолювала Н. Штепа. Цікаво дізнатися, хто і коли проводив роботу зі Штепою, хоча не складно здогадатися, бо знаємо реальних хазяїв Донецької та Луганської областей на початок 2014 р. Такі, як Штепа, мали мобілізувати певну кількість місцевих активістів «руського світу» для тактики «живого щита» довкола захоплених адміністративних будівель, а також вони опікувалися заготовкою на перший час харчів для бойовиків, що перебували всередині будинків.

Чи мала на це відреагувати українська влада? Звичайно, і переговори вже були недоречні, бо на території України перебували військові підрозділи РФ; вони виконували функцію захоплення території, а Москва удавала вигляд, що в Києві законної влади немає, вести переговори ні з ким, та Росія, власне, і не воює... В офіційного Києва вибір був з двох можливостей: або підняти білий прапор над всією країною, або боротися та чинити збройний опір. Перша кров пролилася вже 12 квітня: під Слов'янськом група офіцерів СБУ, яка проводила рекогносцировку місцевості перед початком активних дій під прикриттям «Альфи», потрапила в засідку озброєних бойовиків. У результа-

ті короткого вогневого зіткнення загинув офіцер «Альфи» і один із бойовиків. 13 квітня у Краматорську біля відділку міліції «зелені чоловічки» вчинили стрілянину з автоматів, саме там, на асфальті біля будівлі міліції, було виголошено історичну фразу, яку переповідали та тиражували ЗМІ: «зайдіть за поребрик». Ворог, образно кажучи, був не у воріт, а на подвір'ї. Нарешті, у цей день РНБО та виконувач обов'язків президента України О. Турчинов оголошує початок антитерористичної операції. Власними провокаціями Путін домігся того, що уряд України формально розпочав бойові дії, хоча і не у форматі війни. Але війна фактично вже тривала не перший тиждень!

Пізніше лаври розпалювача війни почав оскаржувати Ігор Гіркін. Після свого звільнення з посади міністра збройних сил «ДНР», коли у нього з'явилося багато вільного часу, Гіркін пригадав, як усе починалося. Ось що він розповів: *«Коли починалася слов'янська епопея, я планував зробити все, як у Криму, і надія була, що все буде за кримським сценарієм. Тобто планувалося допомогти місцевим лідерам і ополченням встановити народну владу, провести референдум, приєднатися до Росії, а це було нашою спільною метою, і їх метою в першу чергу»*. Гіркін стверджував, аби підтримати «мирні мітинги», до Слов'янська через кордон перейшов загін із 52 осіб, *«одягнені в однакову уніформу, приблизно однаково озброєні і досить добре споряджені»*. Далі було так: *«Ми поїхали у Слов'янськ. Вже до моменту прибуття нас чекали близько трьохсот активістів, готових до будь-яких дій разом з нами. Відразу ми з'єдналися із цією групою і пішли на штурм УВС. Через дві години ми взяли УВС, ще через годину після цього СБУ. Тодішня міська управа дотримувалася нейтральної позиції, ми її зайняли без бою. Відповідно, до обіду все місто було в наших руках»* [10]. Цікаво, що Слов'янськ був чи не найбільш мирним містом в Україні, де не було Майдану та «антимайдану», місто відрізняється від інших міських агломерацій Донбасу хоча б тим, що там є широко відомий курорт, а шахт і металургії – немає. Проте він був обраний агресором як пріоритетна стратегічна ціль: з нього відкривався «добрий вид» на Харків та Дніпропетровськ.

Гібридна війна набирала обертів. Приклад Слов'янська, Краматорська й інших міст Донбасу показував, що у місцевих «революціонерів» не вистачало сил та рішучості, але у комбінації зі спецназом РФ та добровольцями типа Гірка (відставний полковник ФСБ) справа просувалася швидко. Агресор захопив стратегічні міста: Слов'янськ та Маріуполь, звідки відкривалися дороги у різних стратегічно важливих напрямках: по-перше, до кримського перешийка, Миколаєва, Херсона, Одеси, аби з'єднатися з Придністров'ям; по-друге, на північний захід – до Харкова; по-третє, на захід та південний захід – до Дніпропетровська, Запоріжжя, а за ними починався шлях і на «матір міст руських» – Київ (теж, мабуть, сакральне місто для руських людей). Тактика гібридної війни себе виправдовувала: до середини квітня Путін досяг багатьох цілей. Його втрати були смішні, а він вже «відкусив» від України потужні регіони з населенням близько 9 млн осіб (до евакуації). І зупинитися не збирався. Незабаром почалися набіги на територію Харківської області, зокрема, з автоматичної зброї було обстріляно блокпости вже на околицях Ізюму та Барвінківського. Гібридна війна увійшла до третьої фази.

Зробимо деякі висновки. Фаза «м'якої сили» у чистому вигляді тривала менше двох місяців, її можна поділити на три етапи:

20 – 28 лютого: інтенсивне застосування «м'якої сили» в Криму, агресор досягає першого значного успіху – ВР АРК зголосилася за російським сценарієм на референдум щодо майбутнього півострова; в інших областях Сходу та Півдня бере початок відкритий сепаратистський рух та створено перші бойові загони.

1 березня – 5 квітня: початок активної фази на Донбасі та в шести областях Сходу та Півдня, перша хвиля масових антиукраїнських виступів із захопленням адміністративних будинків, проголошенням «народних губернаторів» та вимогами референдуму; протягом березня (без пострілів) завершується анексія Криму.

6 – 12 квітня: друга хвиля масових заворушень з рішучими цілями, проголошуються «народні республіки», захоплюються міста Луганської і Донецької областей, де влада переходить до «ЛНР» і «ДНР». З'являються «зелені чоловічки», сепаратисти озброюються.

13 квітня – формальний початок антитерористичної операції, у відповідь Росія інтенсивно озброює «самооборону», «ополчення», «гвардію», створює «армію вторгнення» з різних місцевих та російських елементів; події переходять у фазу збройного протистояння. Етап «м'якої сили» ще тривав за межами зони АТО до початку літа. В Одесі перелом на користь патріотичних сил відбувся 2 травня, в Харкові у травні сепаратистські мітинги стають нечисленними, бойовики «Оплоту» перекочують до Донецька, де стають до лав НЗФ.

2.4. Збройна, або «гаряча фаза»

Неоголошена гібридна війна вступає до «гарячої фази», коли, по-перше, вичерпуються можливості «м'якої сили» дарувати агресору перемогу; по-друге, країна-жертва прокидається від попереднього шоку та спроможна дати збройну відсіч повзучій агресії.

Ми свідомо уникаємо аналізу суто збройної складової російсько-української гібридної війни, це є справою військових експертів та аналітиків. Зупинимось лише на кількох аспектах, де простежується предмет соціології. Зокрема, ми хочемо розвінчати тезу агресора щодо громадянської війни в Україні, розглянути «армію вторгнення» як соціальний конструкт, проаналізувати деякі тактичні прийоми воєнної стратегії, пов'язані з використанням філософії тероризму.

За уявленнями російської пропаганди «руська весна» переросла у громадянську війну, оскільки Київ «не почув» етнічних росіян, застосував каральні методи, а народ у відповідь узявся за зброю. Ця пропагандистська конструкція тиражується у світі, регулярно доводиться представником РФ в ООН Чуркіним до колег на засіданнях Ради безпеки під час обговорення українського питання. За нашою концепцією *штучно розіграна «парареволуція» перейшла до фази псевдогромадянської війни*, а насправді замаскованої агресії з боку сусіда.

Громадянські війни не виникають з нічого. Чи були в регіонах України настрої, що свідчили про готовність населення до грома-

дянської війни? Ні, таких настроїв фактично не було. Збройне повстання є крайньою точкою на вісі ескалації соціального конфлікту. На початку 2014 р. жодного конфлікту, який би зайшов так далеко, на Донбасі і в інших регіонах не існувало. Так, сепаратистські погляди були присутні, проте вони ніде не домінували. І дуже важливо підкреслити: мати власні погляди на ситуацію або незгоду до дій уряду чи певної соціальної групи, зовсім не означає бажання чи готовності виходити на барикади. Абсолютна більшість мешканців Півдня і Сходу, що проживали на територіях, обраних театром воєнних дій, були прихильниками цілісності України, навіть федералізм не захоплював свідомість громадян. Поглянемо на результати загальнонаціонального соціологічного опитування населення України Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» (проведено із 16 по 30 березня 2014 р., усього було опитано 2010 респондентів у 24 областях, АР Крим та м. Києві за квотною вибіркою, репрезентативною за статтю, віком, освітою, регіонами і типами поселень. Похибка вибірки не перевищує 2,3 %). Тобто дослідження було проведене саме у той час, коли проросійські сили перебували у стадії ейфорії, а на Донбасі, дійсно, широко пропагувалося повторення кримського сценарію. В табл. 2.2 наведено розподіл відповідей на ключове запитання: чи підтримуєте Ви ідею відокремлення південно-східних областей від України і приєднання їх до Росії?. Як бачимо, навіть у березні іреденти перебували в абсолютній меншості, навіть на Донбасі. За даними цього ж опитування громадянами України себе вважали 90 % жителів Донбасу [11].

Таблиця 2.2

Ідея відокремлення південно-східних областей від України і приєднання їх до Росії

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Україна загалом
Підтримую	1,3	1,8	9,5	10,6	26,8	10,3
Не підтримую	93,8	82,2	77,5	79,6	51,7	75,9
Складно відповісти	4,9	16,0	13,0	9,8	10,9	13,8

Люди були в абсолютній більшості налаштовані на мирне життя у складі єдиної України. В Україні міжетнічні відносини ніде не сягали червоної лінії, за якою починається відкритий конфлікт та ескалація напруги. Дискусії щодо соціалізму або капіталізму залишилися у 1980 – 1990-х рр. Абсолютна більшість населення звикла до реалій ринкової економіки. Так, у деяких прошарках жевріла ностальгія за СРСР та комунізмом, проте гострого класового конфлікту не було. Практично відсутня статистика страйків та робітничий акцій, у країні не було бойових лівих партій та профспілок, що могли б спровокувати реальне загострення в державі. Міжрегіональні суперечності існували, проте не набували загрозливих форм. Люди не жили з ідеями окремих «республік»; гасла створення «ДНР», «ЛНР» і інших так званих «республік» впали на голови людей як грим з чистого неба. Ці технології створювалися за межами країни.

Існував потужний *конфлікт між криміналізованою елітою й широкими верствами населення*, які прагнули реформування суспільної системи. Цей конфлікт виплеснувся у події Революції Гідності. Проте жодних гострих колізій у Криму, на Донбасі взагалі не відбувалося, власне, революція у гострій формі розгорталася в Києві, там і загинули революціонери, більше ніде. Донбас не прийняв зміни влади у Києві? Зазначимо, що влада в регіонах не змінилася, там панували криміналізовані еліти. Але саме вони почали панікувати та провокувати загострення. Ситуативно їх тактичні завдання збіглися з цілями Путіна щодо розгортання гібридної війни, і кремлівський диктатор блискуче скористався цим тактичним альянсом. Чого злякалися Єфремов, Ахметов, Добкін, Кернес й інші? Вони побоювалися, що втратять важелі впливу на місцеві органи влади, не будуть призначати на власний розсуд прокурорів та начальників міліції, втратять вплив на СБУ, а наступним кроком – зменшаться тіньові оборудки, і пішло-поїхало, так можна втратити панування не тільки в країні, але у своїх, як вони вважали, природних вотчинах. Висновок: «треба вживати негайних заходів, аби зберегти власні феодальні преференції».

У 2004 р. була технологія під назвою «Северодонецьк», коли лідери регіональних мафіозних кланів викинули на гральний стіл україн-

ської політики свій головний козир – сепаратизм. То був відвертий шантаж центральної влади, вони вдалися до нього і 2014 р. Проте ситуація докорінно змінилася, Путін розгортав технології гібридної війни, і сепаратизм місцевих баронів було включено до системи «м'якої сили». Отже, криміналізовані еліти зіграли до певної міри рокову роль, можливо, не усвідомлюючи усіх наслідків, у т. ч. і для власних бізнес-інтересів. Саме вони на перших етапах стояли за масовими акціями та сприяли озброєнню «гвардійців» і «самооборонців». Але навіть в умовах істеричної пропаганди та нав'язування приголомшеним громадянам нових ідентичностей – «ДНР» і «ЛНР» – події не відповідали класичним канонам громадянської війни.

Якби така війна спалахнула, то проти уряду вже через кілька місяців воювали, принаймні, 100 тис. донеччан, а ще запалали б інші області на Сході та Півдні. Візьмемо для прикладу історію громадянської війни у США, там події мали певну подібність: південні штати один за одним почали проголошувати незалежність (привід – обрання президентом А. Лінкольна, який не подобався Півдню), потім об'єдналися у конфедерацію. Десятки й сотні тисяч чоловіків з Півдня дійсно взялися до зброї, бо там були класичні причини й обставини, за яких і починаються громадянські війни. Власне в Америці зіткнулися дві концепції побудови країни, два світогляди, дві системи цінностей та соціальних відносин: стара рабовласницька і нова капіталістична з вільним ринком та формальною рівністю громадян. Для порівняння: в Україні нічого подібного не відбувалося, Крим або Донбас ніяких цінностей, світоглядних концепцій, глобальних чи локальних ідей не артикулювали, не висували і не відстоювали. Так, у криміналізованій еліті було власне бачення України, як тотально корумпованої та криміналізованої країни, але свої погляди вона не пропагувала відкрито. Хіба що ховала їх за «радянщиною», яка ніби то конкурує з «бандерівщиною». Усе це явно не тягнуло на привід для братовбивства.

Армії Півдня США билися вперто, й зазнали поразки після повного виснаження. Нічого подібного не відбулося на Сході України, навіть насильницька мобілізація до армій «ДНР» та «ЛНР», грошова мотивація, потужна пропагандистська підтримка війни з боку російських

медіа не вирішили питання масовості. А теоретично існували великі резерви чоловіків, які концентрувалися на шахтах та металургійних виробництвах. Проте місцеві чоловіки воліли втекти з театру воєнних дій, а не ставати до зброї. Якби не фізична присутність росіян на Донбасі, їх проект «Новоросія» наклався б «мідним тазом» за пару місяців.

На наше глибоке переконання, в Україні на початок 2014 р. не було причин і умов для громадянської війни. А ось у США напередодні громадянської війни сепаратистські настрої формувалися протягом багатьох років на реальному ґрунті. Історики соціології знають про один цікавий випадок, який трапився 1851 р. у штаті Міссісіпі. Помічник редактора однієї з газет вирішив для попереднього прогнозу результатів виборів президента опитати жителів регіону. Було проведено 800 інтерв'ю у 17-х виборчих округах, у 15-и з їх числа він правильно передбачив результати виборів. Але опитування мало ще один, можливо, більш важливий результат: з'ясувалися сепаратистські настрої на користь відокремлення штату Міссісіпі від Півночі [12, с. 37–38]. Нагадаємо, що через десять років в Америці спалахнула громадянська війна між Півднем та Північчю, і лише шляхом колосальних зусиль та кровопролиття вдалося зберегти єдність країни. Зважимо на такі історичні факти: громадянська війна в США тривала чотири роки, відбулося 2000 битв, загинуло від куль, хвороб й інших причин близько 0,5 млн американців, тисячі чоловіків перетворилися на калік, країна була повністю виснаженою. Добре, аби населення Донбасу читало книжки та намагалося провести історичні паралелі, а не тільки дивилося російське ТV. Можливо б тоді кількість охочих йти на сепаратистський референдум впала до нуля відсотків. Ми переконані, зондування громадської думки може мати велике значення, аби передбачати подібні катаклізми. Проте в Україні війну готував не народ на власну біду, а диктатор сусідньої держави. Якщо і була в Україні напруга, то по лінії «народ – влада», але за умов відновлення в країні демократії після усунення режиму Януковича та чесних виборів ця суперечність мала б послабитися природним шляхом.

Але не варто скидати з рахунків наслідків пропагандистської обробки населення. Теза про громадянську війну почала входити у ма-

сову свідомість населення на окупованих територіях. Ситуація навіть погіршилася, коли українські силовики не зуміли швидко придушити заколот, конфлікт набував форми відкритої війни з російськими збройними силами та затягнувся на невизначений час. Вже восени нова ідентичність «громадян ДНР і ЛНР» увійшла у свідомість багатьох людей на окупованих територіях. Проте цей факт суперечить тезі про громадянську війну. Якщо люди, які воюють по інший бік барикади, не вважають себе громадянами держави, не пов'язують своє майбутнє з країною в цілому, а виступають на боці іншої держави, то вони є найманими солдатами, зрадниками, бойовиками-терористами. І конфлікт, таким чином, палає не по лінії «українці – українці», а по міждержавній вісі «громадяни України – росіяни».

Тепер поглянемо на військо, яке використав агресор на третій фазі гібридної війни. Агресор обрав тактику *comround war*, про яку ми писали на початку книги, посилаючись на працю Ф. Хоффмана: ворог тримає регулярні війська на певній дистанції, а конфлікт розпалюється за допомоги бойовиків, повстанців, партизан, тобто іррегулярних частин. Ми об'єднали усіх, хто брав участь у бойових діях проти України на Донбасі, терміном «армія вторгнення». З точки зору російської воєнної пропаганди це були армії «ДНР» та «ЛНР». На політичному та пропагандистському рівні офіційні представники Росії активно заперечували участь країни у подіях на Донбасі. Отже, формально участь у збройному протистоянні брали армії «ДНР» і «ЛНР», а фактично це було доволі вдалою технологією прикриття прямої агресії Росії.

На рис. 2.1 подано спрощену схему війни на Донбасі. Регулярні військові з'єднання агресор увесь час тримає безпосередньо на кордоні з Україною, проводячи (або імітуючи) військові навчання. Регулярні частини виконують три основні функції: 1) шантаж політичного керівництва України, що розпочався ще з кінця лютого 2014 р., коли «зелені чоловічки» захоплювали Крим, і тривав постійно; 2) забезпечення усім необхідним для воєнних дій «армію вторгнення», яка була розгорнута на території України; 3) прямі військові дії з території РФ (обстріли з установок реактивної артилерії прикордонників та частин

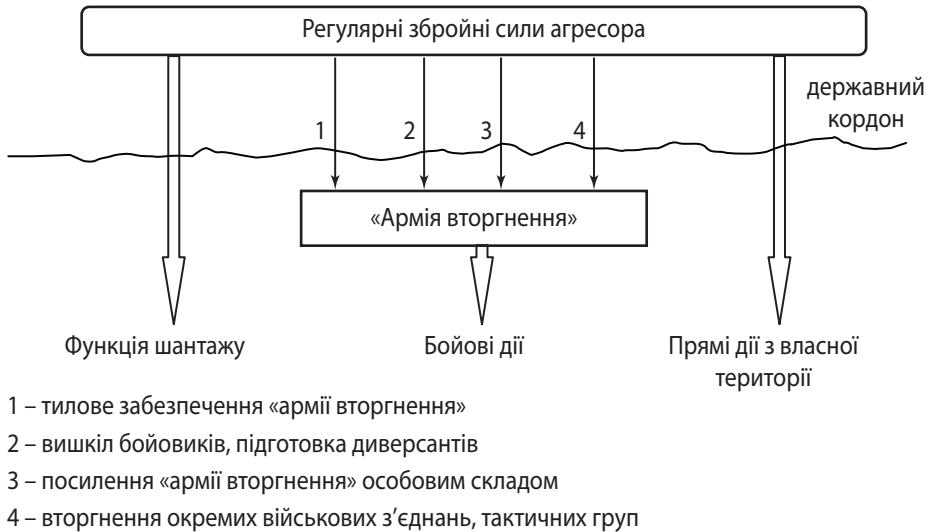


Рис. 2.1. Схема «Compound war» у російсько-українській війні

Збройних Сил України, які прикривали державний кордон України), електронна та повітряна розвідки тощо.

Збройне протистояння на території України мала здійснювати «армія вторгнення» – строкаті іррегулярні загони, підрозділи бойовиків, добровольців-контрактників, що зголосилися брати участь у війні на боці агресора. Російська регулярна армія фактично повністю утримувала та забезпечувала «армію вторгнення» та такому рівні, аби та мала змогу більш-менш ефективно протистояти українським силовим підрозділам. На схемі позначені чотири відповідні напрямки: 1) забезпечення сучасною зброєю, боезапасом, фінансовими та продовольчими ресурсами, отже, повне тилове матеріально-технічне утримання «армії вторгнення»; 2) підготовка військових спеціалістів у розгорнутих вдовж кордону таборах, школах, центрах із числа добровольців, які вербувалися до загонів бойовиків, у т. ч. диверсантів та терористів, які діяли у тилу українських військ, у містах, на залізницях тощо; 3) таємні відрядження до «армії вторгнення» військових Збройних Сил РФ дрібними групами, які нібито брали відпустку та за власним бажанням «допомагали братам на Донбасі битися з хунтою»

(передусім спеціалістів, що обслуговували складну техніку, радіолокаційні станції, зенітні комплекси, артилерійські системи тощо; 4) перехід кордону цілісними військовими з'єднаннями, батальйонними тактичними групами, танковими колонами, які брали безпосередню участь у фронтових операціях.

Можливо, на початку у кремлівського керівництва були сподівання, що їм вдасться повністю українізувати війну, тобто, хай українці вбивають один одного, а Росія буде спостерігачем та «миротворцем». Для цього в «армію вторгнення» потрібно було залучити десятки тисяч добровольців, які б мали достатню потужність для здійснення стратегічних планів Кремля. Гіркін у Слов'янську, очевидно, планував зібрати щось на кшталт корпусу для походу на Харків або на Дніпропетровськ, чи в обидва пункти паралельно. Він лукавив, коли восени 2014 р. розписував свою роль як «допомога провести референдум та виконати кримський сценарій». Його завдання було набагато відповідальнішим, і він з ним не впорався. Росія приховано перекидала до Слов'янська зброю та армійську амуніцію, а Гіркін мав формувати справжнє військо з місцевого населення та російських добровольців. Проте ані перших, ані других не виявилось вдосталь. Ще у травні полковник ФСБ і військовий міністр «ДНР» скаржився: місцеві не бажають воювати. І це є дуже важливим свідченням, яке побіжно розкриває плани агресора, і доводить, що громадянську війну розпалити не вдалося. Ігор Гіркін зачитав звернення до жителів Донецької області, яке розмістив на YouTube. Ось два цікаві фрагменти (мовою оригіналу): *«В Славянске – 120 тисяч населення, вдвое больше в Краматорске. Всего в Донецкой области проживает 4,5 миллиона человек... Но признаюсь честно, никак не ожидал, что на всю область не найдется и тысячи мужчин, способных рисковать жизнью... на передовой линии, где реально каждый день стреляют»*. І далі: *«Мне, еще находясь в Крыму, приходилось слушать рассказы о том, что когда шахтеры встанут, они всех порвут голыми руками...»* [13]. То ж вони не встали? Гіркін, на наш погляд, зробив цінне зізнання в тому, що на Донбасі ані справжньої революції, ані громадянської війни не було.

Особливістю тактики гібридної війни на Сході України було також використання технологій шантажу і залякування. Для психологічного тиску на супротивника військово командування РФ постійно проводило військові навчання безпосередньо на кордонах України. Як з'ясувалося, агресор періодично вдавався до блефу, коли з'єднання бронетехніки, артилерійські підрозділи курсували по периметру кордону, створюючи враження стягування великих сил у місця наступу. Росіяни навіть розміщували гумові макети танків, підводили техніку безпосередньо до лінії демаркації, і коли українські селяни навесні обробляли свої городи, то робили це буквально під дулами танків (це не метафора!), що мало породжувати панічні настрої у мирного населення та відволікати частину сил від проведення АТО для прикриття небезпечних ділянок державного кордону.

Етап «м'якої сили» потрібен агресору як той період, що дозволяє на місці сформуванню «армію вторгнення». На Донбасі вона була складена з таких елементів: 1) місцеві мешканці (жителі Луганщини і Донеччини); 2) прибулі за власної ініціативи з Росії, різних областей України, навіть з третіх країн – окремі шукачі пригод, які вербувалися в індивідуальному порядку; 3) загони російських козаків, чеченців, представники інших етнічних та регіональних спільнот, які прибували організовано у складі загонів з власним керівництвом; 4) російські військові різних «дефіцитних» військових спеціальностей, що за наказом своїх командирів «йшли у відпустку», уклали контракти та перетинали кордон з Україною у складі не великих груп та підрозділів на фронт; 5) регулярні військові підрозділи збройних сил РФ, зведені частини та загони спецназу, які мали автономне командування, і після незначного маскування власного вигляду та техніки включалися у збройну боротьбу.

Після масового вторгнення регулярних російських військ 24–29 серпня росіяни намагалися побудувати централізовану та правильну «армію вторгнення» з того матеріалу, що є на Донбасі. Для встановлення дисципліни вони були змушені застосувати репресії стосовно низки польових командирів, після чого такі колоритні особистості як

Безлер або Козицин зникли з України. Путін до останнього відтягував початок масового застосування регулярних російських збройних сил, побоюючись прямих втрат живої сили. Але цього йому не вдалося уникнути, бо армії «республік» здавали свої позиції, незважаючи на артилерійсько-ракетну допомогу з території РФ та надання бойовикам важкої техніки. Восени росіяни тримали близько 8 тис. власних військових на території України. Сили «республік» (близько 20 тис.) вони планували використовувати приблизно так, як у феодальному війську лицарська кіннота використовувала простих піхотинців. Задумка російських стратегів зводилася до того, аби кожній російській тактичній групі додавалися загони самооборони. Отже, кадрові російські воєнні мають змусити усю цю наволоч воювати за правилами сучасної тактики, а самим залишатися у другій лінії (аби не потрапляти у полон і мати менші втрати). Слово «наволоч» (рос. сволочи) почало використовуватися при Петрі I, коли з усієї Московії за наказом царя стягували (тобто «сволакивали») холопів, злочинців, усілякий люд до Петербургу на будівництво імперської столиці. Цей принцип вигрібати на імперську толоку усіх, кого можна випхати на війну, використав Путін проти України. Це мало б спрацювати за умови, що Україна не здатна швидко відродити армію. Але потім з'ясувалося, що гроші грошима, а воювати і гинути за не дуже зрозумілі імперські інтереси, навіть «вата» не бажає. І поширилася така філософія: «на блокпосту ми ще можемо постояти, але йти у наступ та масово гинути – хай роблять росіяни». Цікаво, але за 2014 р. армії «республік» без участі росіян не зуміли провести жодної наступальної операції.

З точки зору агресора «армія вторгнення», яка безпосередньо формується на території противника, має свої плюси та мінуси. Позитивним є те, що вона відтягує момент включення у збройний конфлікт регулярної армії, бойові втрати є відсутніми або мінімальними (гинуть інструктори або спецназівці, що виконують особливі завдання). Далі світовому співтовариству (і власному населенню) можна морочити голову про «громадянську війну», і що українці самі у всьому винні та мають почати «всеосяжний діалог». Негативним фактором залишається низький професійний рівень, партизанщина і отаман-

щина, мародерство як мотив війни тощо. В самій «армії вторгнення» постійно виникали гострі конфлікти аж до збройних розборок. Фактор незгоди – право контролю над територіями та щодо збору данини, а також суперечки довкола «гуманітарної допомоги». Банки, банкомати, автомобільні салони було пограбовано вже на першому етапі. Важливими стратегічними об'єктами вважалися торгові площадки, ринки (рекет), кладовища (плата за поховання), перехрестя доріг (збори з переселенців, вивіз авто із зони бойових дій та інші «дорожні збори»), копальні (там, де вони працюють), запаси добутого вугілля (для перепродажу), промислові об'єкти, де можна різати метал на брухт і вивозити до Росії тощо. Гуманітарна допомога перепродавалася у магазинній мережі, а виручка осідала у кишенях лідерів «республік». Було опановано наступну технологію: «гуманітарка» показово роздавалася населенню під камери російського телебачення, але не довго. Потім вистава припинялася, вантаж відвозився у торговельні заклади, які повністю контролювали бойовики. Фінансовий аспект війни був потужним фактором. Саме гроші виявилися рушійною силою збройного протистояння, без регулярної оплати ополченці переставали «воювати» або займалися злочинним ремеслом. До Інтернету потрапила калькуляція витрат Росії на утримання «Новоросії» за грудень 2014 р. По статті «сплата особовому складу» з розрахунку на 18 125 осіб було виділено 634 410 тис. руб. Отже, один борець пересічно обходився державній казні Росії у 35 тис. руб. [14]. Чи доходили такі гроші до рядових «ополченців» не відомо, проте фіксувалися випадки відмови від виконання завдань через відсутність платні. Ніколи так не наживаються, як під час війни, особливо, якщо вона є не оголошеною та терористичною по суті.

Путінська «армія вторгнення» – це певний *соціальний конструкт*. Військо зазвичай відображає соціальну структуру суспільства. Це є репрезентативна вибірка «великого суспільства» за умов масовості та загального військового обов'язку. Таке правило простежується в арміях країн, що брали участь у битвах Першої та Другої світових воєн. Ми бачимо у лавах воюючих представників геть усіх соціальних

прошарків, професій, етнічних груп (були винятки хіба що стосовно євреїв, яких у Першу світову війну не брали до війська в Німеччині, Росії). На фронті воювали і аристократи, і робітники, і студенти, і малограмотні селяни. Подивимося на те, що називалося арміями «ДНР» і «ЛНР». На нашу думку, армії «республік» на загал не репрезентували спільноту шахтарського краю, хоча вони дійсно всмоктали представників деяких цікавих соціальних груп. У соціальній структурі «армії вторгнення» чітко простежуються представники «хитких соціальних сегментів», які було розглянуто у першому розділі книги.

Хто тягнеться до зброї першим? Звичайно, **злочинці**. Вже у перші дні масового озброєння саме вони отримали автомати, які було вилучено заколотниками у будинку СБУ в Луганську (стволи бандитам видавалися за ксерокопіями паспорта). Вони склали кістяк перших незаконних збройних формувань. Ці люди мають власний погляд на соціальне життя: кризові ситуації для них перетворюються на зірковий час. Злочинці мають власних керманів та референтні групи, і, очевидно, конструктори армії вторгнення знайшли до них правильні підходи. Цікавими є свідчення колег із Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Є. Дідоренка, слухачі їх заочного відділення (атестовані співробітники міліції) вже на перших побудованих барикадах та блокпостах почали помічати власних «клієнтів», які колись проходили по кримінальних справах у попередні роки.

Друга соціальна група, яка щедро відрядила до лав НЗФ власних членів, це є **люмпен-пролетаріат** з депресивних районів Луганщини й Донеччини: безробітні, наркомани, представники соціального андеграунду. Особливо це стосується Луганського регіону, де соціально-економічна ситуація була гіршою. Варто зазначити, люмпен-пролетаріат не дуже розуміється на політичних й ідеологічних тонкощах та гаслах. Від цих людей складно почути щось зрозуміле та особисте, але вони є чудовим об'єктом для пропаганди. Паралельно «живі» шахти, металургійні, хімічні, енергетичні підприємства працювали у звичному режимі, не кажучи вже про заклади обслуговування, торгівлі, агросектору, дрібного й середнього бізнесу; робітники не

страйкували і не приєднувалися до «гвардії». Ось чому у «включених спостерігачів» складалося враження двох реальностей: «ЛНР» – окремо, Ми – окремо...». Вже навесні виник неологізм – «ватники» («вата»), яким противники сепаратизму охрестили зазначений проширок.

«Радянські люди» – на поточному політичному сленгу «совки» – широко брали участь у мітингах, а потім деякі категорії цих людей взялися за зброю. До когорти належать чоловіки переважно середнього і старшого віку; ті, хто воював в Афганістані, служив ще у Радянській армії; є членом або електоратом комуністичної партії (КПУ); вважають себе сталіністами і ненавидять «бандерівців». Переважають етнічні росіяни, переселенці з регіонів Росії у першому або другому поколінні. Трапляються й однодумці у більш молодшому віці. Головним чином є вихідцями з нижчого класу, незаможні, багато військових пенсіонерів (називають себе «радянськими офіцерами»); вважають, що зі зброєю можна відстояти «славне минуле»; на Росію дивляться як на продовження СРСР; ненавидять усе західне, а демократію вважають чи не головним ворогом; схильні до насильства, терору, бо щиро вважають сталінські методи єдиним дієвим засобом наведення порядку та зупинки скочування до Європи. В матеріальному плані покладаються на Росію, яка мусить їх забезпечити краще, ніж Україна. Отже, якщо дозволяє стан здоров'я, то ці люди не проти пригадати славному молодість зі зброєю.

«Силовики-зрадники». Після Майдану склалася дійсно критична ситуація у багатьох підрозділах МВС, які залучалися для придушення революції. «Беркутовці» вважали нову владу ворожою до себе, боялися відповідальності, був страх залишитися без роботи та засобів існування. В цій непротій соціально-психологічній обстановці вони легко ставали об'єктом пропаганди з боку представників російських спецслужб, які персонально працювали з офіцерським складом. Служба на РФ декому здавалася більш привабливою: більшим є утримання, кращим є соціальний статус, вагомішими обіцяють пенсії... Диктатори вміють бути вдячними своїм цепним псам. В результаті кількохсот українських спецпризначенців зрадили прися-

зі, перейшли на бік ворога, долучилися до НЗФ, і цим суттєво посилили лави бойовиків. До спецпризначенців можна формально долучити кілька тисяч представників МВС з міськрайлінорганів міліції, які за умов окупації визнали владу «республік», склали їм присягу та виконували накази терористів. Реальної користі для армії вони не приносили, оскільки є корумпованими, цинічними та розбещеними; такі правоохоронці не схильні до фронтових ризиків, на них не можна покладатися у бою.

«Політичні романтики» – доволі різнобарвна публіка, яка у мирні часи малопомітна й маргінальна, а у кризи, революції спливає до гори, бере на себе ініціативу. Серед таких людей є чимало осіб з ознаками різних психопатій. Головним чином – це молоді люди, проте іноді трапляються ветерани ідеологічних рухів. На Донбасі були помітними представники радикальних лівих та правих організацій. Певною новацією була поява релігійних фундаменталістів під гаслом «Православ'я або смерть!». Великий вплив мали вихідці з Росії, де існує низка подібних організацій від неофашистів Баркашова до націонал-більшовиків Лимонова. Увесь цей спектр було представлено на Донбасі, з'явилися навіть ідейні «товариші» із далекого зарубіжжя, Сербії, Франції, як не дивно, арабських та африканських країн. Тут відродилася стара традиція, коли Європою, країнами Латинської Америки, Африкою мандрували анархісти, фашисти, маоїсти, троцькісти, чегеварівці тощо. Вони регулярно впливали у гарячих точках від республіканської Іспанії до Конго. В Росії існують десятки малих і великих фашистських, націоналістичних, імперських, парамілітарних організацій; вони ще до війни мали свої філії на Донбасі, не ховалися, хоча і існували в основному нелегально, тобто не реєструвалися. Вже на початку «руської весни» ці організації мобілізували своїх членів на Донбасі та почали перекидати добровольців із території Росії. Мали вплив і на керівництво «республік». Наприклад, «народний губернатор» Павло Губарєв, відомий діяч «ДНР», у миру – Дід Мороз (грав відповідну роль на дитячих виставах), свого часу проходив вишкіл у таборі РНЄ («руська народна єдність» – неофашистська російська організація, так звані «Баркашовці»), фо-

тографувався у чорній формі з «правою свастикою» на рукаві, здіймав правицю на манер фашистського вітання (так прийнято в організації). Ми не знаємо точного числа «добровольців-романтиків», що прибули з території РФ, але воно вимірюється тисячами осіб. За своєю мотивацією багато з них були продуктом пропагандистського зомбування та свідомого бажання допомогти «гнобленим руським», відновити імперію, підтримати «руську війну». Проте мотивом була не тільки ідеологія та романтика, з ними укладалися контракти та вплачувалася грошова винагорода у розмірах набагато більших, ніж пропонувалося місцевим маргіналам. Можливо, саме російські добровольці-романтики були найбільш продуктивною частиною армій «республік». Самі вони так і вважали власну роль, та презирливо ставилися до місцевого наброду.

«Тітушки», «спортсмени», «Оплот» – місцеві та залучені з інших регіонів України (зокрема, з Харкова) молоді люди, що кілька довоєнних років готувалися до силових функцій. Історія виникнення в Україні руху «спортсменів» з бійцівських клубів, які готувалися для використання у політиці, потребує окремого та ґрунтовного розслідування. В цій історії є багато таємничого. Факти свідчать про таке: на початок 2014 р. в Україні паралельно в кількох регіонах вже було сформовано загони спортсменів, які отримали в народі назву за прізвиськом одного з учасників руху – Вадима Тітушко. Останній став фігурантом кримінальної справи ще у 2013 р. за напад на журналістку; випадок набув широкого розголосу. Ці загони створювалися під патронатом МВС, Партії регіонів, місцевих партійних босів та підприємців за певною технологією. На початку відкривався так званий бійцівський клуб, де нібито з праведною метою тренували молодь силовим видам спорту й відбувалися поєдинки. Так, 2011 р. у Харкові було створено бійцівський клуб «Оплот», де проводилися так звані «бої поза правилами у клітці». Журналісти пов'язували клуб з Кернесом і Добкіним. Керував клубом Євген Жилін, у минулому співробітник міліції, що притягувався до кримінальної відповідальності. Під час Революції Гідності харківський «Оплот» перекидався до Києва для придушен-

ня Майдану, пізніше його бійці потрапили до Донецька. Очевидно, міліція і навіть СБУ були причетними до руху «тітушок» через своїх керівників, відданих Януковичу. Є усі підстави вважати, що за ініціативою стояла і ФСБ РФ. В Інтернеті є інформація, що зацікавлення до Харківського «Оплоту» виявляло консульство РФ, розташоване у місті [15]. З моменту агресії Росії принаймні частина «тітушок» (цікаво, що сам Тітушко засудив провокативні дії спортсменів) було кинуте на проведення підривних масових акцій як складову «м'якої сили», а згодом вони передислокувалися до Донецька та влилися в армію «ДНР». Один з лідерів «Оплоту» Олександр Захарченко (за чутками, є креатурою Р. Ахметова) став прем'єр-міністром «ДНР», замінивши Бородая, якого відкликала Москва. Загін «Оплоту» перетворився на чи не найбільш боєздатну та чисельну частину армії «ДНР». Таким чином, технологія за назвою «тітушки» була використана проти України у структурі гібридної війни на Сході.

Козаки (козачки) – жителі в основному РФ, але є і вихідці зі станиць, що розташовані у Луганській області на кордоні з Ростовською областю. З Росії на Донбас прибули озброєні та більш-менш організовані загони так званого «Всевеликого Війська Донського» (громадська організація, що зареєстрована у Росії) та козаки з більш віддалених регіонів, зокрема, із Сибіру, Уралу. Якщо на своїй батьківщині козачки не мали змоги награтися у козаччину на усі сто відсотків, то гібридна війна надала їм такої можливості, аж до заснування власних козацьких республік. Перші козаки з'явилися на вулицях міст Луганської області ще у січні-лютому 2014 р.; тоді вони придивлялися до ситуації, підсилювали «антимайдани». Після закінчення «кримської кампанії», де козачки брали активну участь як «м'яка сила», почалося їх масоване перекидання до України. На фронті, очевидно, показали себе не з кращого боку, але в тилу активно наводили власні порядки у стилі «пізнього Середньовіччя», займалися мародерством. У цілому є доволі карикатурною категорією, проте і козачки внесли свій вклад у розвиток військових подій. У своїй грі в козаччину зайшли настільки далеко, що це викликало гнів Москви: російський спецназ 29 лис-

топада 2014 р. в Антрациті перестріляв певну частину козачків, а їх отаман Н. Козицин втік через кордон до Росії.

Кавказці – вихідці з Чечні (кадирівці), південної Осетії, Абхазії – воюють за наказами своїх російських кураторів, але до війни ставляться творче, бо вважають її своєю природною справою, а себе – професійними воїнами. Відзначалися жорстокістю, добивали поранених. За православний Донбас та «Новоросію» воюють під гаслом «Аллах акбар!». Мають можливість ротації на свіжі сили з Кавказького регіону, одночасно в арміях республік їх знаходилося кілька сотень бійців. Участь вихідців із самопроголошених республік Кавказу є знаковою. Очевидно, технологія поширення імперії полягає і в тому, аби активно використовувати шматки територій та населення, що були раніше відкушені від різних держав пострадянського простору, для операцій гібридний воєн. На Донбасі зустрічали і окремих «спеців» із Придністров'я, хоча масового завезення бойовиків з цього регіону не було.

На наш погляд, участь у НЗФ є небезпечною формою девіантної поведінки. Далеко не усі чоловіки стають на цей шлях, і, власне, відсоток подібних збоченців не є високим. Донбаський експеримент показує: не більше ніж 1% від кількості чоловіків призовного віку. Абсолютна більшість чоловіків у такій ситуації воювати не бажає, і відповідає на примусову мобілізацію – втечами. На користь мобілізації до НЗФ відіграє два фактора: по-перше, зупинення підприємств, затоплення шахт і потреба фізичного виживання, а в цій зоні шматок хліба можна заробити хіба що не єдиним шляхом – йти добровольцем на фронт (бойовики навіть скудні пайки з гуманітарної допомоги не давали чоловікам, бо ті мусять йти на війну); по-друге, спрацьовує ефект соціальної воронки, який, щоправда, більш суттєво діє на перших етапах мобілізаційної кампанії.

Тепер кілька зауважень щодо *тероризму як стрижневої тактики агресора*. Терористичні дії стають вельми ефективними в умовах анонімної неоголошеної війни. Філософія терору була глибоко вкоріненою у практики КДБ СРСР і радянської системи в цілому, яка

трималася на залякуванні, репресіях, показових розправах. Власне СРСР повстав на тактиці терору, коли в 1918 р. Кремль проголосив початок «червоного терору». Мабуть, вперше в історії держава офіційно визнала терор основою внутрішньої політики. Більшовицькі ідеологи постійно вигадували нові форми тероризування населення. Розстріли мирних мешканців за списками заручників, масові арешти, концентраційні табори, голодомори, таємні вбивства відомих постатей, система доносів і агентів, що оплутувала павутиною соціум, тощо. Радянська таємна поліція була головним зряддям масового терору на всіх етапах існування СРСР, отже, Путін всмоктав філософію терору під час служби в КДБ як немовля материнське молоко, тим більше це повністю відповідало його злочинній біологічній природі.

Росія була чи не батьківщиною політичного терору, він зародився в імперії ще у 1870-ті рр. ХІХ ст. Але терор, який використовували європейські анархісти або російські есери, мав суттєві відмінності. По-перше, це був терор «пригноблених», політичних маргіналів, а не держави. По-друге, він мав «точковий» характер, і терористичні організації брали на себе відповідальність за вибухи або вбивства представників режиму. Такою «шляхетною» дорогою певний відрізок часу у 1930-ті рр. намагалося йти радикальне крило ОУН на чолі зі С. Бандерою. Вони скоїли кілька терактів проти польських урядовців і радянських емісарів, але завжди брали на себе відповідальність, і сторонні особи не страждали. Проте шляхетність обійшла стороною державну радянську систему. НКВС стосовно українців, ОУН–УПА використав увесь спектр терористичних прийомів, що відзначалися витонченою підступністю, підлістю, цинізмом. Таємні вбивства лідерів ОУН у різних країнах світу, масові каральні акції в Україні, депортація населення цілих сіл до Сибіру і Казахстану, провокації проти діячів мистецтва. Вищим пілотажем вважалося організація терактів власними або сторонніми структурами, аби звинуватити в події своїх ворогів. Так діяли загони перевдягнених чекістів у Західній Україні під час придушення опору УПА. Путін відродив тактику терору та таємних політичних вбивств по всьому світу.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. філософія і тактика терору кардинально змінюються. Об'єктом стають народні маси (а не окремі діячі ненависного режиму), використовуються сучасні потужні засоби ураження, жахливі дії стають анонімними, тобто відповідальність за теракт ніхто на себе не бере. За такою схемою відбулася терористична атака 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку на мирні об'єкти, загинуло близько 3 тис. осіб. Із перебігу подій російсько-української війни стає очевидним: у генштабі збройних сил РФ уважно вивчили тактику ісламських терористичних угруповань, зокрема, досвід чеченських воєн і тактику дій Хезбалла. Проте і власного досвіду з часів СРСР також вистачало. Головним стрижнем російського тероризму стає ідея анонімного ураження мирного населення з метою сіяти паніку та підірвати тил. Вищим пілотажем вважається перекласти відповідальність за акцію на противника.

Війна обирає і зброю. Терористична тактика «армії вторгнення» потребувала відповідних інструментів. Події на Близькому Сході і Українському Донбасі показують, що улюбленою зброєю терористів стають системи залпового вогню. По-перше, вони рухливі, можуть бути перекинуті в точку обстрілу, а потім швидко зникнути, а обстріл вести з відстані до 40 км; по-друге, мають велику вогневу потужність та значний радіус ураження («Гради» утворюють зону суцільного ураження від сорока 122-мм реактивних снарядів площею до 145 тис. кв. м, а установка «Ураган» використовує залп із 16-ти 220-мм снарядів, і накриває площу до 426 тис. кв. м); по-третє, ракети не керовані, вони накривають певні площі і прекрасно виконують основну функцію теракту – посіяти паніку, страх, зламати психологічно населення противника. Ось чому із самого початку збройного конфлікту на Сході України Росія передусім почала перекидати через кордон у розпорядження бойовиків системи залпового вогню. Особливий присмак така тактика має з огляду на те, що системи залпового вогню часто потрапляють до рук психічно не здорових осіб, залежних, моральних виродків.

Саме такою за технологією і сенсом була терористична атака з російських «Градів» і «Ураганів» на український Маріуполь у суботу

24 січня 2015 р. Обстріл вівся по житлових кварталах з кількох пересувних установок «Град» і «Ураган» по території міського району «Східний», тобто по площі, а не по конкретній цілі; на місці вбито 30 осіб, більше 100 – потрапило у шпиталі: геть усі мирні мешканці. Матеріальні збитки було оцінено у 100 млн грн. І усе це за 45 секунд вогню на ураження! Витрачено 120 снарядів вартістю 160 тис. дол. Очевидно, Путін мав радіти з такої ефективності використання його зброї. При цьому російське телебачення в обстрілі звинуватили українців, тобто «хунта» дійшла до того, що лупить по своїм містам?! На місце подій виїхала інспекція ОБСЄ, почувши новину, росіяни віддали наказ (існує запис переговорів) відігнати установки з позицій та вивести їх «на нуль», тобто передислокувати через кордон до Росії, звідки вони раніше виповзли на територію України.

Маріупольська трагедія – класичний приклад сучасного тероризму за усіма ознаками: використання зброї масового ураження проти мирного населення, небажання брати на себе відповідальність, пропагандистське прикриття акції. А це і є філософія сучасного тероризму: не оголошувати війни, планувати вбивства мирних громадян як нормальне явище і вдалу тактику, не брати на себе відповідальності за криваву акцію, звинуватити у вбивствах свого противника. Тут простежується почерк КДБ СРСР, який Путін удосконалив та зробив особливо цинічним та аморальним. Терор був завжди серцевиною діяльності радянських спецслужб, в різні роки йому надавалися нові форми та технології. Це був терор масовий – фізичний і психологічний; індивідуальний – проти відомих політичних і культурних діячів; геноцид власних народів; підризна діяльність у країнах третього світу з повним набором технологій вбивств, переворотів, заколоту тощо. Моралі не було місця в діяльності НК – ГПУ – НКВС – КДБ. Або це була езуїтська, класова, більшовицька мораль. Вона виправдовувала будь-який злочин по суті і масштабам, аби це було на користь імперії та її володарям. І цю збочену мораль засвоїв свого часу президент РФ. Додамо ще особистісні відхилення й проблеми нездорової ментальності, виражені ознаки природженого злочинця головнокомандувача

Збройних Сил РФ, і секрет вибору військової тактики з боку агресора можна вважати розкритим.

Улюбленою тактикою НЗФ на Донбасі було використання *«пасивного живого щита»*, коли бойовики займали позиції у житлових кварталах, проводили обстріли «Градами» українських позицій від стін дитячих лікарень, з вулиць міст, провокуючи вогонь у відповідь. Наприклад, у Луганську, за повідомленнями колег, «Гради» робили залпи безпосередньо від обласної дитячої лікарні, 10-ї та 3-ї міськлікарень. Бойовики вдало використовували профіль місцевості – міські агломерації, беручи до уваги, що «українські карателі» не націлені зносити житлові квартали. До речі, в аналогічних умовах росіяни вщент знищували забудови, незважаючи на мирних жителів республіки Ічкерія. Саме так було за часів Другої світової війни. Гітлерівським генералам і на думку не спадало ховати свої підрозділи на вулицях Сталіно (Донецька) або Харкова. Вони не сумнівалися, що радянські колеги віддадуть потрібні накази артилеристам і авіапідрозділам для знищення ворога. І не подивляться на власних громадян, яких, зокрема, вже вважали зрадниками за те, що ті залишилися на окупованій території, коли на схід втікала доблесна Червона Армія.

Але усе, мабуть, за ступенем цинізму і аморальності перевершують систематичні обстріли житлових кварталів міст, які власне контролювали «народні республіки». Не дочекавшись ударів українських військових по мирному населенню, росіяни планували і здійснювали криваві провокації, що мали далекосяжні цілі. Кремль планував втягнути місцеве населення у війну з Україною. Потрібно було створити ефект соціальної воронки, яка б засмоктувала нових активістів, месників, рекрутів «армії вторгнення». Одночасно такі дії мали б придушити протести мирних жителів з приводу продовження війни та зубожіння, викликати страх перед приходом «карателів». І, звичайно, важливим завданням було постійне використання фактів руйнувань та гибелі мирних жителів у пропаганді. З розповідей вимушених переселенців, знайомих та колег, які знаходилися на окупованій території, подібні обстріли відбувалися за певною схемою.

Після обстрілу з кривавими наслідками бойовики не дозволяли надавати допомогу, забирали поранених з місця події до того моменту, поки не приїде бригада російського телебачення. Вона з'являлася доволі швидко, оператори фільмували, потім бойовики втрачали інтерес до людей.

Показовим є кривавий теракт 22 січня 2015 р. у Донецьку на вул. Купріна, коли тролейбус з мирними мешканцями було піддано мінометному обстрілу: 13 осіб загинули, 7 – поранено. Наразі було зіграно спектакль. На місце трагедії швидко й організовано прибули: 1) бригада російських телевізійників; 2) доставлені українські військові, що були захоплені бойовиками (полоненими їх назвати не можна, бо війна не оголошена, і до них ворог не ставився відповідно до вимог Женевських конвенцій); 3) зібрана група жінок, що мусили виражати гнів. В колі жінок була помічена відома актриса російського телебачення Г. Пишняк, яка влітку розказувала про «розп'ятого хлопчика», а буквально напередодні донецької трагедії давала інтерв'ю геть уся в бинтах, як жертва теракту у Волновасі. Тепер вона грала роль продавщиці із сусіднього магазину, і навіть була вдягнута в уніформу. Сценарій полягав у тому, аби на увесь світ показати варварство «хунти» та публічно принизити українських військових, нацькувати на них місцевий люд. І усе це зорганізовано протягом однієї години. Щоправда, з'ясувалася дивна річ: обстріл вівся з 82-мм ротного міномета, а до найближчих українських позицій – 15 км. Міни з малих мінометів так далеко не літають, це вже знають навіть пересічні мешканці Донецька. Тоді російське телебачення видумало історію про українську розвідувально-диверсійну групу, що таємно проникла у місто (з мінометною трубою), і нанесла підступний удар. А в лютому донецькі бойовики затримали пересувну установку на автомашині, яка обстрілювала хаотично місто. В ній були представники ГРУ РФ. З цього і інших документально підтверджених випадків стало зрозуміло: російські спецслужби отримали завдання розпалювати полум'я війни, порушуючи у тому числі й домовленості про тимчасове перемир'я, і наносячи удар в рівних пропорціях по бойовиках і українських військових, та по населенню по обидва боки фронту.

У рамках гібридної війни широко використовуються розвідувальні та терористичні групи, що працюють у тилу супротивника. Частково вони інфільтруються ще до початку військових дій, саме так завжди чинить агресор, аби відразу нанести удари по комунікаціям та паралізувати волю жертви до спротиву. В умовах гібридної війни перед диверсантами можуть ставитися дещо інші завдання, ніж у традиційних конфліктах, наприклад, здійснювати показові теракти, що не націлені на масові жертви, але мусять пригнічувати психіку населення у тилу противника. Так, свого часу діяли баскські терористи в Іспанії.

Росія широко застосовувала технології, буквально скопійовані з дій Вермахту Другої світової. Ми ще раз хочемо звернути увагу на подібність мислення та дій Путіна і Гітлера. А хто у кого щось позичив, нехай вирішить читач. Гітлер наказав перед нападом на СРСР розгорнути кілька розвідувальних та диверсійних шкіл і курсів, якими опікувалася армійська розвідка. Так з'явилися знамениті школи «Абвера», про які Путін, мабуть, вперше дізнався ще підлітком з радянських кінофільмів «про війну». Тема була дуже популярна у радянських режисерів! У канун німецько-радянської війни мережа шкіл була спочатку розгорнута у Східній Пруссії та Польщі, а потім аналогічні заклади з'явилися на територіях Естонії, Росії, Білорусії, України. Ідея була привабливою: залучати до лав курсантів росіян, українців, білорусів, а потім закидати їх за лінію фронту для здійснення терактів та розвідувальної діяльності. Спочатку ставка робилася на білоемігрантів (траплялися проблеми, бо ті вже відстали від реалій радянського побуту), пізніше використовувалися завербовані полонені червоноармійці.

Аналогічно чинив Путін: він наказав створити центри підготовки диверсантів на території РФ недалеко від українського кордону (Ростов-на-Дону, Таганрог, Тамбов, Белгород), а потім і на окупованій території Донбасу. В регіонах України вербувалися її громадяни, що за певну платню були згодні пройти курс бойового навчання, і здійснювати теракти власне в тій місцевості, де вони постійно мешкали.

Завербовані особи зникали на короткий термін, а після стислого курсу підривної справи та інших наук диверсантів «сертифіковані» випускники поверталися із завданнями на територію України. В школах «Абвера» диверсант близького тилу готувався не довго: від 2 тижнів до 2 місяців. Приблизно стільки тривав курс навчання у путінських центрах. Але були і відмінності, що впливали з характеру військових дій. Німцям був потрібний миттєвий успіх: підірвані колії залізниці або вбиті офіцери. Спочатку путінські терористи діяли у схожий манер, але восени 2014 р. доповнили тактику і почали використовувати вибухівку для психологічного терору в Харкові та Одесі. Вибухи проводилися біля певних знакових будівель: госпіталь для поранених у АТО, військкомати, магазин українських сувенірів, пам'ятний знак на честь воїнів УПА, частина нацгвардії, офіс волонтерів, рок-бар, де збиралися патріоти, тощо. Загиблих не було. Але для чого вибухи? Відповідь нескладна: Путін не відмовився від тактики комбінованої війни. Підлеглі йому доповідали, що соціально-економічна ситуація у «хохлів» є напруженою, багато невдоволених, «наші» тільки і чекають наступу або сигналу, аби «розморозити» ситуацію. Треба тільки підкинути палива до багаття. Проте тактика терору може змінюватися у широкому діапазоні. 22 лютого 2015 р. в Харкові було здійснено по-справжньому кривавий терористичний напад на мирне вуличне зібрання патріотів. Вибух протипіхотної міни забрав чотири життя, більше десяти осіб було поранено.

Події 2014 р. з військової точки зору цікаві кількома обставинами. По-перше, країна-жертва може напрочуд легко втрачати власні території без жодного пострілу. Особливо небезпечним є фактор відкритих кордонів та безвізовий режим. Захоплення може відбуватися приховано під димовою завісою масових акцій, «народних республік», референдумів тощо. По-друге, для початку «гарячої фази» агресору не обов'язково перетинати кордон великими силами за схемою традиційної війни. На території супротивника можна створити «армію вторгнення» з місцевого матеріалу, яка буде діяти у дусі комбінованої війни. По-третє, гібридна війна може мати більш гнучку тактику, ніж

традиційні війни, бо тут застосовується комбінація різних за характером сил наступу: дії іррегулярних загонів, терористична тактика, різнохарактерна військова допомога з боку регулярної армії, пропагандистське і політичне прикриття агресії, кібервійна тощо. Очевидною метою Путіна була руйнація базових галузей народного господарства, енергетичних об'єктів, копалень, аби збільшити енергетичну залежність України та зруйнувати її економіку. Частково своєї мети він досягнув.

Ми бачимо певну послідовність комбінацій. На початку інвазії захоплення територій здійснювалося за допомоги «м'якої сили», у свою чергу «зелені чоловічки» контролювали ситуацію та психологічно надихали «самооборони» або «гвардії». В наступному використовувалася комбінація дій: захоплення адміністративних будинків та проголошення нової влади робилося загонами як російського спецназу, так і силами місцевих НЗФ, що діяли сумісно за спільним планом дій. Третій період припадає вже на «гарячу фазу», головним суб'єктом війни з боку агресора виступала «армія вторгнення», сформована з місцевих жителів та добровольців з числа громадян РФ. Далі був період посилення військових дій «армії вторгнення» ракетним та артилерійським вогнем з території РФ та надання арміям «республік» практично всього спектру сухопутних озброєнь від зенітних комплексів до танків. Нарешті структура військ агресора була переформатована таким чином, що провідна роль вже належала кадровим російським військовослужбовцям. За цієї логіки українські військові почали безпосередньо воювати зі збройними силами РФ, і українські військові чітко усвідомлювали, з ким вони мають справу на полі бою. В цілому є тенденція ескалації війни у напрямках від «м'якої сили» до звичайного збройного конфлікту, від використання місцевих парамілітарних ресурсів до вторгнення регулярних військ. Оскільки Росія не оголошувала війну, а президент РФ на увесь світ брехав щодо неучасті його країни у збройному конфлікті, російські підрозділи й солдати воювали без розпізнавальних знаків, погонів, шевронів. Проте це нікого вже не вводило в оману.

Література

1. К войне с Украиной Россия готовилась 11 лет, и она будет долгой – Илларионов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facenews.ua/news/2014/255780/>

2. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат / Х. Хофмайстер : пер. с нем. и послесл. О. Коваль. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006. – 288 с.

3. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу / Е. Лукас. – К.: Темпора, 2009. – 488 с.

4. Илларионов А. Когда была начата и когда будет закончена эта война? [Електронний ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступу: <http://aillarionov.livejournal.com/787587.html>.

5. Андрей Парубий: «На Майдане и по нам, и по «Беркуту» «работал» российский спецназ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/interview/politics/andrey-parubiy-na-maydane-i-po-nam-i-po-berkutu-rabotal--17022015132900>.

6. «Если бы он знал, что не вернется, он бы взорвал Межигорье. Так оно ему было дорого» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2015/01/16/292242_esli_znal_vernetsya.html.

7. Илларионов: Кто развязал эту войну? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/news/n207397>.

8. Bogomolov A. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine / briefing paper / A. Bogomolov, O. Lytvynenko [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0112bp_bogomolov_lytvynenko.pdf

9. Конфликт на Украине: малозаметное вмешательство России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/a-17439783>.

10. Стрелков планував розіграти на Донбасі «кримський сценарій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svidok.ua/ua/>

news/article/4769-strjelkov-planuvav-rozigrati-na-donbasi-krimskij-stsenarij.

11. Чи властиві українцям настрої сепаратизму? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/events/nkdfkedlkrjgkje.htm>.

12. Петровская М. М. США: политика сквозь призму опросов / М. М. Петровская. – М. : Международные отношения, 1982. – 272 с.

13. «Стрелок» пожаловался, что на Донбассе не хотят воевать за террористов, и позвал в боевики женщин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/strelok-pozhalovalsya-chto-na-donbasse-ne-hotyat-voevat-za-terroristov-i-pozval-v-boeviki-zhenschin-279827.html>.

14. Стало известно, сколько «ополченцев» получают зарплату в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/news/n208208>.

15. Конец «Оплота». Евгений Жилин ответит за бандитизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/konets-oplota-evgenii-zhilin-otvetit-za-banditizm>.

Розділ 3
ПІДРИВНІ СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

3.1. Підrivні соціальні технології: сутність та специфіка

Масові проросійські акції в Криму, на Донбасі і в інших містах Сходу та Півдня на етапі «м'якої сили» виявили такі ознаки:

- однаковість або схожість цілей;
- стандартність дій та засобів досягнення цілей;
- синхронність проведення акцій у різних містах України;
- схожість зовнішньої атрибутики, символіки, ідеологічного та пропагандистського забезпечення акцій.

Таким чином, ми були свідками того, як агресор фактично тиражував власні «ноу-хау» по адміністративних одиницях, які він визначив театром воєнних дій. З точки зору соціологічної теорії перебіг подій на етапі «м'якої сили» містить ознаки *соціальних технологій* певного типу. Противник вдався до соціально-інженерної діяльності, що ще раз доводить відому думку: наукові відкриття та інтелектуальні здобутки людства можна перетворити на руйнівну зброю масового враження, якщо на те є «зла воля».

Теорія соціальних технологій є різновидом спеціальних соціологічних теорій, яка розроблялася, звичайно, на благо людства. Ідея полягала в тому, аби ефективно використовувати соціологічне експертне знання для управління соціальними процесами. За кілька останніх десятиліть накопичилося чимало теоретичних праць із питань сутності та шляхів розробки соціальних технологій. Соціологи бачили в цьому напрямі можливість зробити крок від констатації соціальної реальності до конструювання соціального світу. Надії були доволі «світлими», принаймні ніхто не вважав можливим обернути ідею технології проти соціального порядку. Хоча, з іншого боку, раціоналізувати і технологізувати можна геть усе: війну, злочинність, проституцію, корупцію тощо.

Соціальна технологія – це раціональна стандартизація дій індивідуальних або корпоративних агентів, що забезпечує ефективне досягнення поставлених цілей. Під словом «ефективне» розуміється або напевне (безумовне) досягнення цілі, або скорочення витрат, термінів реалізації, або максимальне підсилення кінцевого ефекту. На практиці технологізують благочинну, або волонтерську діяльність, вступ до вищих навчальних закладів, електоральний процес, призов до війська і багато іншого. Технологія – це альтернатива хаосу, ентропії, невизначеності. Соціальна технологія виступає у двох формах: 1) як програма, що містить етапи, операції, процедури, засоби діяльності; 2) як сама діяльність, що побудована згідно з програмою. Якщо програма від загалу приховується, то друге є наочним, і може бути об'єктом аналізу. Саме це ми і ставимо за мету: дослідити, які технології було використано проти України в рамках гібридної війни, спираючись на історичний матеріал (хоча історична відстань і вимірюється кількома місяцями).

Почнемо з класифікації та визначення явища. Нам не відомо, аби соціологи у відкритому форматі розробляли так би мовити «антигуманні» речі, у т. ч. створювали б теорію соціальних технологій, які можна застосовувати як зброю на театрі воєнних дій. Можливо, такі речі робляться у закритому режимі? В цілому явище є новим і його потрібно «охрестити», дати дефініцію. Щодо назви, то вона напрошується сама по собі: «військові» або «підривні» соціальні технології. Зробимо вибір на користь другої назви, і будемо вважати, що навесні 2014 р. російський центр спецоперацій, виконуючи волю Путіна, дав команду на розгортання у Криму, в низці інших областей і міст Півдня та Сходу *підривних соціальних технологій (ПСТ)*. Останні є специфічним різновидом соціальних технологій, які спрямовані на створення ситуації «хаосу» та штучне розкручування сценарію «парареволуції» на території противника, мають скеровувати «м'яку силу» на досягнення тактичних і стратегічних воєнних цілей. ПСТ дозволяють перетворити масові «мирні» і «протестні» акції на зброю, що завдає противнику, образно кажучи, удар ножем у спину.

Соціальна технологія у загальному і спрощеному вигляді може бути представлена схематично (рис. 3.1).

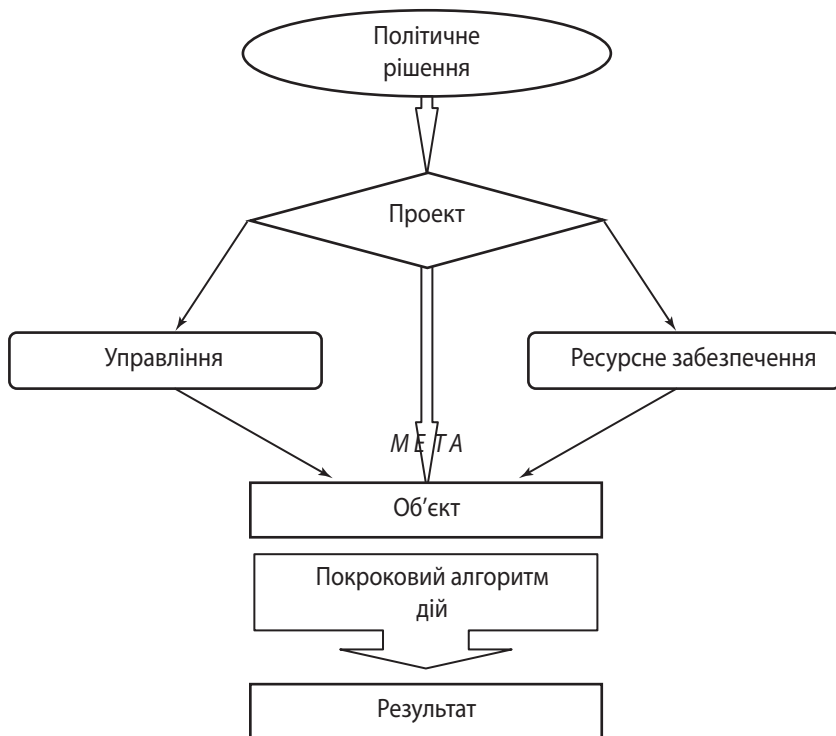


Рис. 3.1. Структура соціальних технологій

Особливістю ПСТ є утаємничений характер структурних компонентів, що стосуються замислу, розробки, управління. Проте, якщо ми не помилилися і правильно визначили сутність явища, ці блоки є обов'язково присутніми.

Можна собі уявити, що заздалегідь паралельно з рішенням про підготовку гібридної війни було поставлене завдання перед групою розробників розпочати проектування ПСТ. До цієї роботи могли долучатися політтехнологи, військові соціологи, соціальні психологи, спеціалісти з ведення психологічної війни тощо. Ми б не здивувалися, якби у цій групі фігурували такі особи, як Дугін, Кургінян, Марков, Бо-

родай й інші відомі креатури. Проте, можливо, основну роботу виконували маловідомі робочі конячки, як це буває при розробці великих військових операцій, коли фактичним автором є невідомий полковник генерального штабу, а славою користуються генерали й маршали. Один із варіантів попередньої проробки підривних соціальних технологій, які можуть забезпечити розкол України та приєднання кількох регіонів до Росії, потрапив на шпальти російської «Нової газети» через рік після фактичного початку гібридної війни. Проект нібито створювався в оточенні російського олігарха Малофеева, і документ було представлено в адміністрацію президента РФ в першій половині лютого 2014 р. Власне, основні положення цього документа ми бачили в газлах та діях сепаратистів навесні 2014 р. Редакція газети також відмічає багато збігів (мовою оригіналу): *«И хотя реальный ход украинской драмы внес некоторые коррективы, в целом высокая степень совпадения этого проекта с последовавшими действиями российской власти бросается в глаза»* [1]. Опублікований російською газетою матеріал має характер концепції, а не детально розробленої технології. Вважаємо, були й інші документи вже розгорнутого характеру з детальною проробкою майбутніх дій, визначенням їх послідовності, плануванням ресурсів тощо.

Аби технологія «запрацювала», потрібні дві речі: 1) управлінський контур, тобто центр, де приймаються поточні рішення, аналізується ситуація, вносяться корективи; 2) ресурси, які виділяє «політичний центр»; натомість розпорядження ресурсами покладається на управлінський контур. Розгортання ПСТ потребує трьох типів ресурсів 1) соціальні ресурси, корпоративні й індивідуальні суб'єкти, які стануть фігурантами масових акцій і соціальних процесів; 2) фінансування, гроші, частіше за все у вигляді готівки, хоча на сьогодні використовуються банківські платіжні картки та інші засоби безготівкових розрахунків; 3) організаційні ресурси: наявність «менеджерів», заготовлені соціальні мережі, бази даних осіб, яких можна оперативного зв'язку та сповіщення тощо. Управління, очевидно, розпадається на два контури:

1) буквально на місці подій; 2) в центрі спецоперацій, який за умов сучасних інформаційних технологій може розташовуватися віддалено. Суб'єкти управління мусять бути наділені владними повноваженнями. Природа такої влади є різною. У штабах – це формалізовані відносини, відповідно до ієрархії службових позицій. Безпосередньо на місці подій, у натовпах важливу роль відіграють харизматичні властивості лідерів, моральний авторитет, популярність або впливовість особистості у певних колах. Велику силу має влада грошей; довірена особа, що може оперативного розподіляти кошти буквально на вулиці або майдані, набуває рис «начальника».

Жодна технологія не може передбачити усі можливі варіанти розвитку подій, ось чому в технології закладається «коридорний принцип». Головне – досягнення цілі, а шляхи і засоби можуть варіюватися польовими командирами залежно від ситуації. Управління відбувається згідно з проектом, який передбачає певний алгоритм дій, послідовність подій, що утворюють «соціальний ланцюг». Звернемо увагу, що зчеплення подій та проміжних результатів є критичними точками соціальних технологій. Якщо поставити завдання знайти спосіб руйнування соціальної технології, то, напевно, треба розірвати умовний ланцюг, аби попередня ланка не стала базою для наступної дії.

Більшість соціальних технологій будуються таким чином, аби загальна мета розпадалася на низку локальних цілей. Успіх або неуспіх в одній ланці означає можливість або неможливість здійснення наступного кроку. Наприклад, в анексії Криму критично важливими були такі ланки: захоплення ВР АРК, примусовий збір депутатів у приміщенні та їх «голосування» за постанову про референдум, блокування активності українських силових інституцій на півострові, організація референдуму на місцях, проведення референдуму та пропагандистське забезпечення дій. Руйнація будь-якої ланки у «соціальному ланцюгу» мала б критичні наслідки для технології в цілому. При системному підході технології проектуються відповідно до дерева цілей. Так, генеральною метою може бути, наприклад, анексія території, як це було у Криму. Цілями другого рівня є: 1) організація

і проведення відповідного референдуму; 2) нейтралізація силовиків; 3) встановлення контролю над місцевими органами влади та керівниками (параліч офіційної влади); 4) створення незаконних збройних формувань або загонів «самооборони». Кожна з цих цілей може включати дві або більше цілей третього рівня, які будуть реалізовані за рахунок ПСТ. Наприклад, однією з цілей щодо нейтралізації силовиків може бути розгортання «живих щитів», а це вже інша спеціальна соціальна технологія.

Об'єктом технології виступають соціальні системи різного масштабу і характеру. Це може бути населення певного регіону, натовп, цільова група (наприклад, депутати), соціальний процес. Особливість ПСТ полягає в тому, що вони стосуються неформальних зборів, вуличних акцій, інституцій влади, цільових соціальних груп, завдяки яким планується досягти важливу для агресора мету. Оскільки об'єкт є «живим», рухливим і до певної міри непередбачуваним, як і усе, що пов'язане з людським свавіллям та свободою волі, важливу роль відіграють зворотні інформаційні зв'язки. На основі поточної інформації управлінський контур приймає оперативні рішення, аби «підштовхувати» розвиток подій у потрібному напрямі.

Із формальної точки зору ПСТ не відрізняються від звичайних технологій. Проте є відмінності сутнісного характеру:

- цілі ПСТ є руйнівними по суті, вони розраховані на незаконну зміну влади та поширення хаосу у суспільстві, розкол соціуму, гострий конфлікт та боротьбу, що відповідає планам агресора;
- ПСТ є утаємниченими розробками, авторство програми дій, керівні документи, алгоритм ніколи не розголошуються, бо завдання агресора – переконати громадськість у спонтанному характері процесів та «нечуваній народній творчості»;
- ПСТ розраховані на швидкоплинні процеси, вони не стають частиною соціального життя, використовуються в обмежені проміжки часу, а потім гальмуються, припиняються за рішенням керівного центру;

- ПСТ побудовані на обмані та шахрайстві, бо справжні керівники та ляхководи не відомі широкому загалу, як і не зрозумілими залишаються істинні цілі тих, хто веде гібридну війну, і тим більше – наслідки для регіону та особисто для кожного громадянина.

3.2. Підривні соціальні технології, що використовувалися на театрі воєнних дій

Технологія поділу України на «народні республіки»

Сценарій «народних республік» є кумулятивною технологією, яка включає низку інших більш спеціальних і конкретних технологій. Мета – перетворення адміністративних одиниць на квазі-держави з відривом від політичного центру (Києва). На завершення програми планувалося об'єднання «народних республік» в «Новоросію», підписання з РФ різних дружніх пактів, які б гарантували військову присутність Росії у новоствореній конфедерації або федерації. Кремль у свою чергу мав би прийняти тактичне рішення: або імітувати незалежність «Новоросії», або прямо приєднати її до РФ на правах федерального округу. Ключовою подією сценарію було проголошення «незалежних» республік. Паралельно мав відбутися демонтаж законних владних інституцій. ПСТ за назвою «народні республіки» була спроможною докорінно перекроїти карту України. Сценарій передусім мав запрацювати на територіях восьми областей. Очевидно, планувалося почати з найбільш східних і «доступних» регіонів, а потім створити ефект доміно. Проте були і певні кордони, за які, навіть за найбільш сприятливого збігову обставин, технології не мали вийти. В цьому контексті варто зрозуміти загальні погляди Путіна на Україну та її землі.

Україна, як незалежна країна, мусила зникнути з політичної карти світу. До цього зводилася програма максимум агресора. Окремим

територіям було призначено різні долі. І тут ми маємо пригадати історію й те, як нарізав землю України Адольф Гітлер. Паралелі між Путіним та Гітлером, подіями 1940-х рр. та 2013–2014 рр. напрошуються вельми органічно. Власне, головна різниця між двома диктаторами полягала в тому, що Гітлер дивився на українські землі із заходу на схід, а Путін навпаки. Також відмінність полягала в тому, що Гітлер мав власне вузьке коло хатніх слухачів, і за вечірнім чаєм любив довго філософствувати щодо своїх геополітичних планів (ці бесіди Гітлера записувала присутня секретарка, і вони були видані після війни). Частина цих розмірковувань була присвячена Україні та українцям. Чи є таке довірене й втаємничене коло у Путіна ми не знаємо, але у східній деспотії існують інші правила. Відомо, що Сталін завжди носив задуми при собі, нікому не довіряв, і зайвого не базікав. Щось підказує – Путін у цьому питанні більше є схожим на Сталіна, аніж на Гітлера. Проте долю України після загарбницької війни Гітлер і Путін бачили в цілому однаково.

По-перше, Крим обома диктаторами відокремлювався від материкової України однозначно. І тут кожен з диктаторів спирався на власне історико-ідеологічне обґрунтування. Для Гітлера Крим мав сторазово більше «сакральне» значення, ніж для Путіна, з його дурнуватим посиленням на хрещення у Херсонесі українського князя Володимира. Гітлер оперував тим, що 258 р. Крим було захоплено німецьким племенем готів, а нащадки цього племені ідентифікувалися у структурі населення півострова до XVIII ст.! Це автоматично перетворювало Крим в очах Гітлера на частину фатерланду. Він мріяв створити там потужний рекреаційний комплекс для ветеранів військових кампаній, розташувати госпіталі для поранених солдат тощо. Путін – військову базу, аби загрожувати усьому чорноморському регіону. Нам здається, що доля Криму неодноразово обговорювалася з Януковичем ще до обрання останнього президентом. І чи не тому Янукович з такою легкістю підписав харківські угоди навесні 2010 р., бо точно знав, що Крим він винен Путіну, а російський військовий флот залишиться там назавжди?

По-друге, Галичину обидва диктатора віддавали Польщі, Закарпаття відходило до Угорщини, частину України мала отримати Румунія. В гітлерівському варіанті дикстрит «Галичина» (Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська області), згідно з планом «Ост», приєднався до Польського генерального губернаторства у складі «Великої Німеччини» [2]. І коли блазень Путіна В. Жириновський у березні 2014 р. письмово пропонував сучасній Польщі, Румунії, Угорщині забрати собі Західну Україну, Буковину, Закарпаття, він не марив, а точно передавав сигнал свого хазяїна Заходу щодо можливого поділу України після її розчленування [3]. Путін, очевидно, і до того робив зондаж настроїв польських політиків із цього приводу, що навіть спричинило восени 2014 р. відомий скандал у польському політикумі [4]. І це повністю вкладається у логіку підготовки до війни з Україною: Путін прораховував варіанти розчленування території, і уважно вивчав історію «питання». Отже, кремлівський диктатор робив щедрі пропозиції Польщі і Заходу: «вам подобаються “бандерівці», – забирайте їх собі, і давайте на цьому замиримось; ось бачите, я іду вам назустріч, хоча б міг проковтнути усе сам». Путін, звісно, не мав нічого проти того, аби вийти на західні кордони СРСР. Та чи варто було йти до кінця? За Збручем ситуація є іншою, досвід часів ОУН–УПА засвідчував, що для умиротворення ворожого до росіян населення тут потрібно постійно тримати кілька дивізій НКВС, яких Путін ще не створив. А з іншого боку – це той простір, куди можна висилати й витискувати тисячі «бандерівців» з Лівобережжя для оздоровлення ситуації на окраїнах його імперії.

По-третє, боротьба за Україну – це боротьба за чорноземи, цінність яких буде зростати щороку, і це є абсолютною стратегічною цінністю та метою загарбання. Хліборобні райони України мусять стати продовольчою базою імперії. І це також поєднує плани Гітлера й Путіна. Гітлер не збирався дарувати їм автономію; тут створювався Рейхскомісаріат «Україна», колгоспи продовжували працювати, а Німеччина поповнювалася звідси збіжжям й людьми. Путін через проект «Новоросія» фактично мав встановити режим приєднання половини

України з найбільш цінними ґрунтами до РФ (по діагоналі від Харкова до Одеси), навіть якщо це утворення буде мати свій оперетковий уряд. Слово «Україна» мусить зникнути з ужитку принаймні на цих теренах. У цьому пункті власне позиція Путіна була слабшою, бо в Російській імперії етнонім «Україна» завжди викликав паніку і лють. Спільною була стратегічна мета окупації: українці («новороси», «малороси» у термінах Путіна) є природженими хліборобами й мусять залишатися у селах та працювати на благо імперії. Гітлер не вважав за потрібне розвивати українські міста, підтримувати освітні та культурні інституції, їх роль дуже проста – служити перевалочними пунктами для збіжжя та адміністративними центрами для управління територіями.

Путін, очевидно, не мав на думці перетворити українські міста на залізничні станції з перевалки хліба, але волів повного та невідворотного знищення українства в містах за випробуваними технологіями русифікації. Тільки цього разу усе мало бути більш жорстоким без загравань з місцевою інтелігенцією. Цікаво, що у захоплені донбаські міста, де видавалася восени 2014 р. норма хліба на рівні блокадного Ленінграду, через так звані «гуманітарні конвої» було відразу завезено багато тон російських підручників для середніх шкіл, викладання української історії та мови було виключено з навчальних програм, українські священики піддані терору; у захопленому Криму вже навесні 2014 р. без паузи почалися утиски і без того слабких українських інституцій – церковних парафій, шкіл, спалювалися заборонені українські книжки тощо. Це доводить: проект остаточної русифікації русифікованих Криму та Донбасу (фактично етноцид стосовно до українців) був пріоритетним для Путіна. Саме ця доля очікувала на усі міста по лівий берег Дніпра.

Оскільки примусова і жорстка русифікація могла б викликати певний спротив у тих чи інших областях, то Путін окрім «Новоросії» міг би погодитися на якусь буферну і залежну від Кремля державу в центрі України, аби у певній історичній перспективі неквапливо, крок за кроком у стилі удава поглинути всю територію. Прислухаємо-

ся уважніше про що розпатякував Жириновський на початку агресії: «Чернігів, Хмельницький, Полтава, Вінниця, Кіровоград, Кременчук і Київ – ось це можна вважати Україною» [5]. Тобто з 25 довоєнних адміністративних територій на те, що могло б теоретично мати назву «Україна», московські правителі милостиво залишали шість. Власне, і Гітлер не зупинявся у конструюванні геополітичного простору за рахунок українців, так він відокремив так звану Трансністрію з центром в Одесі. Щось підказує: Путін дуже уважно вивчав досвід свого попередника. Що потрібно було Гітлеру від України? Збіжжя і робочі руки. Вважаємо, така логіка і Путіна. Вже з весни 2014 р. за його наказом розгортаються табори для українських біженців на території Ростовської та Белгородської областей. Але ці табори мають виконувати не гуманітарну функцію, а функцію фільтрації людей для наступного розселення у нелюдних районах РФ. Так і сталося, біженців не перетримували тривалий час у прикордонних пунктах, а перекидали у глибинку Росії. Це – мудрий крок Путіна з огляду на демографічну кризу та швидке заселення Сибіру й Далекого Сходу не слов'янськими народами. Отже, місце остарбайтерів у схемі Путіна мали посісти «вестарбайтери», яким треба ще заслужити довіру «фатерланду» відданою працею.

Технологія «народні республіки» не застосовувалася в повному обсязі у Криму, бо півострів вже був автономною республікою, тут можна було пропустити деякі ланки, і почати відразу з технології «референдум». В інших регіонах Півдня та Сходу події розгортатися за таким сценарієм:

Підготовчий період. Розробка проекту. Ідея «народних республік», можливо, була запозичена у маргінальній суспільно-політичній організації Андрія Пургіна «Донецька Республіка» (почала діяти з 2005 р., заборонена та перейшла до підпілля 2007 р.); або була регенерована стара технологія більшовиків, які створювали свого часу Донецько-Криворізьку республіку (1918 р.) на противагу Донському козацтву і Українській Народній Республіці, а на півдні – Одеську радянську республіку (1918 р.). Також брався до уваги більш свіжий

досвід – проголошення ПМР (Придністровська Молдавська республіка), яка була штучно утворена на початку 1990-х рр. шляхом насильницького відриву від Молдови частини її території, де значний відсоток складали етнічні росіяни та українці. Проект «ПМР» від початку був кремлівською технологією, республіка і досі утримується за рахунок російських дотацій та підкріплюється розташуванням російських військових. Паралелі із ситуацією на Донбасі є помітними. Той самий перебіг подій: 1) етап «м'якої сили», нагнітання антимолдовської та антизахідної істерії, масові акції під радянськими гаслами та прапорами, самопроголошення окремої республіки (вересень 1990 р.) тощо; 2) військові дії проти підрозділів молдовських силовиків за повної підтримки з боку Росії озброєнням та «добровольцями» (перша половина 1992 р.); 3) замороження конфлікту та постійне перебування на території ПМР оперативної групи російських військ (ОГРВ); 4) намагання місцевої еліти приєднатися до Росії, на території ПМР вже діє федеральне законодавство. Таким чином, було чимало первинного історичного та ідеологічного матеріалу, з якого можна було кроїти новий одяг для «республік» на українській території.

Назви майбутніх «держав» конструювалися під лекало: до словосполучення «народна республіка» додавалася назва області; таким чином з'явилися новоутворення на кшталт «ДНР», «ЛНР», «ХНР», «ОНР» тощо. Розроблялася символіка: герб, прапор, де домінували російські кольори та символи (обов'язково – двоголовий орел). Ось як виглядав прапор так званої «ХНР»: російський триколор, на якому місце білої смуги зайняла зелена полоса (колір офіційного прапора Харкова), на цьому тлі – великий двоголовий орел, на грудях якого розміщено табличку – невеликий за форматом офіційний герб Харкова. І не треба ламати голову: кожній області можна за півгодини сконструювати основні символи. Створювалися «програмні» документи, як правило, низької якості, бо вчитуватися у тексти не було коли, головне – експресія, захоплення зненацька громадської думки, динаміка та натиск; простір розгортання технології – вули-

ці та майдани, а не кабінети й зали засідань. Проте було заготовлено буквально під копірку для кожної області (народної республіки) тексти «декларацій суверенітету», рекламні листівки з перевагами життя людей у «республіках». Наприклад, у Харкові поширювали листівки з 10 пунктів. Третій пункт нам видався особливо цікавим – «свобода від кредитного ярма ПриватБанку». Всі пункти, до речі, формулювалися як свобода від чогось – писати і говорити російською мовою, свобода від податків, свобода від брехні, свобода від зубожіння, свобода від МВФ, свобода від фашизму, свобода від корупції, свобода від беззаконня. Це нагадує цитату зі шкільного твору учня 8-го класу, який має схильність до фантазій, на тему: «що я зроблю, коли стану президентом!». Проте прихильники «республік», «п'ята колона» не були занадто наївними, вони розуміли, що відбувається спектакль, аби підіграти Путіну і відкрити ворота російським військовим. В цьому спектаклі є набір мізансцен, що треба відіграти, та засвітити їх на російському телебаченні. Спочатку варто озвучити ідею республіки, потім – декларація суверенітету, далі – референдум, наступного дня – проголошення незалежності, звернення до ООН, аби усі визнали, і проведення власних виборів у ті органи, які пропишуть в сценарії московські технологи. А ще далі – входження у склад РФ. Тільки відверті кретини могли сприймати всерйоз ідею тривалого самостійного існування областей як ніким не визнаних держав.

Алгоритм покрокових дій включав такі ланки: 1) створення хаосу в ключових містах, політичних центрах регіонів, які мали стати столицями «республік»; 2) блокування роботи законних органів влади, нейтралізація силових структур; 3) самопроголошення майбутніх лідерів «республік» як «народних губернаторів», «народних мерів», «народних президентів» тощо, створення альтернативних рад, парламентів, урядів; 4) самопроголошення самих республік; 5) остаточне захоплення влади, створення органів влади «республік», яким по суті надавалася функція окупаційної адміністрації; 6) об'єднання «республік» під спільним дахом за проектом «Новоросія».

Ресурсне забезпечення. Готувалася стандартна тріада: а) соціальні ресурси; б) фінансування програми; в) організаційні і управлінські важелі. До цього додавалося пропагандистське забезпечення з боку російських ЗМІ та місцевих колабораціоністських медіаресурсів. На повну силу мали бути задіяні й Інтернет-ресурси, які готувалися до гібридної війни. Основним соціальним ресурсом мала стати «п'ята колона» як основа суб'єктів «м'якої сили». На самому початку прямих дій відбулася орієнтація «п'ятої колони» на технологію «народна республіка». Оскільки ідея «республік» є новою, вона ніколи не обговорювалася політикумом, ЗМІ та населенням потрібен був деякий час на опанування ноу-хау. Велика роль відводилася пропагандистському посиленню, головним чином через російське телебачення і місцеві сепаратистські канали. Типографіям також була робота, бо тиражувалися листівки, плакати, газети, навіть малюнки та написи на футболках для популяризації ідеї у молодіжній аудиторії. Безпосередньо на театр воєнних дій перекидалися організатори, «менеджери» кампанії із проголошення «республік».

Створення хаосу. Активна дестабілізація законних інституцій влади почалася з 1 березня. Ми вже стисло описували перебіг подій. Отже, обмежимося узагальненнями. Ставка робилася на посилення суспільної напруги. В хаосі подій відбувалося промацування владних інституцій на можливість опору наступу «республік». З'ясувалося, що в Луганську та Донецьку місцеві органи влади, переважна більшість міліції, прокуратури фактично на боці сепаратистського руху або будуть займати «нейтральну» позицію. Поширювалася теза, що «міліція поза політикою», отже, вона буде спокійно спостерігати за безладами та знищенням державності. Вимога створення «народної республіки» формулювалася не відразу, до цього ще треба було підвести громадську думку на місцях. На мітингах і різних акціях на початку кампанії висувалися інші гасла – федералізація, мова, економічні питання, загроза фашизму тощо. Пропаганда привчала людей до невідворотних змін у різні способи. Наприклад, у березні 2014 р. у вихідні на центральному ринку Луганська постійно транслювався через радіомере-

жу інструктаж щодо прискороеного отримання російського громадянства та пенсії.

Блокування роботи законних органів влади. На органи влади чинився психологічний і фізичний тиск. У рамках технології обов'язковим кроком було захоплення адміністративних будівель. Символічна, на перший погляд, дія мала певний сенс з точки зору технології мутації влади. Захоплення будинків місцевих рад та обласних державних адміністрацій відкривало шлях до повалення законної влади і проголошення «республік». Використовувалися дві схеми: а) диктування радам, виконавчим органам «волі натовпу»; б) створенням паралельних «народних» органів влади та самопроголошення їх очільників.

Увечері 1 березня Донецька міська рада, побоюючись тиску про російських сил, скликала позачергову сесію, яка одногосно ухвалила рішення про проведення референдуму щодо подальшого перебування регіону у складі України. Крім того, міські депутати прийняли рішення про надання російській мові статусу офіційної на рівні з українською, уведення мораторію на зростання цін та зниження рівня соціальних виплат, створення муніципальної міліції та визнали Росію стратегічним партнером регіону. Це було очевидним підігруванням сепаратистам. Можливо, дехто з місцевих депутатів щиро вірив у те, що ціною поступок можна зупинити хаос на вулицях? Наївний погляд на речі: не поступки, а повна капітуляція може задовольнити агресора.

Оскільки регіонали, що засідали у місцевих радах, переважно не бажали «світитися» у сепаратизмі, то політтехнологи винайшли наступний технологічний крок: створювати проміжні «демократичні» органи влади, які і будуть проголошувати «республіки». Їх охрестили «народними радами», «радами територіальних громад», а «зайти» до них міг кожен активіст «антимайдану», громадянин РФ або довірена особа ФСБ. Захоплення адміністративних будівель мало надати наступному проголошенню «республік» нібито легітимного вигляду,

оскільки усе, що відбувається всередині владних будівель викликає у пересічного громадянина повагу, це своєрідна архітектурна «сакралізація» влади.

Самопроголошення керівників – «народних губернаторів», «народних мерів», «президентів республік» – самостійна допоміжна технологія, що просувала вперед головні ідеї та цілі. Першим прецедентом було самопроголошення 1 березня Павла Губарева, номінованого на титул «народного губернатора Донецької області». У Миколаєві на мера самопроголосився Дмитро Ніконов. У Луганську «народним губернатором ЛНР» спочатку самопроголосився Олексій Харитонов (6 березня), а потім – Валерій Болотов. В Харкові самопроголосилися дві людини: Володимир Варшавський – на «народного губернатора», а Антон Гурьянов обійняв посаду «голови ради народних депутатів ХНР» (обидва – «темні конячки», громадськості ці імена нічого не говорили). 20 квітня кримінальник широкого профілю Валерій Кауров назвався «президентом» «Народної Одеської республіки». Там, де натовпи заходили до адміністративних будинків, акт самопроголошення відбувався під дахом, частіше – просто неба, на площі, де проходив черговий мітинг. Кількість присутніх до уваги не бралася: від кількох десятків або сотень до кількох тисяч осіб вважалось достатньою кількістю. За Каурова на вулиці підняли руки 40 осіб. Ця людина мала серйозні проблеми із законом. У 17 років сидів за розтління. У 1990-х він скоїв жорстоке хуліганство. Каурова також шукають чотирнадцять тисяч обкрадених одеситів за 20-ма кримінальними справами: кредитна спілка «Україна» під керівництвом самозваного «президента» обдурила вкладників на півмільярда гривень [6]. Це зайвий раз доводить помітну роль, яку відіграли кримінальники в подіях на Півдні та Сході, і саме на ці персони робилися ставки у агресора.

Самопроголошувалися маловідомі особи, лузери, тіньові ділки та кримінальники: жоден впливовий політик або бізнесмен чи відома людина зі світу науки або культури на цю оперетку не зважився. Проте для посилення хаосу та підготовки заміни влади у регіонах

такі дії мали, очевидно, певну користь. Особливо як інформаційний привід для воєнної пропаганди з боку РФ, оскільки з'являлися фігури, яких можна було розкручувати, брати у них інтерв'ю, створювати віртуальну реальність альтернативної влади та падіння «фашистського режиму». За технологією «республік» самопроголошені губернатори повинні були стати лідерами нових держав після проголошення незалежності, а це відбувалося вже після референдумів (у Донецьку та Луганську референдуми проводилися 11 травня). Валерій Болотов встиг побути очільником «ЛНР» доки в Росії не було вирішено питання про його усунення. Губарев виявився настільки кумедною фігурою (ще й явні ознаки наркотичної залежності), що в Кремлі не ризикнули призначити його босом, і з Москви було направлено на підсилення керівництва Бородай, він і став у травні прем'єром «ДНР».

Акт проголошення «республік». Перша хвиля подій була призначена на 6–7 квітня, і проголошення планувалися щонайменше у трьох областях: Донецькій, Харківській, Миколаївській. Дійство мало підштовхнути захоплення влади від імені «республік». За сценарієм достатньо було прилюдно зачитати певний документ (декларація суверенітету) під схвальні вигуки, аплодисменти, а також поставити його на голосування, як на профспілкових зборах: «хто за, проти, утримався...». Подібні політичні акції не мали жодного юридичного підґрунтя, в такий вуличний спосіб легітимізувати факт проголошення «республік» не видавалося можливим. Але тут вступала в бій «важка артилерія» – телебачення агресора, де створювалася картинка загальної ейфорії, масової підтримки та безальтернативності події. «Республіки» визнавалися Москвою «де-факто» без додавання «самопроголошені» або «так звані». Багато пересічних громадян були розгублені та налякані: кілька сотень або тисяч осіб, з яких багато було немісцевих (росіяни), вирішували за них долю краю.

7 квітня 2014 р. у сесійній залі будівлі Донецької ОДА сепаратистами зі складу «народної ради» було проголошено «декларацію про суверенітет Донецької народної республіки», яку «заснували» на те-

риторії Донецької області. «Народна рада» прийняла ще одне рішення про входження новоствореної республіки до складу Росії. Мітингувальники зустріли цю інформацію криками: «Путін, допоможи!».

Паралельно відбувалися події у Харкові. Біля ОДА на центральній площі відбувався сепаратистський мітинг (близько 1000 осіб), який мав за сценарієм завершитися проголошенням «республіки». Ідеальним варіантом для заколотників було б проголошення такої республіки депутатами обласної ради. Проте останні не з'явилися на акцію, і вичікували, куди вітер подує. Заколотники пішли альтернативним шляхом: у фойє будинку обласної державної адміністрації натовп висловив недовіру існуючій обласній раді, присутні обрали собі власну раду з «альтернативних депутатів», а потім аби не гаяти часу – проголосили створення «ХНР». Отже, через кілька хвилин «депутати від територіальної громади» перетворилися на «раду народних депутатів ХНР», а головою ради натовп «призначив» А. Гурьянова. Є відеозапис «історичної» події, вона вражає абсурдністю. На усе пішло 15 хвилин, говорив через мегафон лише один Гурьянов, він себе і призначив головою, а до натовпу (150–200 осіб) лише звертався із запитаннями: «Хто за? Проти? Утримався?». Щоправда, «республіка» проіснувала кілька годин в головах заколотників, і харків'яни навіть не встигли про це дізнатися. Для нашого дослідження цікаві технологічні заготовки, якими користувалися заколотники. Гурьянов, наприклад, виступав перед натовпом за написаним текстом (сценарій було складено по пунктах), і не дуже впевнено, з листка зачитував декларацію про суверенітет «ХНР». Харківський і донецький сценарії події було написано під копірку, бо існував загальний документ, створений московськими політтехнологами. Треба було лише проставити у пустих рядках потрібне, залежно від назви області. Реалізація сценарію була різною, у Харкові вийшло усе скромніше, а в інших областях на технологію чекав повний провал. Тобто московські політтехнологи зробили домашню заготовку, а харківський авантюрист (як і його колеги з Донецька) лише озвучували тексти. Потім, до речі, у затриманих харківських сепаратистів будуть знайдені пам'ятки щодо першочергових дій та політичних вимог, які вони мусили оголосити на телека-

мери. Теж домашні заготовки агресора.

У Миколаєві сепаратисти підходили до будівлі ОДА, але міліція їх всередину не пустила (у Харкові міліція імітувала опір, але потім люб'язно розступилася, і бойовики вночі потрапили всередину, а викинув їх на асфальт вже «чужий» спецназ, який привіз до Харкова А. Аваков). Дізнавшись про активізацію «колорадів», в центрі Миколаєва зібралися патріотично налаштовані громадяни, і пізно увечері розігнали сепаратистську тусовку. Таким чином, у Миколаєві «проголосити» нічого не встигли.

В Одесі 16 квітня на сайті одеського «антимайдану» була поширена новина щодо проголошення «Народної Одеської республіки». На цьому події і зупинилися, очевидно, сепаратисти не відчували впевненості в тому, що таке можна зробити публічно і безкарно.

Дніпропетровська область у квітні впевнено контролювалася Коломойським і його командою, тут навіть спроб проголошення не робилося.

В Херсонській області «республіка» виявилася не більше, ніж віртуальний проект. В обласному центрі сепаратисти не наважилися на відкриті вилазки через абсолютно чітку позицію представників влади та потужну підтримку єдиної України з боку городян. Тривожного 7 квітня в. о. мера Херсона Володимир Миколаєнко виступив із твердою заявою, де, зокрема, говорилося: «Всі поціновувачі російських трикологів можуть збиратися до школи й починати вчити історію власного краю. Херсон – це Україна» [7].

«Луганська народна республіка» була проголошена 27 квітня 2014 р. групою осіб, які захопили будівлю управління СБУ у Луганській області. Луганська філія спізнилася, мабуть, через коливання Єфремова та його торги з росіянами.

Проте крапку ще не поставлено остаточно, бо робляться спроби перенести агітацію до Інтернету, де відкриті сайти багатьох подібних республік. Агітація ведеться засобами графіті на будинках та огорожах (Харків), навіть був зафіксований випадок, коли в Херсонській

області з'явилися грошові купюри зі штампом «Херсонська народна республіка». Із соціально-психологічної точки зору технологія мусила спиратися на кілька речей: а) містечковий і регіональний націоналізм за умови відсутності у багатьох мешканців Півдня та Сходу патріотичного почуття до України; б) політичний інфантилізм, нездатність загалом аналізувати підстави та наслідки подібних радикальних кроків, в) візантійську логіку, нечесність і невідкритість намірів та фінальних цілей, коли за дужки виноситься головне – «республіки» як такі існувати не будуть, а їх підхопить Путін і зробить громадян відразу й довіку щасливими.

Створення органів влади та їх дії. Для існування «республік» потрібно було захопити і утримувати владу у великих містах. Ми це розглянемо нижче як окрему технологію. А тепер поглянемо на внутрішній і прихований зміст «нової влади». Складно визначити характер владних інституцій, які запанували у «республіках». Це – еkleктика з військової диктатури, прямої демократії в дусі раннього більшовізму, козацького самоврядування за середньовічними традиціями та маріонеткового урядування, добре відомого за прикладами експансії СРСР в «дружніх країнах» Європи та Азії. З якого боку не поглянь, а новоутворення мають тоталітарний внутрішній устрій. Стратегічні завдання ставилися Москвою, а місцеві керівники мали їх вирішувати. Проте у розв'язанні місцевих питань нова влада мала певну свободу, особливо щодо стягнення коштів з підприємців та пограбування державної власності. *Влада «республік» фактично перетворювалася на окупаційні адміністрації.* Для агресора це є значним плюсом. Наприклад, чужими руками придушувалися українські елементи, здійснювалася мобілізація чоловіків до «армії вторгнення», відбувалося вилучення матеріальних ресурсів «на перемогу», проводилося пропагандистське зомбування населення, встановлювалася комендантська година, відкривалися «ями» для опозиції і всіх підозрілих. Для надання видимості легітимності та демократичності в «республіках» проводилися референдуми і вибори, які відбувалися за відомими радянськими сценаріями (без зміни персоналій при владі, сутності вла-

ди та політичних завдань).

Фінальний крок – «Новоросія». У технології «республік» невдалим виявився фінальний крок алгоритму – об'єднання «незалежних і суверенних» під спільним дахом «Новоросія». На це постійно звертав увагу Бородай після звільнення з посади «прем'єра ДНР». Він називав проголошення «Новоросії» фальстартом, оскільки не вдалося захопити відразу кілька регіонів України, а довелося «зшивати» лише частини двох областей. Бракувало грандіозності та переконливості, підсумки «руської весни» виглядали куцими. Ідея другого видання Рейхкомісаріату «Україна» на практиці виявилася спаплюженою.

Як у цілому спрацювала технологія «народна республіка»? Для зомбування свідомості жителів Донбасу технологія «республік» виявилася більш-менш ефективним кроком. Людям пропонується нова ідентичність, яка дійсно була некритично сприйнята деякими прошарками мешканців. За умови відсутності у багатьох людей чіткої національної і навіть етнічної ідентичності таке собі «громадянство ДНР» мало шанс повільно входити у народну свідомість. Хоча в повному обсязі агресор своїх цілей не досягнув: технології, принаймні у шести регіонах, наштовхнулися на спротив громадськості та законної влади. Проте навіть дві самопроголошені «республіки» давали Путіну певні переваги з точки зору ведення пропагандистської кампанії у світі та технології шантажу Києва фактом можливого офіційного визнання «нових держав». Не виключається можливість тиражування технології у майбутньому зі змінами та доповненнями, які московські технологи внесуть на базі досвіду 2014 р. На початку 2015 р. в мережі Інтернету з'явилися заклики до створення «Латгальської народної республіки»; місцевість Латгалія знаходиться поблизу латвійсько-російського кордону, вже і прапор намальовано...

Технологія створення кримінального натовпу

Ми почали аналіз ПСТ з наскрізної і комплексної технології «народна республіка», що призначена дарувати агресору перемогу в рамках етапу «м'якої сили». Проте, як ми переконалися з досвіду українських подій, паралельно використовуються кілька технологій, кожна з яких розрахована на конкретне завдання. Базовою ПСТ, на наш погляд, у межах гібридної війни є алгоритм організації на управління кримінальним натовпом.

«Парареволюція» на театрі воєнних дій базується на масоподібних акціях, де діючою одиницею є натовп. У демократичних революціях натовпи – природна форма самоорганізації та вияву громадянського протесту. Вибух народного невдоволення, надприродна активність мас може приймати різні форми, проте серцевиною революційного сценарію є колективна дія. Натовпи виникають доволі стихійно, і можуть ставати непереборною силою. Натовп може бути *героїчним* (Майдан, Герої Небесної Сотні) або *кримінальним* – це, будемо вважати, межові точки континуума, в якому умовно розташовані різні типи й види натовпів. Наповнення людьми натовпів за умови справжньої революції має незапланований, стихійний і непередбачений характер. В цьому виявляється відома загадка революцій: чому в певні періоди пересічні громадяни (зазвичай політично пасивні, байдужі та апатичні) зненацька стають свідомими громадянами, перетворюються на протестувальників, можуть здійснювати героїчні вчинки? Обґрунтованої відповіді на запитання не існує, загадка залишається. Нікому і не думку не спадало, що в центрі Києва без будь-якого примусу, політичної реклами, стимулювання грошима можуть неодноразово збиратися 100, 300 або 500 тис. осіб, як це було під час Революції Гідності. Та ще й ризикувати власним здоров'ям, мати перспективу наразитися на репресії з боку влади. Інша справа – «парареволюція», яка лише імітує революційний вибух. Тут характер натовпів має іншу конфігурацію, природу та цільову функцію.

Тему натовпу як соціологічну та соціально-психологічну проблему вчені почали розробляти ще з другої половини XIX ст. Перше покоління дослідників – Гюстав Лебон, Габріель Тард, Зігмунд Фрейд. Інтерес із соціологічного боку був зумовлений розробкою теорії масового суспільства, яке нібито йде на зміну старому становому і класовому суспільствам. Великі міста, скупчення робітників, святкові заходи і спільне марнування часу на вулицях, площах, пляжах тощо, демократичні процедури, проголошення рівних прав для усіх мешканців породжують феномен натовпів. Іспанський філософ Ортега-і-Гассет влучно назвав ситуацію «бунтом мас». «Юрба раптом стала видима, – пише автор «Бунту мас», – і влаштувалася на кращих місцях у суспільстві. Раніше, якщо вона існувала, то лишалася непомітною, займала задній план суспільної сцени; тепер вона вийшла наперед аж до рампи, і це вона – головний діяч. Вже немає чільних героїв: є тільки хор» [8, с. 17].

У старому суспільстві існувала тверда соціальна структура, що зумовлювала той чи інший соціальний порядок, а в масовому – на сцену виходять маси, натовпи, їх вожді; майбутнє стає невизначеним, є великі ризики, пов'язані з тим, що лукаві проповідники комунізму, соціалізму, анархізму можуть звабити натовп, і суспільство стане ареною нечуваного експерименту. Щоправда, як вважав Лебон, масштаби експерименту будуть локалізовані тією обставиною, що інші нації відсахнуться від безладу та вакханалії в зоні утопії [9]. Але є висока вірогідність того, що одна або дві країни стануть таки жертвами експерименту. Французький вчений явно недооцінював привабливість і можливості поширення «соціальних вірусів», наприклад, комунізму і фашизму. Він не дожив до моменту, коли фанати-проповідники захопили багато країн Європи і світу, і з залишком підтвердили побоювання вченого.

Базовою соціальною одиницею для дослідників масового суспільства стає натовп. Вчені звертали увагу на такі особливості стану і поведінки людей у натовпі, як анонімність окремої особи і безвідповідальність; здатність синхронізувати свої дії, рухи, вигуки з іншими;

гальмування соціального контролю (контроль інституцій, моралі, сумління витісняється контролем з боку натовпу); ірраціональний стан особи, домінування почуттів над логікою, підлаштування людей під зовнішні впливи, сугестія (психологічний вплив натовпу на свідомість) тощо. Вважалося, що люди у натовпі стають у сумі дурнішими від однаків, знижується здатність до критичного мислення. Окремо досліджувалися взаємодії вождів та натовпу. Юрбі (жіноче начало) потрібен вождь (чоловіче начало) як керівник та об'єкт любові. Натовпи роблять буквально з нічого своїх керманичів, але можуть і легко їх скидати з п'єдесталу. Вождю потрібні риси харизматика; якщо він їх має, то здатен вести за собою натовп, примушувати юрбу до різних дій, на певний час стає справжнім володарем людей.

Паралельно виникла і тема *кримінального натовпу*. Юрба набуває кримінального характеру, якщо стає агресивною та провокується на злочинні дії. Такого характеру натовпи набувають під час стихійних бунтів, революційних подій, погромів, лінчувань. Натовп може бути жорстоким та безжальним; те, чого людина не може зробити сама по собі, вона може скоїти разом з іншими та під впливом агресивної юрби. Отже, кримінальний натовп стає окремою темою кримінологічних праць. У цілому явище не є новим для соціологічної науки. Новим предметом є штучне створення кримінального натовпу як інструменту «м'якої» зброї в арсеналі гібридної війни.

Ми підкреслюємо, що присутність натовпів у соціальному житті є об'єктивною обставиною. Під час революційних подій, особливо у форматі сучасної демократичної революції, яка відбувається у мирний спосіб без застосування зброї, натовпи можуть сягати величезних розмірів. Саме їх обсяг, бажання людей досягти цілей наполегливим протестом без насильства стає запорукою перемоги революції. За таких обставин у післявоєнні часи революції досягли успіху в Індії, Португалії та Іспанії, Чехословаччині, Грузії, Сербії, Україні, Тунісі тощо. Революції нового типу руйнували колоніальні, диктаторські, корумповані, антидемократичні режими. Успіх революції залежав від

того, аби не перетворити підйом народних мас на кримінал, бо це перекреслювало моральну силу та перевагу масових мирних акцій. Повсталий народ мав перемагати масовістю, згуртованістю, впертістю, силою колективної волі. Спостерігачі називали чудом події в Україні 2004 р., коли обійшлося без насильства та крові, у Помаранчевій революції вдалося уникнути криміналу, і це є видатне досягнення українського народу.

У Росії демократичні революції охрестили «кольоровими», правлячий режим, зрозуміло, визнав їх чи не головною загрозою національній безпеці. Насправді – це смертельна загроза тривалій диктатурі однієї людини, сімейного клану чи хунти. Популярною темою досліджень, конференцій політологів, соціологів, наближених до владних кіл, стає вивчення «кольорових» революцій під кутом – як цього «жахіття» не допустити в Росії [10]. Одночасно російські аналітики зрозуміли, що можна штучно розігрувати сценарій «парареволюції» з використанням зовнішніх форм демократичних революцій. Натовпи в новій концепції можуть виконувати функцію зброї в рамках гібридної війни, а пропаганда, фокусуючи увагу на масових акціях, створюватиме димову завісу повзучої окупації. Але натовпи не виникають за бажанням, і вони є аморфними та непередбачуваними. Звідси витікає зміст завдання політехнологам: побудувати технологію штучного створення натовпу, який був би керованим і спроможним вирішувати тактичні завдання.

Ми відносимо штучні натовпи, які стають знаряддям гібридної війни, до класу «злочинних». Зовнішній антураж, форма, атрибутика тут будуть нагадувати «природні» натовпи – емоційно заряджені люди, знамена, транспаранти, скандування гасел, специфічна символіка. Але сутність є зміненою та зловісною. **По-перше**, натовп використовується з метою повалення законної влади та розчищення шляху для переможного маршу агресора, а це вважається за злочин у будь-якій країні світу. **По-друге**, заздалегідь плануються насильницькі дії: напади на противника, застосування холодної зброї і вогнепалів, захоплення адміністративних будівель. **По-третє**, із кримінально-правової

точки зору такі колективні дії містять справжній букет злочинів: від хуліганства до складу тероризму, від нанесення тілесних ушкоджень до масових безладів і погромів, від убивств до спричинення матеріальних збитків, від підпалів до перешкоджання діям представників влади тощо.

Для того, аби завершити тему зіставлення «парареволюції» з революціями «природними», порівнюємо два типи натовпів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Два типи натовпу: «кримінальний» (парареволюція) та «громадянський» (демократична революція)

Характеристики	«Громадянський»	«Кримінальний»
1	2	3
Участь, мотивація	За власною ініціативою, «самопливом»; виключно моральна мотивація; інформація поширюється через відкриті соціальні мережі, індивідуальні контакти	Мобілізація «п'ятої колони», матеріальне стимулювання для використання «хитких елементів»; організовані групи, політ. туристи; інформація надходить від організаторів через підготовлені мережі та канали зв'язку
Чисельність	Кількість учасників акцій непередбачена, на піку революції на вулиці міст можуть виходити мільйони громадян	Загальна кількість визначається мобілізаційними ресурсом, і не може сягати надто великих чисел. Чисельність компенсується рішучістю та цілеспрямованістю
Наявність плану, цілі	Чіткого плану немає, відбувається демонстрація незгоди та проголошення певних вимог до влади	Існує визначена заздалегідь мета, план акції, що відповідають алгоритму застосування «м'якої сили»
Методи	Ненасильницькі дії, дійство може нагадувати величезний спектакль, шоу, свято. Намагання вступити у діалог з поліцією та перетягти її на свій бік	Агресивні гасла та дії, використовується насильство та залякування щодо протилежної сторони конфлікту

1	2	3
Законність дій	Організатори, лідери намагаються втримати натовп від ексцесів, криміналу, порушень законності, бо планують досягти загальних цілей революції у демократичний спосіб, наприклад, через відставку президента, уряду, парламенту та проведення чесних і відкритих виборів	Законність не береться до уваги, відбувається підміна законів «революційною доцільністю», створення хаосу вітається

Технологія «натовп» включає такі процедурні блоки: а) планування акції та забезпечення ресурсами; б) попередня організаційна робота; в) утворення тіла натовпу у потрібному місці в запланований час, г) ескалація агресії; ґ) управління юрбою; д) колективна дія та оцінка її ефективності. Розглянемо кожний компонент, спираючись на приклади дій агресора в російсько-українській війні.

- 1. Планування і ресурси.** Планування включає визначення основного завдання, місця та часу акції, потреби у ресурсах та засобах забезпечення ресурсами, оскільки акція відбувається на території противника і можуть бути перешкоди. Прогнозуються можливі контрдії з боку правоохоронних органів або політичних опонентів, вірогідні сценарії розвитку події. Готуються гасла, зовнішня атрибутика, підсилювальна апаратура. Визначається приблизний кількісний та якісний склад натовпу, відповідальні особи, схеми зв'язку та оповіщення. На прикладі російсько-української війни ми бачимо кілька хвиль масових заворушень, що синхронно відбувалися в різних віддалених містах. Це є побіжним свідченням ретельного планування акцій та управління процесом з єдиного центру.

2. **Організаційна робота.** Штучні масові акції треба ретельно готувати, бо можливі провали. Організаційна робота заздалегідь ведеться за кількома напрямками: 1) співпраця з фігурантами «п'ятої колони», лідерами місцевих осередків партій та суспільно-політичних організацій, що займають колабораціоністську позицію; 2) таємні домовленості з представниками місцевих еліт, правоохоронних органів, що симпатизують агресору (в результаті міліція може зайняти «нейтральну» позицію і не втручатися в бійку або різанину активістів з іншої сторони, чи здійснюватиме охорону адміністративних будівель лише для видимості); 3) координація дій з представниками ЗМІ, телеканалами, яким доручено висвітлювати подію у вигідному для агресора ракурсі; 4) рекламування акції у відкритий спосіб без розкриття справжніх планів та завдань; 5) завезення до міста готівки чи вирішення питання фінансування акції в інший спосіб, причому готівка потрібна буквально в день проведення акції, гроші можуть роздаватися безпосередньо в юрбі; 6) вирішення різноманітних технічних питань – автотранспорт для політичних туристів, радіоапаратура, замовлення для типографій тощо.
3. **Утворення «тіла» натовпу.** Це є ключовою проблемою для штучно зібраних натовпів. Зупинимося на цьому більш докладно. Обсяг натовпу може бути критичною характеристикою. В тих містах, де сепаратистам не вдалося залучити до акцій достатньої кількості учасників, цілі агресора не було досягнуто. Для «парареволюцій» це є суттєвою проблемою, бо з власної ініціативи на вулиці і майдани виходить замала кількість осіб, і на самоплин покладатися не можна. Кількість учасників акції відбивається і на такій важливій характеристиці натовпу, як ступінь агресивності. Американський дослідник Брайен Маллен свого часу піддав аналізу повідомлення стосовно 60 випадків суду Лінча, що мали місце в період з 1899 до 1946 рр. Він зробив цікаве відкриття: чим більшою була юрба, що спостерігала за

лінчуванням, тим більш жахливими ставали тортури й вбивства [11, с. 526]. Замала юрба стає млявою і не здатною до рішучих дій.

Можливо, вивчаючи звіти про події у Києві і маючи впевненість, що Майдан є технологією США, московські стратеги планували розгорнути на Сході та Півдні щось подібне до київських подій. Але навіть близько показники мітингів у Харкові, Донецьку, Луганську, Одесі не підходять до показників Майдану. Різниця у порядках чисел. Жодним чином 50, 100 або більше тисяч у натовпах, які ініціював агресор, не спостерігалось. Навіть 10 тис. – під питанням. Отже, «руська весна» не спалахнула полум'ям, а була спецоперацією. Проте кримінальний натовп може досягати поставлених цілей у значно меншій кількості учасників, якщо немає суттєвого спротиву, а натовп діє цілеспрямовано, брутально, жорстко.

Український досвід демонструє такі засоби наповнення «тіла» натовпів:

Мобілізація «п'ятої колони» – базовий метод, спрацьовує, коли підготовлені відповідні соціальні мережі, є домовленості із суспільно-політичними організаціями, що включилися у гру на боці агресора. Чисельність піднімається за рахунок залучення представників «хитких сегментів» на умовах тимчасової «трудової угоди». Задokumentовані випадки, коли гроші на мітингу в Луганську роздавалися з великих сумок прямо у натовпі. Для більшого охоплення використовуються десятичний метод набору: організатори підбирають сотників, сотники знаходять десятників, а ті, у свою чергу, шукають основний контингент. Після таких заходів, як правило, виникають конфлікти через те, що уповноважені «менеджери» зникають разом з грошима та «забувають» їх роздати завербованим учасникам.

«Згряя» – утворення натовпів з бойовиків, «тітушок», «спортсменів» або суто кримінальних елементів зі складу ОЗУ. Може діяти самостійно або у складі більш широких акцій та натовпів. В українських містах «згряї» одночасно вийшли на вулиці у січні 2014 р. Пер-

ший агресивний натовп у Донецьку було зафіксовано 22 січня, він був спрямований на побиття євромайданівців на бульварі Шевченка. Спостерігачі вважають, що «тітушок» було завезено з різних міст області, в них розпізнали представників ОЗУ, наркоманів. У Харкові «згряя» формувалася на базі бійцівського клубу «Оплот». Бойовики були певним чином екіпіровані, мали холодну зброю. Вони не збиралися стихійно та не діяли випадково, відчувалося чітке управління. Їм ставилися конкретні завдання, наприклад, зірвати акцію патріотів (історія з форумом Євромайданів у Харкові 11–12 січня 2014 р.), перешкодити мітингу або ході; мали на руках імена та фото активістів, яких треба було «знешкодити» у першу чергу. Після провокації або насильницької акції «згряя» зникала так швидко, як і з'являлася, за наказами свої командирів. Кримінальний натовп із числа «тітушок» супроводжувався, як правило, міліцією. Є чимало свідчень того, що вони діяли фактично разом за спільним планом в тих містах, де при владі знаходилися представники ПР та КПУ. Досі історія виникнення руху «тітушок» залишається таємницею, нез'ясованим є «російський слід» в цій історії. Чи випадково в подіях 2014 р. «тітушки» масово ставали на бік сепаратистів та поповнювали лави «армії вторгнення»?

«Радянський метод» – делегування людей від трудових колективів за розпорядженням директорів державних підприємств, керівництва соціальних закладів, власників компаній тощо. Дає найвищу масовість, у містах-мільйонниках можна залучити кілька десятків тисяч учасників акції за умови, що місцева влада контролюється представниками «п'ятої колони» або відкрито перейшла на бік агресора. Проте в умовах посилення загального хаосу та невизначеності метод «не працює», або є ризик, що ситуація вийде з-під контролю організаторів. На Донбасі, у Харкові метод практикувався тривалий час, застосовувався у політичній боротьбі 2004, 2014 рр. для посилення «антимайдану». Мобілізовані працівники відіграють роль статистів, і не схильні занадто довго триматися у натовпі. В брутальних агресивних діях участі не беруть.

«Викрадений мітинг» – перехоплення натовпу, який сформовано, наприклад, за «радянським методом». Саме так відбулося 1 березня на мітингу в Донецьку, який планувався на підтримку голови обласної державної адміністрації Андрія Шишацького. Зусиллями губернатора і одночасно керівника Донецької обласної організації ПР було мобілізовано чимало статистів, які за сценарієм мали підтримувати усе те, що почують зі сцени. Але до натовпу підтягнулися інші сили – бойовики і представники «п'ятої колони». (Особисто Шишацький та його близьке оточення сепаратистську позицію не займали). Несподівано треновані молодики накинулися з кулаками на ведучих мітингу, відтіснили членів ПР від мікрофону, і тут Україна вперше дізналася про Губарева. Він почав фонтанувати екстремістські гасла, а натовп жваво сприймав його істеричні заклики. Губарева, не гаючи часу, проголосили «народним губернатором», а потім він повів натовп на штурм будівлі держадміністрації. Картинка для російського телебачення вийшла доволі масштабною, хоча треба уточнити: на штурм ОДА пішли кілька десятків бойовиків, а інші учасники мітингу залишалися у ролі спостерігачів.

«Акція під прикриттям» – мобілізація натовпу під актуальним соціально-економічним або політичним гаслом (наприклад, «високі ціни на послуги ЖКГ» або «проти фашизму»), а в ході акції натовп скеровується на справжні цілі, які планували організатори і «п'ята колони», наприклад, зривання національних прапорів, погром, напад на патріотів тощо.

«Святковий метод» – широко застосовували ще націонал-соціалісти у Німеччині та більшовики. Використовується присутність на вулицях значної кількості людей, особливо, якщо день не є робочим. Вигадуються прийоми, аби перехопити ініціативу, спровокувати агресивні дії, розпочати заколот. У 1923 р. керівництво СРСР та Комінтерну планувало спровокувати революцію у Німеччині та в інших європейських країнах. Під цю майбутню подію навіть завчасно були сформовані військові частини, переважно з комуністів та комсомольців (здійснювався спеціальний призов), які планувалося перекину-

ти – до міст Німеччини, аби допомогти місцевим пролетарям. Заколот призначався на 7 листопада, коли на вулиці вийдуть комуністи відзначати річницю Жовтневої революції у Росії. В Баварії революцію 8 листопада розпочав молодий політик Адольф Гітлер з майбутніми націонал-соціалістами. Тоді це ще була ветеранська організація Кампфбунд на чолі з Адольфом Гітлером та генералом Еріхом Людендорфом. Є підстави вважати, що Гітлером на той час маніпулювали з Москви. Мюнхенський або «півний» путч провалився, проте не можна вважати виступ Гітлера у листопаді випадковістю та збігом обставин. Кремль продовжує використовувати цей метод. Цікаво, що в Севастополі найбільш масовий мітинг під сепаратистськими гаслами було проведено саме 23 лютого 2014 р., яке у місті завжди святкувалося з розмахом. Метод використовувався на Сході та Півдні України, коли планувалися загострення ситуації 1 та 9 травня, які за традицією мобілізують прихильників КПУ та «радянських людей».

«Базовий табір» – кілька наметів, можливо, огорожа по периметру, які постійно символізують певні політичні сили, наявність руху. Заповнюють проміжки часу між двома мітингами, які частіше планувалися у вихідні дні. Тут анонсуються наступні масові акції, іде запис охочих долучитися до боротьби, збираються однодумці для обговорення політичних новин. Мали більше символічний, ніж практичний сенс. У Харкові табір сепаратистів було засновано наприкінці лютого на центральній площі за пам'ятником Леніну, формальний привід – захист пам'ятника. Тут можна було побачити гасла та символіку кількох партій та організацій, піднімалися і російські прапори. Харківський табір було демонтовано у березні без ексцесів. Найбільш відомою «стоянкою» виявилися намети на Куликовому полі в Одесі, що простояли до відомих подій 2 травня. Тут отаборилися безробітні, приїжджі, заробітчани, як казали самі одесити: «ми не бачимо там місцевих». Організація табору потребувала певних коштів, які, очевидно, включалися у загальну калькуляцію витрат на «м'яку силу». Власне «п'ята колона», що збиралася на про-російські мітинги, в наметах не сиділа. Це був своєрідний опорний

пункт та символ. Біля таких місць, як правило, формувалися кримінальні натовпи, звідси вони рушали на завдання. Саме так і відбулося 2 травня в Одесі, коли кримінальний натовп вирушив, аби перехопити і покарати ходу футбольних ультрас (молодь із Харкова та Одеси стояла на патріотичних позиціях, і йшла вулицями під національними прапорами); і сюди ж відступили проросійські бойовики, зазнавши поразки у вуличних сутичках. Щоправда, позиції базового табору були посилені будинком профспілок, який бойовики вирішили на власну загибель використати як фортецю. Події в Одесі свідчать, що дії кримінального натовпу можуть закінчуватися трагічно, і відповідальність мусять нести ті, хто формував, фінансував, прикривав цей натовп.

«Ефект соціальної воронки» – виникає на піку подій, коли до акцій «п'ятої колони» долучаються різні попутчики через спільність поглядів або елементарну цікавість та бажання бути у серцевині «історичних подій». В такі моменти «тіло» натовпу може збільшуватися, але як тільки починаються загострення з випадками насильства, бійок, використання холодної або вогнепальної зброї кількість охочих помітингувати критично меншає.

4. **Ескалація агресії.** Кримінальні натовпи утворюються не для того, аби спільно прослухати «Оду радості» Бетховена. Натовп мусить творити зло. Для цього людей потрібно надихнути емоцією агресії. Кримінальний натовп є інструментом соціальної агресії. Це означає дві речі: 1) демонстративний колективний вибух люті, 2) агресія не є самоціллю, вона відіграє роль інструменту для досягнення запланованої цілі. Психологічний стан натовпу має змінюватися за траєкторією спіралі агресії. Важливо заразити натовп вірусом агресії, а потім підняти градус збудження до певної планки, за якою юрба буде готовою до брутальної дії. Є кілька прийомів, якими можна розігрівати натовп та підвищувати градус агресії. Потрібні «голови, що розмовляють» – специфічні фігуранти, які можуть заводити натовп промовама, гаслами. Тут важливим є не тільки зміст промови,

але і тембр та гучність голосу, певні ораторські прийоми, артистизм. Свою роль можуть зіграти неврівноважені психопатизовані особи, істеричні жінки, що звертаються з «полум'яною» промовою та закличками до юрби. Потужним засобом є трансляція слухів, передусім тривожного характеру, натискання на екзистенційні питання, залякування людей, заклики до прямої дії. Для розігріву можливо використовувати певну музику, твори, які гуртують та надихають на дію. Очевидно, має місце й ефект саморозігріву натовпу, юрба починає «вимагати крові». В індивідів посилюється відчуття тотожності з натовпом, підвищується деіндивідуалізація, зменшується критичне мислення та острах наслідків. Такий натовп вже нагадує бойову машину, що може бути скерованою на ворога. Очевидно, піднімати градус агресії потрібно з трьох міркувань: 1) остаточно зламати внутрішні бар'єри, що стримують пересічну людину від насильства (злочинців не стосується, вони подібних бар'єрів не мають, і за умови безкарності налаштовані за гроші виконати будь-яке завдання); 2) затягнути у колективні злочинні дії якомога більшу кількість людей; 3) створити картинку для телебачення та використати з пропагандистською метою.

5. **Управління.** Тримати натовп у руках є мистецтвом, тут закони управління відрізняються від правил керівництва соціальною організацією. На перший погляд, натовп є стихійним зібранням, яке підкоряється випадковим факторам, і колективна поведінка є ситуативною. Але це не про штучні кримінальні натовпи. Вони б ніколи не досягали запланованих цілей, якби не існувало важелів управління хаосом. Керованість кримінальним натовпом досягається завдяки внутрішній структурі, волі і рішучості лідерів. Перейдемо до структури кримінальних натовпів і розглянемо його складові.

Керівне ядро. Вузьке коло організаторів, керівників, що мають тримати натовп під контролем. Вони одночасно є відповідальними за проведення і ефективність акції перед центром спецоперацій. Ке-

рівники володіють вичерпною інформацією щодо запланованих цілей, розстановки сил, фінансування, прикриття з боку міліції, якщо остання на їх боці. Мають засоби зв'язку, аби оперативно керувати організованими підрозділами. Можна розділити на публічних лідерів, які намагаються гласно керувати натовпом, і тих, хто виконує інші функції та не «світиться». Так, на більшості подібних масових акціях в українських містах знаходилися агенти ФСБ та ГРУ, але вони себе не викривали. Екс-начальник Луганського облуправління СБУ Петрулевич розказав, що після штурму будинку СБУ його допитував офіцер ФСБ і навіть показав своє службове посвідчення [12, с. 6]. Важливу роль відіграють «вожді», ідеальним варіантом є ситуація, коли «вождь» є відомою харизматичною особою, визнаним та авторитетним лідером руху. Він може мати неабиякий вплив на натовп, особливо, що стосується незаангажованої частини. Той же Петрулевич стверджує, що в Луганську у сепаратистів дефіцит на людей, які вміють красномовно говорити. Отже, за цим параметром висунувся О. Харитонов, якого проголосили губернатором «Луганської народної республіки». В Донецьку роль вождя натовпу як міг зіграв домощений актор (Дід Мороз на дитячих виставах) Губарев. Очевидно, кращих не знайшлося або і їх рівень задовольняв не вибагливу донбаську публіку.

Основна мережа. Представники «п'ятої колони», організована частина натовпу, яка може будуватися за двадцятками або десятками чи за осередками організацій, які зголосилися на акцію. В останньому випадку над головами можуть майоріти прапори відповідних організацій. Люди, що завербовані за гроші, як правило, тримаються своїх кураторів, що обіцяють розплатитися за участь «як тільки усе скінчиться» або оплата здійснюється на погодинній основі. Окремо треба виділити «політичних туристів», які перекидалися автобусами з одного міста до іншого, заїжджали з Росії. У них була своя структура, старшини, які тримали нитки управління у своїх руках.

Бойове прикриття. Загони бойовиків, що виконують охорон-

ні функції, чи готуються до нападу. Наприклад, загін «спортсменів» у подіях 6–7 квітня поблизу Харківської ОДА тримався окремо та згуртовано. В певний момент під прикриттям міліції, бойовиків було зібрано у колону на вул. Іванова, що виходить з боку будівлі держадміністрації на центральну площу. Потім за командою вони напали на євромайданівців, які протестували проти проросійської акції. Їх цілями також була редакція телеканалу «АТН», де було вчинено погром, і сама будівля ОДА, яку вони і захопили без особливої напруги. При цьому на відеозапису видно, що керівники бойовиків віддають накази окремим офіцерам міліції.

«М'яке наповнення». Прихильники сепаратизму, супротивники української держави, що за власним бажанням долучилися до кримінальних натовпів. Інформацію про події могли отримати з Інтернету, від однодумців чи з відкритої реклами заходу. Блукають у натовпі, можуть взяти участь і в активній фазі прориву до будинку або погроми. Кількість може дорівнювати від кількох десятків до кількох сотень. Проте по-справжньому масового наповнення мітингів та натовпів сепаратистів в Україні не спостерігалось. Організатори сепаратистських заходів активно поширювали через мережу Інтернет заклики не тільки до участі у своїх заходах, але і до масових акцій саботажу, страйків на підприємствах, блокування доріг, проте із цих замислів нічого не вийшло. Жодної акції не виявилось по-справжньому масовою, як це було в демократичних революціях, коли люди могли, наприклад, утворити живий ланцюг протягом кількох десятків або навіть, сотень кілометрів.

«Спостерігачі, роззяви». Утворюють периметр натовпу, намагаються не змішуватися з натовпом, мають фото й відеоапаратуру, знімають події, розповідають про них по телефону. Тут можна знайти і журналістів, які фіксують події. В активних подіях участі не беруть, гасла не скандують, мають різні погляди та переконання щодо акції.

Люди у натовпі ховаються за колективністю дій, вони не відчу-

вають власної відповідальності, їх заражує загальний емоційний настрій, вони сподіваються залишитися анонімними та безкарними. Ось чому в таких натовпах можуть бути присутніми законслухняні (в інших обставинах) громадяни, хоча справжній криміналітет – вітається і є обов'язковим компонентом юрби.

Соціальний склад кримінального натовпу має свої властивості. Навіть побіжний погляд говорить про те, що переважали чоловіки з невеликим освітнім рівнем (у «згряях» – чоловіків 100 %). Жінки також охоче використовуються для збільшення чисельності. «Цінним» є контингент «простих» жінок у віці 45–65 рр. Вони можуть виявляти особливу агресивність та злобність, зафіксовані випадки участі у фізичних розправах над опонентами, що робилося з власної ініціативи і «від душі». Зовсім шаліли, коли чули про збільшення пенсій у 2–3 рази після завершення російської окупації. Можливо, мова іде про випадок компенсації та «випуск пари» на тлі гормонального дисбалансу та фізіологічних проблем, обумовлених «перехідним віком». Студентської молоді в таких натовпах практично не було, залучалися молодики не обтяжені інтелектом, зі спортивних секцій, банд та кримінально-наркоманського андеграунду. Особлива роль відводилася іноземним громадянам, тобто росіянам, які переправлялися з території РФ або під конкретний захід, або проживали деякий час на орендованих квартирах та постійно залучалися до проросійських мітингів. Луганські спостерігачі, наприклад, писали, що Єфремов на акції до міста запрошував до 2 тисяч росіян, оплачуючи їх перебування. Автобуси з росіянами заганялися у двір обласної ради, а гроші приносилися у валізах прямо з єфремівського «Укркоммунбанку» [13]. Очевидно, без росіян, у т. ч. й ідейних рашистів, націоналістів, імперців, казаків, сепаратистська тусовка суттєво б змарніла, і шанси на перемогу навіть у найбільш східному Луганську значно б погіршилися.

5. **Колективні дії.** Найбільш поширеними були такі кримінальні по суті дії: 1) фізична розправа над патріотично налаштованими громадянами; 2) напад на мітинг прихильників єдиної Укра-

їни або інший організований захід; 3) захоплення адміністративних будівель; 4) блокування військових частин, прикордонних застав, колон техніки; 5) припинення діяльності законних органів влади, шантаж щодо політиків. План дій визначався центром спецоперацій залежно від ситуації в регіоні та поточних завдань, які можна було розв'язати, спираючись на «м'яку силу». При здійсненні найбільш брутальних, відверто злочинних, кривавих дій структура натовпів змінювалася. На перше місце виходили бойовики, що були проінструктовані з характеру власних дій заздалегідь, інші учасники мітингу утворювали групу підтримки, блокували міліцію. Після завершення акції натовп або розсіювався, або активна частина залишалася «охороняти здобутки», наприклад, барикадувала захоплену будівлю. В останньому випадку назовні утворювався «живий щит» із жінок, пенсіонерів, які цінувалися як компонент «недоторканих», що може протистояти спробам деблокади.

Технологія заколоту і захоплення влади у містах

Технологія була складовою проголошення «республік», проте може відігравати самостійну роль, бо по суті відображає головну мету агресора. Що може бути приємнішим для ворога, ніж отримати у дарунок територію без пострілів та втрат? Розглянемо деякі складові технології «заколот і захоплення міста» на прикладі російсько-української війни.

Латентна фаза. Як і кожна технологія починалася з етапів створення проекту, планування дій, формування ресурсної бази та налагодження управлінського контуру. Важливу роль мали відіграти попередні таємні домовленості з місцевими елітами. Позиція місцевих керівників виявилися чи не центральним пунктом всієї технології. На Донбасі шальки терезів у бік сепаратистів схилила підтримка з боку ПР і КПУ, що абсолютно домінували у складі обласних, міських рад, корпусі мерів міст, селищних та сільських голів. Паралельно

робився огляд та гуртування сил «п'ятої колони», до неї залучалися різні суспільно-політичні організації – від ветеранських спілок до байкерів, вже не кажучи про відкрито антиукраїнські структури на кшталт «Донецька республіка». Окремо формувалася мережа бойовиків. Наведемо власне спостереження. На початку квітня колега з Донецька повідомив вражаючу новину: його родичу ще у березні запропонували підібрати до трьох десятків осіб з кримінальним минулим, загін у подальшому мусив отримати зброю та гроші і бути на оперативному зв'язку з росіянином, що прибуде з Краснодарського краю та візьме на себе керівництво діями групи. Звернутися до правоохоронних органів було небезпечно, оскільки там були зрадники, і інформацію миттєво могли отримати ті ж самі сепаратисти. Це є один з багатьох епізодів із формування мережі бойовиків; як ми бачимо, ставка робилася на кримінальні елементи, людей з тюремним досвідом. Саме вони мали скласти фізичну основу групи заколотників. Готувалося загальноукраїнське повстання (у 8-ми обласних центрах), яке мало на меті повалити законну владу в регіонах. Штаб повстання на Південному Сході розміщався у м. Стаханові на Луганщині. Для цього формувалася підпільна мережа під назвою «Армія Південного Сходу», яку очолював Рельке – громадянин ФРН, у минулому – громадянин РФ та координатор від російських спецслужб у Луганській області. У Стаханові 5 квітня 2014 р. СБУ вилучила арсенал зброї (300 АК), частину активістів підпільної організації було затримано. 6 квітня 2014 р. синхронно у більшості обласних міст Півдня та Сходу дійсно розпочалися масові безлади з метою захоплення влади. В цілому план одночасного захоплення восьми обласних центрів провалився, проте у Луганську та Донецьку заколотники своїх цілей домоглися.

Розхитування ситуації. Заколот та захоплення влади мали відбуватися на тлі суспільно-політичного хаосу. Події розвивалися за сценарієм спіралі. На перших етапах – окупація центру міста, бульварів, майданів, розташування наметів, барикад. Проте з огляду на брак людей сепаратисти змушені були задовольнитися невеликою

кількістю наметів або постійних пікетів, а основні акції мали циклічний характер та припадали на вихідні дні. Кілька тижнів (березень і початок квітня) тривала ескалація напруження за рахунок активних дій на вулицях та посиленої пропагандистської атаки. Поточні гасла весь час змінювалися, їх зміст варіювався, головне – створити враження неминучості важливих подій та змін. Розкручувалися постаті новітніх вождів вулиці (самопроголошені вожді), вони стають відомими, їх імена на слуху громадян. Також населенню демонструється слабкість існуючих владних інституцій. Періодично натовпи оточують адміністративні будинки, проникають на засідання місцевих рад, де самопроголошені лідери ставлять різні вимоги та ультиматуми. Місцеві політики виявляють розгубленість та невпевненість, власне, підігруючи сепаратистам. Частково вимоги натовпу задовольняються. Лідери ПР, які міцно «тримали» Крим та вісім областей, нібито самоусунулися; реальна політика робилася за спинами виборців. Міліція та місцеві силовики поводитися мляво та незрозуміло, вони, очевидно, отримували неофіційні вказівки, за змістом далекі від ідеї забезпечення громадського порядку та захисту держави. Отже, у повітрі розливається відчуття невпевненості, страху, хаосу: населення чекає розв'язки та переважно не втручається у перебіг подій.

Терор і нейтралізація противників. На Донбасі місцева влада фактично грала із сепаратистами в одній команді. Противниками заколоту залишалися: а) патріотично налаштовані активісти; б) військові підрозділи, прикордонники, офіцери СБУ. Стосовно військових застосовувалася тактика блокування, а у наступному деякі частини стали об'єктами збройних нападів. Стосовно до патріотів на вулицях застосовувалася тактика силових дій, залякування, кримінального терору. Красномовним є свідчення колеги з Луганська: після захоплення будинку СБУ біля входу почався безкінечний мітинг, і один з ораторів переконував натовп: «не треба багато говорити, давайте когось вб'ємо». Переслідування активістів поширювалося і на місця їх проживання, оселі, сім'ї. Терор включав знищення при-

ватної власності, пошкодження автотранспорту, підпали. Українці намагалися переломити ситуацію мітингами за єдність держави, у деяких «проблемних» містах за чисельністю вони були не меншими від акцій сепаратистів. Проте були якісні відмінності: акції патріотів збирали студентів, молодих підприємців, інтелігенцію. Ці люди не мали зброї, і фізично не були готові до силового протистояння. В результаті в Донецьку, Луганську, Харкові були абсолютно брутальні та жорстокі випадки розправ над патріотами, євромайданівцями. І це були не стихійні та випадкові ексцеси, а системні силові акції, що планувалися заздалегідь, саме як заходи залякування та психологічного терору. 13 березня в Донецьку на противагу мітингу патріотів були кинуті загони бойовиків, озброєних ножами та заточками, що є звичною для злочинців зброєю. В результаті різанини одна людина загинула на місці, 50 осіб отримали різні ушкодження, кілька патріотів у важкому стані були доправлені до шпиталю. Активісти вважають, що міліція фактично підставила патріотів під ножі кримінальників. Напрошується цікава паралель з діями коричневих загонів націонал-соціалістів, коли вони боролися за владу у 1920-х рр. на вулицях міст. Гітлер в «Майн Камп» доволі чітко прописав принципи такої боротьби: не чекати нападу противника, а діяти завжди першими; битися рішуче та жорстоко; подавляти супротивника психологічно й фізично; не боятися кровопролиття. Технологічно збігається.

Символічне маркування території. Навесні і влітку 2014 р. в містах Півдня та Сходу розгорнулася війна символів, фарб, прапорів. В березні в наступ перейшли сепаратисти та політичні туристи з Росії. Відбулася хвиля зривання українських прапорів на флагштоках поблизу адміністративних будівель та вивішування російських трикоколорів. Кількість завезених прапорів та стандартність дій кримінальних натовпів доводить, що це була «домашня заготовка» кремлівських політтехнологів. Вивішування символів іншої держави замість національного прапору перетворилося на справжнє тестування населення міст і владних інституцій. Такі дії були сигналом «п'ятій колонії» та

усім прихильникам «руського світу» про початок «визволення», вони мусли надихнути проросійські сили на боротьбу та сприяти антиукраїнській мобілізації. Символічна інвазія, на думку авторів технології, мусила пригнічувати свідомість пересічних мешканців та готувати громадську думку до невідворотних кардинальних змін. В тих містах, де на щоглах втрималися російські триколори, перемогли сепаратисти, отже, території фактично було окуповано агресором. На підсилення російській символіці підоспіла новостворена атрибутика «народних республік». За кольорами і зображеннями вона однозначно сприймалася як місцевий варіант російських символів. У відповідь українські патріоти відповіли маркуванням тих територій, які не були під контролем сепаратистів. Отже, наприкінці весни – початку літа Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Запоріжжя, Миколаїв, Херсон спалахнули синьо-жовтими кольорами. Ніколи раніше такого не спостерігалося.

Захоплення адміністративних будівель. Остаточна перемога у великому місті включала обов'язкове захоплення адміністративних будинків – обласної державної адміністрації, місцевих рад, СБУ, міліції, прокуратури, податкової інспекції – що мало і символічний, і практичний сенс. Тепер самопроголошеним губернаторам і радам можна було розташовуватися не на вулицях, а опановувати владні кабінети. Захоплення в багатьох містах відбувалися «за домовленістю»: міліція лише імітувала захист, і швиденько зникала, коли створювалося напруження, билися шибки на перших поверхах або вибухали світлошумові гранати. Місцева влада в Луганській та Донецькій областях взагалі нічого не робила для захисту власних цитаделей. Очевидно, керівники міліції, мери, депутати отримали негласні вказівки Єфремова і Ахметова «здавати» владу. Останні у свою чергу мали певні гарантії від росіян, і вважали, що контроль над регіоном не втратять. Важливою складовою переходу влади до «нових рук» була заміна на захоплених будинках державних символів на російські або символи самопроголошених республік. Присутність російських трикологів

мала засвідчити, що українська влада впала, і місто перейшло під контроль сепаратистів.

Рейдерська тактика. Росіянами заздалегідь була розроблена технологія захоплення другорядних міст обласного підпорядкування. Вони переходили до рук сепаратистів (а фактично – агресора) за допомогою рейдової тактики. Для цього створювалися групи захоплення з кількох десятків озброєних бойовиків, які пересувалися мікроавтобусами та легковиками; керували процесом офіцери ФСБ та ГРУ. Відповідна інструкція, де покроково розписуються дії заклотників, потрапила до українських журналістів; її можна побачити в Інтернеті [14]. Технологія передбачає захоплення адміністративних будівель у місті та поєднання дій «рейдерів» та місцевої «п'ятої колони». Свідки розказували, що бачили картини радісних вітань, коли прибулі рейдери потискали долоні місцевим керівникам. Отже, «як домовилися, так і зробили». «Зеленим чоловічкам» ставилися суто військові завдання, а усе інше мала забезпечити місцева «п'ята колона». Тобто операція є двосторонню. Функції місцевих сепаратистів: 1) готувати «живий щит» із жінок та дітей, який виросте по периметру захоплених будинків; 2) підносити харчі, воду для тих, хто перебуває всередині; 3) організовувати мітинги, забезпечити «голови, що розмовляють» – спікерів мітингу на підтримку перевороту; 4) ініціювати запис охочих вступити до «самооборони» тощо. Позиції України в містах Донбасу були слабкими, і звільняти одразу будинки ніхто не збирався; таким чином, «живий щит» практично усюди виявився незатребуваним. Але проєктанти розглядали різні варіанти, і заклалися на спробу розблокування будівель українськими силовиками. При зовнішній масовості сепаратистського руху в дійсності усе було дещо інакше. Виявилося, що захопити місто можуть дві-три сотні людей, і лише кілька десятків з них є озброєними, а інші – виходять на підтримку. «Зелені чоловічки» надовго не залишалися, а запустивши процес від'їжджали на нові завдання. З рейдерами до міста потрапляли і бригади російських тележурналістів, які фільмували захоплення та створювали відповідну картинку на підтримку акції.

Встановлення окупаційного режиму. Після захоплення міста швидко відбувалася руйнація старого соціального порядку. Право і мораль у звичайному вигляді зникали. Закон уособлювала людина зі зброєю, терористи вирішували, що є «добрим», а що «поганим». Їх слово і було законом для оточення. Ці люди відразу почали користатися безкарністю та вигодами влади, вони грабували підприємців, банки, «віджимали» автомашини, прикриваючи свої дії гаслом посилення оборони «республік». Формально міліція залишилася, присягнув на вірність «республіці», але її роль ставала жалюгідною. Наприклад, якщо людина телефонувала у відділок із проханням про захист, черговий уточнював ситуацію: якщо там замішані «люди з автоматами», наряд не виїжджав на місце пригоди. Окупаційний режим узяв курс на терор та силу страху. Відбувся «радянський реверс». Моментально виникли місця позбавлення волі або «ями» для підозрілих та незгодних, де застосовувалися тортури при допитах (найбільш жахливою була «яма» в підвалах будинку СБУ в Луганську); розпочався пошук «ворогів народу», віталися доноси; небезпечно, наприклад, було вголос розмовляти на вулиці по мобільному телефону на політичні теми. З'явилися усім знайомі назви та аббревіатури: СМЕРШ, КДБ. Уводилася комендантська година, люди зникали прямо з вулиць, і їх розшукували тижнями. За дрібні правопорушення (правила поведінки встановляли люди зі зброєю) винних арештовували та використовували на громадських роботах, направляли рити окопи. Звучали присуди з додаванням: «згідно із законом воєнного часу». Хоча законів у юридичному їх розумінні не існувало. Поряд зі сталінізацією відбувалися й інші соціальні експерименти, наприклад, «козаки» вводили на підвладних територіях свої правила. Але жоден експеримент не розвивався у напрямі демократії та захисту прав людини, навпаки, окупанти володарювали за рахунок обмеження громадянських і політичних прав. Також в обов'язковому порядку відключалися українські телевізійні канали, віднині населення мало отримувати інформацію і бачити картинку виключно з рук окупантів.

Використання влади. Зрозумілим є те, що нова влада не мала самостійності, і не була зорієнтована на вирішення мирних завдань. Владні інституції в «народних республіках» були лише інструментом в руках агресора. «Руська весна», «Новоросія» почали захлинатися вже в травні-червні. Подальша боротьба за Україну входила у воєнну фазу. Росія почала формувати збройні сили на території України з місцевого людського матеріалу, і це стає основним завданням влади «ДНР» і «ЛНР».

Технологія «референдум»

У структурі російсько-української гібридної війни помітну роль відіграли референдуми, що планувалися, організовувалися, проводилися за певним шаблоном, і це дозволяє віднести сценарій «волевиявлення» до різновиду технологій. Навіщо агресору референдум? Треба було вирішити кілька завдань: а) створити ілюзію добровільності анексії або відокремлення певних територій; б) поставити димову пропагандистську завісу щодо справжніх цілей та методів вторгнення; в) мати виправдання перед світовим співтовариством, зокрема, тупо повторювати на засіданнях Ради Безпеки ООН, що народ Криму або Донбаса «самовизначився» або «самостійно вирішив власну долю». Референдум має потужний соціально-психологічний ефект передусім для спільноти, у якій він проводиться. Він карбується у колективній свідомості як значуща подія, яка поділяє буття на «до» і «після»; у людей виникає відчуття, що вони були суб'єктами історичного процесу, а не жертвами великої політичної гри. Власне агресору це і потрібно, вина за злочин поділяється між сотнями тисячами тих добровільно обдурених, хто узяв участь у колективному сеансі шахрайства.

Загальними рисами «референдумів» у Криму і на Донбасі були такі:

1. Технологія референдуму є «домашньою заготовкою» агресора, вона проектується на етапі підготовки гібридної війни. Референдум

у структурі гібридної війни є прикладом ерзац-демократії. З одного боку, він є даниною духу епохи, бо громадська думка з повагою ставиться до волевиявлення народу, навіть, якщо воно є і несподіваним, і незручним за результатом, а з другого – це не більше ніж «керована демократія», суцільне політичне шахрайство. Одночасно технологія передбачає певну каналізацію громадської активності на театрі воєнних дій та спрямування «м'якої сили» на кінцевий результат і перемогу у війні. Ідея референдуму в структурі гібридної війни не припускає негативного результату для агресора, отже, технологічно він має бути побудований на виграш «за будь-якої погоди». Таким чином, відомі демократичні процедури, що включаються до порядку підготовки, процедури голосування, підрахунку голосів, мають бути зміненими або знаходитися під чітким контролем організаторів. Хай «місцевому піплу» здається, що це – свято демократії, а насправді воєнна операція увійшла у фінальну стадію, народні маси використовуються як «м'яка сила».

2. Референдум призначається після фактичного захоплення влади, проголошення «республіки» та придушення опору патріотів. В Криму розігрувався бліцкриг, де календарний план мав погодинний графік. Тут вже була автономна республіка, офіційну владу не потрібно було ламати чи змінювати, отже, слухняній частині Верховної Ради АРК була дана команда не затягувати процес, а відразу проголосити референдум. Як з'ясувалося пізніше (інтерв'ю з Гіркіним), російський «менеджер», прибувши 21 лютого до Криму, по-військовому чітко виконував першочергове завдання: зібрати депутатів та запхнути їх у захоплений будинок Верховної Ради. Там, під дулами автоматів російського спецназу, депутати нібито і ухвалили доленосне рішення... Щоправда, дата проведення і формулювання бюлетеня змінювалися кілька разів. Очевидно, 27 лютого у агресора не було повної впевненості, що анексія Криму вдало завершиться, можливо, бралася до уваги неготовність громадської думки на півострові відразу сприйняти радикальні ідеї або депутати потребували подальшої з ними «робо-

ти»... Але точно можна сказати одне: не депутати Верховної Ради АРК вирішували долю півострова, вони лише зіграли номер, який їм відводила технологія референдуму.

В областях Півдня та Сходу про референдум почали базікати агітатори на мітингах та у ЗМІ фактично відразу від початку кампанії «руська весна». Цікаво, що ніхто не міг сформулювати, що саме треба вирішувати на референдумі, але ідея виявилася популярним гаслом у сепаратистських колах. Проте технологічно спочатку потрібно було захопити владу. Без цього кроку референдум ставав фейком. У Харкові, наприклад, на мітингах сепаратистів також проголошувався референдум, який мали синхронізувати з акціями у Луганській та Донецькій областях. Проте з цього нічого не вийшло, бо не було владного ресурсу, а поставити кілька скриньок на центральній площі, а потім заявити, що проголосували мільйон харків'ян було несерйозно. І, очевидно, влада не дала б відбутися фарсу.

3. Мусить бути потужна супровідна пропагандистська кампанія. Для цього важливим фактором була наявність телевізійних приймачів, налаштованих на прийом московських каналів. Телебачення однозначно формувало політичну свідомість більшості громадян. В цій царині полягав основний програш України. Бо звичка усе черпати з російських каналів була фундаментальною настановою свідомості, вона виникла та закріпилася не в останній період, а існувала вже в готовому вигляді. Росія перебудувала інформаційні повідомлення на мову воєнної пропаганди. Пропаганда повинна була обійти питання законності, і представити акці, як законне право населення визначити власну долю. Формувався позитивний та імперативний образ референдуму як безальтернативного способу вирішити нагальні проблеми в області безпеки, матеріального благополуччя, розвитку економіки тощо. Конкретні і точкові обіцянки (пенсію та зарплати підняти у два-три рази) сполучалися з глобальними та архетиповими гаслами у дусі «повернення до Батьківщини з ворожого полону». Потужним мотивуючим фактором був страх, який майстерно

тиражувався та нав'язувався ЗМІ. У людей на захоплених територіях сформувався стереотип свідомості, який професор І. Кононов охрестив «луганський синдром» (за аналогією з «стокгольмським синдромом»). «Його сутність в тому, – зазначає луганський соціолог, – що великі маси жителів регіону в пошуках безпеки переорієнтувалися на країну-агресора, бачачи в Росії рятівника. Зразок такої поведінки їм дав Крим. Саме тому донбасівці достатньо масово пішли на «референдум» 11 травня, який прямо відкрив дорогу для створення політичних ефемерій на кшталт ЛНР і ДНР. Їх же створення відкрило шлях для прямого воєнного втручання Росії» [15, с. 10].

4. Організація «референдуму» спирається на силовий ресурс нової влади, «п'яту колону» і колабораціоністів зі старої влади. Готувалося свято демократії у радянському стилі, коли результат усі знають заздалегідь. Навіть наперед сфальшоване голосування мусить вилитися у широку кампанію та мати значний територіальний охоп. У надстислі терміни потрібно на політичній сцені відтворити масштабну, помпезну постановку. Вона мусить засвідчити підтримку з боку народу нової влади та територіальних змін на користь агресора. На практиці використовувався мережевий принцип, відпрацьований ще з радянських часів. В обласних центрах нова влада збирала голів районних рад і перед ними ставилося завдання щодо проведення референдуму під власну відповідальність. Потім голови райрад уже у власних апартаментах збирали голів сільських та селищних рад і віддавали відповідні розпорядження. По цих фактах, до речі, прокурорські інстанції України відкривали кримінальні справи. Дехто з районних начальників був притягнутий до відповідальності. Наприклад, прокуратура Луганської області притягла до відповідальності і заарештувала голову Кременської районної ради за ч. 2 ст. 110 КК України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України). Слідством було встановлено, що посадовець організував у приміщенні Кременської райдержадміністрації зібрання голів сільських та селищних рад. Під час зібрання підозрюваний надавав вказівки присутнім посадовцям про прове-

дення так званого «референдуму» щодо підтримки акту про державну самостійність «ЛНР» на території Кремінського району області та особисто видавала печатки з написом «Луганський народний референдум», які містили відповідний номер та зображення двоголового орла. У подальшому вказана особа організувала підрахунок результатів вищевказаного «референдуму» [16]. З точки зору законної влади «референдум» є злочином, проте агресор розцінював його як важливий аргумент у воєнному протистоянні. Хіба під час війни торжествує право?

5. Була специфіка у процедурах голосування та підрахунку голосів. Якщо в Криму створювалася видимість об'єктивності та ретельності підготовки до голосування, то на Донбасі жодних загальновизнаних правил дотримано не було. Бюлетені друкувалися на ксероксах, не обліковувалися, не охоронялися міліцією, достовірних списків виборців не було і под. Є кілька технологічних прийомів, що представляють результати референдуму як переконливу перемогу організаторів. Вони максимально використані в Криму та на Донбасі.

По-перше, опоненти (патріоти) у заході участі не беруть, вони закликають ігнорувати референдум як не законний. Таким чином, до урн підходять сепаратистськи налаштовані виборці. За такої умови при підрахунку відсоток «за» завжди буде вкрай високим, можливий варіант – понад 90 %. Тут навіть фальсифікувати не потрібно, а важливо додати до кількості тих, хто взяв участь у референдумі, певне число, аби продемонструвати переконливу перемогу. Подібний ефект при підрахунку голосів трапився в Іспанії, де Каталонія проводила референдум за незалежність. Центральний уряд визнав його незаконним, отже, статус акції понизився до опитування каталонців. Противники відділення провінції від Іспанії переважно ігнорували акцію, а прихильники – масово йшли на опитування. Чисельність виборців у Каталонії – близько 5,4 млн осіб. На попередніх виборах до каталонського парламенту до урн прийшло 3,7 млн осіб, а 9 листопада 2014 р. в опитуванні узяли участь лише 2,5 млн каталонців, отже, менше, ніж половина виборців, і на 1,2 млн менше за показник парламентських

виборів. І це незважаючи на те, що вік голосування було знижено до 16 років, а запрошення отримували навіть негромадяни Іспанії, а всі, хто постійно проживає і працює в провінції. В результаті підрахунку виявилось, що «за» голосували 81%. «Переконливий» відсоток, який абсолютно не відображає громадської думки в регіоні! І нащо був потрібен такий референдум? Інша справа – референдум у Шотландії, тут усе було законним, уряд в Лондоні на нього погодився. Він показав істинну картину на день проведення голосування – більшість не погоджувалася на відокремлення. Тут усе було вкрай серйозно – з обох боків була максимальна мобілізація електорату, бо вирішувалася доля людей.

По-друге, організатори застосовують хитрий прийом: відкривають не усі дільниці, а якусь їх частину (порівняно зі звичайними виборами). Це створювало певний ажіотаж, виникають черги, що і відображається у телевізійній картинці. Не варто навіть обговорювати результати голосувань. Ми не знаємо, і ніколи, мабуть, не дізнаємося про реальну кількість тих, хто взяв участь у сепаратистських референдумах. Проте в жодному випадку вони не стануть легітимними. Від початку організація акцій та участь у їх проведенні є злочином. Але і війна є суцільним злочином, тобто в контексті гібридної війни референдум є лише вдалою технологією і не більше.

Ще раз поглянемо на схожі за тематикою референдуми у цивілізованих країнах, у т. ч. Канаді (Квебек) та Великій Британії (Шотландія). Процедури мають лише спільну назву з тим, що відбувалося в регіонах України, усе інше є відмінним. **По-перше**, референдуми в цих країнах не проводилися в інтересах третьої сторони, жодна інша країна не напала і не воювала за території, де відбулися референдуми. В разі досягнення самостійності і Квебек, і Шотландія, і Каталонія будуть змушені існувати та розвиватися самостійно. І це є незаперечним фактом. **По-друге**, референдуми мали законні підстави, тобто право на їх проведення відстоюється у центральних органах влади, парламентах (в Каталонії організатори змирилися з тим, що їх акція не більше, ніж опитування громадян, і заколот не вчиня-

ли). **По-третє**, референдуми не проводяться під дулами автоматів, це взагалі є повним нонсенсом у кращих радянських традиціях, коли через подібні «волевиявлення» встановлювалася комуністична влада в країнах Балтії або в країнах «народної демократії». **По-четверте**, критичним параметром є термін підготовки до референдуму та можливість вільно обговорити усі «за» та «проти». Для такого серйозного і доленосного кроку потрібно кілька років дискусій. Важливо, аби населення мало вичерпну інформацію з таких питань, як пенсії, медицина, власна валюта, збройні сили і багато інших життєво важливих проблем. Саме це коло питань жваво і вільно обговорювалося в Шотландії, і, мабуть, більшість вирішила, що разом з англійцями майбутнє виглядає більш цікавим та впевненим. 18 вересня 2014 р. явка була дуже високою як на стандарти західних демократій – 84,5 % від зареєстрованого числа виборців. 55, 3% – проголосували проти відокремлення. Велика Британія встояла. В Квебеку референдум проходив 30 жовтня 1995 р., і явка тут просто «зашкалювала» – 93,5 %! Була максимальна мобілізація сторін, у результаті «за незалежність» проголосували 49,42 %, що не вистачило для початку процедури поділу Канади.

Технологія «живий щит»

Масово використовувалася у Криму та в Донецькій і Луганській областях. Мала певний успіх. Таку технологію можна також назвати «активним живим щитом». Під час воєнних дій терористи ховалися під прикриття житлових кварталів, шкіл, лікарень, отже, люди тут виступали в ролі «пасивного живого щита».

Блокування військових підрозділів та колон бронетехніки з використанням «мирних» мешканців є типовою технологією гібридної війни. Основна мета: нейтралізувати військову частину, перешкодити виконати бойове завдання, призупинити передислокацію відповідно до оперативних планів командування. Мається на увазі, що військові

не наважаться використовувати зброю або брутальну силу проти пересічних громадян. У Криму «живий щит» використовувався у комбінації з присутності «зелених чоловічків».

Технологія «спрацьовувала» за таких умов:

- у населених пунктах, що розташовані поблизу військової частини, мешкають прихильники сепаратистів, проросійські елементи;
- існують організаційні можливості мобілізації охочих стояти під воротами та парканами;
- при тривалому блокуванні наявні ресурси для ротації «живого щита» за певним графіком.

Очевидно, технологія обговорювалася на вищому рівні в Росії. Несподівано Путін на зустрічі з журналістами, яка відбулася 4 березня 2014 р., обмовився, що російські військовослужбовці у Криму будуть прикриватись від української армії, ховаючись за живим щитом з українських жінок та дітей, і він хоче подивитись на тих, хто віддасть наказ стріляти по своїм громадянам [17]. Путін висловився нібито абстрактно на випадок прямого вторгнення російських військ до України (хоча Держдума такий варіант вже схвалила). Але думка викликала подив. Використання такої технології вважається незаконним для держав, які є учасниками першої, другої, третьої і четвертої Женевських конвенцій. Хіба що Путін ніколи і не дотримувався міжнародного права. Буквально у ті часи, коли російський диктатор вів розмову з журналістами, «зелені чоловічки», «козаки», «ополченці» вже оточили більшість українських військових частин у Криму. Отже, технологія проектувалася заздалегідь, і це не була імпровізація. Наприклад, при спробі введення українського спецпідрозділу для звільнення будівлі ВР АРК його оперативно оточили на вулицях Сімферополя цивільні особи, і фактично блокували рух.

Щоправда «живі щити» не виявилися по-справжньому масовими, більшість кримчан не брала участі в активній фазі гібридної війни, і спостерігала за подіями з випусків російських телепрограм. Живе посилення прибувало з території РФ у вигляді загонів «козаків» та

під виглядом так званих «самооборонців». Цікаво простежити, як саме формувалися ці «самооборони», бо загострень у Криму не було, небезпек також. Проте буквально нізвідки за день-два на півострові з'явилася неформальна інституція, що відіграла суттєву роль у подіях. Загальна чисельність – близько 10 тис. осіб, дуже швидко вони виявилися озброєними і виконували роль опричників Аксьонова. Українці були розгублені та незорганізовані, хоча відмічалися і факти створення власних «живих щитів» сім'ями військових, аби не припустити прямого штурму з боку російського спецназу. В цілому «м'яка війна» в Криму була Україною програна, бо стихійна патріотична мобілізація не могла протистояти добре підготовленому, спланованому, масовому наступу проросійських сил.

На Донбасі набором для «живих щитів» займалися, зокрема, осередки комуністів. Активісти КПУ ходили по домівках та агітували пенсіонерів, жінок (присутність жінок і дітей особливо віталася!) взяти участь в акції [18]. Велику роль могла зіграти позиція місцевого начальства, наприклад, селищного голови або якогось місцевого олігарха, на якого працюють мешканці округи. Грошове стимулювання, підвіз харчів мають суттєве значення.

«М'якою силою» потрібно також вважати індивідуальну й колективну агітацію на предмет зради та переходу до лав окупантів. У Криму вона виявилася доволі ефективною. На непристойну пропозицію пристав командувач українським флотом Д. Березовський. Головний аргумент – більш висока зарплата, можливість продовжувати службу. Можливо, до таких переговорів підключалися ті українські політики, що вже переметнулися на бік ворога, створювалися ланцюжки державної зради. Можна уявити, що попередній зондаж можливості переходу на бік РФ вівся і на етапі підготовки війни. Якби там не було, а результат – доволі сумний для України. У списку зрадників імена 51 офіцера керівного складу Військово-морських сил України на чолі з контр-адміралом Д. Березовським, який отримав за зраду посаду заступника командувача Чорноморським флотом РФ. Усього

зрадило і перейшло на службу до ворога близько 6 тис. військових [19]. З урахуванням специфіки військових колективів важливу роль відіграв перехід на службу до ворога командирів, а за ними тягнулися їх підлеглі. Ось чому є підозра, що в певних місцевостях блокування частин і «живий щит» мали символічний характер, це швидше, використовувалося майбутніми зрадниками як виправдання, чому вони не намагалися чинити активний опір.

Тема блокування і «живого щита» актуалізувалася після початку військових дій у форматі АТО. Одна з перших операцій, що передбачала відновлення контролю над аеропортом у Краматорську виявила слабкість української тактики з огляду на застосування технології «живий щит». 16 квітня відбулося кілька блокувань колон української бронетехніки «мирними» мешканцями з георгіївськими стрічками. Військові не знайшли нічого кращого, як здати техніку бойовикам. Щоправда, у Пчюлкіно під Краматорськом, де було захоплено 16 одиниць бронетехніки, згодом вдалося домовитися із сепаратистами, аби ті повернули техніку, за умови, що вона відійде до місця постійної дислокації. Але 6 одиниць, захоплених у центрі Краматорська, були направлені до захопленого Слов'янська.

Доки військові дії не набули жорстокості, тактика «активного живого щита» мала певну ефективність. Саме це, очевидно, підштовхнуло керівництво сепаратистів (можливо, ідея належала московським кураторам) спробувати сформувати окремі мобільні підрозділи, які б склалися з «мирних» жінок. До цього закликала на мітингу у Донецьку (31 травня 2014 р.) представниця «руського блоку» Н. Белоцерковська, і прямо на мітингу почала запис охочих. Очевидно, великої кількості охочих не виявилось, ідею поховали. Із цього моменту бойовики перейшли до тактики «пасивного живого щита», з огляду на те, що українські силовики не бажали зносити вщент квартали житлових будинків, як це робив Путін у Чечні.

3.3. Руйнування планів, структури, технологій гібридної війни

Залишається відповісти на запитання: яким чином можна протистояти стратегії та тактиці гібридної війни? Остання має свої слабкі місця, і це довели ті області України, де агресор не зумів нав'язати свою гру, хоча і докладав до цього чимало зусиль. Але почнемо з більш широких геополітичних міркувань.

Чи могла б теоретично Україна зникнути з мапи світу, як того бажає Путін? Так, держава може впасти з п'єдесталу і розбитися на шматочки як та ваза, але при вкрай невдалому збігу обставин і на обмежений термін. А потім Україна знову б відродилася, як це вже неодноразово було в історії. Бо українці нікуди зі своїх земель не випаровуються. Насправді російсько-українська війна є цивілізаційним конфліктом, що триває багато віків, а може тягнетися кілька тисячоліть із часів неоліту, коли відбувся перший великий поділ праці на осілих орачів та кочівників-скотарів. Цей поділ на євразійському просторі проходив близько до сучасних східних кордонів України. У Північному Причорномор'ї, між Дніпром та Дунаєм на прекрасних чорноземах облаштувалися аграрії, землероби. Їх цивілізація територіально в різні часи або звужувалася, або розширювалася; відбувалися флуктації під впливом кліматичних умов та відносин із сусідами. Але ніколи аграрії не віддавали свої землі кочівникам, що опанували євразійські простори. Там, у свою чергу, час від часу виникали імперії, які мали різні назви: імперія тюрків, імперія Чингізидів, Російська імперія, Радянська імперія, імперія Путіна (сучасна РФ). Якщо порівняти історичні мапи, то географія цих імперій в основному збігається. Проте усі ці імперії рано чи пізно розпадалися.

Конфлікт двох цивілізацій має давню історію, він обумовлений принциповими речами. Не збігаються цінності, економічна і соціальна організації, відношення до свободи, ставлення до влади, бажання жити у мирі чи постійно воювати тощо. І ця різниця існує на генетичному рівні (нешодавно різну генетику українців, росіян, білорусів

довели ґрунтовні наукові дослідження), у глибинах колективного не-свідомого (архетипи), на соціокультурному рівнях.

Хлібороби завжди мали справу з Ордою як формою соціально-політичної та військової організації народів Степу. Орда змінювала етнічний склад, вождів, назви держав, але залишалися базові принципи, які успадкувала врешті-решт Москва. Цікаво, що заснував Москву київський князь, але територіально місто було розташовано у зоні Орди і під впливом Степу, отже, московські правителі успадкували ментальність не Києва, а вчителів зі сходу. Чому у народів, які вже осіли, залишилася свідомість кочівників, ми не будемо гадати. Але російсько-українська війна – це один з багатьох конфліктів між Ордою і Руссю, хоча назву «Русь» і перебрала на себе Москва. Тільки за останні сто років відбулося три великі війни (1917 – 1921, 1944 – 1954, 2014 – 2015). Перша війна – це боротьба УНР і українського народу з «білою» і «червоною» навалами, друга – безпрецедентна у європейській історії за тривалістю та самовідданістю партизанська війна УПА за незалежність та свободу українських земель, а третя – конфлікт між Російською Федерацією (актуальна назва східної імперії та орди) та Україною. І те, що віче прогнало князя-злodingу вже було в історії. І куди тікали руські князі? Звичайно, в Орду, і звідси наводили степовиків, аби ті спалили міста, помстилися та пограбували аграріїв.

Отже, російсько-українська війна не випадковість? Виходить, що так. Можливо, марні були сподівання на силу прогресу. Досить було до влади у сусідів дорватися природному злочинцю, і усі цивілізаторські зусилля, бар'єри та гальма зникли. Злочинець Путін ніби відкрив скриню Пандори. Орда радіє та шаленіє від можливості знову викопати топір війни та обрушити його на голови сусідів. Історичні збіги вражають. Вчені прорахували кліматичні зміни і з'ясували, що походом Чингізхана передували кілька десятків дуже сприятливих років для степу, коли було багато опадів. Почали множитися коні, верблюди, вівці, а за ними – збільшуватися популяція монголів, а коли з'явилася численна генерація молодих воїнів, можна було йти на завоювання. Чи не таке трапилося в сучасній орді? Десятиліття віднос-

но високих цін на нафту та газ (Росія заробила за час володарювання Путіна 1,5 трлн нафтодоларів), і ось уже воїни осіддали коней і мчать степом на сусідів...

А. Яценюк називає проект «Стіна» – захисної споруди на кордоні з Росією – «Європейським валом». Це є вельми символічним. Очевидно, саме тут на сьогодні проходить розлом двох цивілізацій. До війни власне точилися спори, як цей кордон може пройти: по Збручу, по Дніпру, чи далі на сході? Виявилось, що як і за часів Київської Русі – умовно по Сіверському Донцю та Кальміусу. Хоча в дійсності межа іде по душах людей. Путін вважав, що принаймні в Криму та восьми областях Сходу і Півдня ординська спільнота переважає. Події 2014 р. довели, що ці розрахунки не є правильними. Чи можна оцінити потенціал представників різних цивілізацій в областях України? Так, соціологічний аналіз дає певні відповіді. Ми пропонуємо для цього використати дані останніх виборів до українського парламенту.

За парламентськими виборами восени 2014 р. уважно стежили не тільки громадяни України, але, очевидно, і у військовому стані країни-агресора. Концепція так званої «Новоросії» базувалася на тезі щодо проросійської орієнтації абсолютної більшості населення у восьми областях Півдня та Сходу України. Вибори є гарним лакмусовим папірцем, що мусить наочно показати, у які кольори розфарбовані душі мешканців Півдня та Сходу: синьо-жовті чи біло-синьо-червоні? Якщо переважає триколор – то що заважає Генеральному штабу збройних сил РФ планувати подальші дії щодо підриву українських регіонів руками «п'ятої колони», як це вже зроблено у Криму та на Донбасі?

Порівнюємо процентні частки, що отримали на виборах по багатомандатному виборчому округу умовно «синьо-жовті» та «триколонні» політсили. До першої групи ми відносимо ті партії, що відверто демонстрували націоналістичні або, скажімо, україно-доцентрові позиції: підтримка українських військових, європейська орієнтація та відповідні реформи, захист суверенітету та національних цінностей. На нашу думку, за цими критеріями можна обрати вісім політсил:

«Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Самопоміч», «Радикальна партія Ляшка», «Батьківщина», «Свобода», «Громадянська позиція», «Правий сектор». Голосування за ці бренди є очевидним вибором на користь суверенної та соборної України. Ми свідомо не будемо включати до переліку деякі інші партії, наприклад, «Заступ», різних «зелених» тощо, які по суті також є проукраїнськими силами, але виражають окремі громадянські інтереси, що прямо не пов'язані з контекстом боротьби українського народу за перемогу та виживання у даний історичний момент. На противагу блоку «Pro» сформуємо блок «Contra» з трьох політсил: «Опозиційний блок», «КПУ», «Сильна Україна». Щодо перших двох фігурантів, то їх «триколонна» орієнтація в очах виборців не викликає сумнівів. Стосовно партії Тігіпка – тут дещо складніше, але «для чистоти експерименту» залишимо його відсотки в цій групі. Отже, якщо в нашій методиці і є системна помилка, то, напевно, на користь «Contra». Процедура групування дає нам сумарні відсотки, що наведені у табл. 3.2 по восьми областях Сходу та Півдня України.

Таблиця 3.2

Поділ електорату за проукраїнськими та проросійськими настроями

Області	Співвідношення відсотків «Pro» та «Contra» (скорочено до цілих значень)	Індекс патріотизму (різниця між першим і другим показниками у відсоткових пунктах)
Херсонська	68/25	+ 43%
Миколаївська	61/32	+ 29%
Дніпропетровська	61/33	+ 28%
Запорізька	53/39	+ 14%
Одеська	52/38	+ 14%
Харківська	47/45	+ 2%
Донецька	38/57	-19%
Луганська	37/57	-20%

Тільки у двох областях, які і обрані агресором під театр воєнних дій, індекс патріотизму є від'ємним. Проте і тут відбулися серйозні зрушення у свідомості громадян. Показники Донецької і Луганської областей у 2012 р. були відповідно 12/86 (-74 %) та 12/85 (-73 %). В усіх інших областях монополія проросійських сил скінчилася, і, як ми вважаємо, назавжди.

Після Донбасу, очевидно, ключовим регіоном у протистоянні двох світоглядів залишається Харківська область. Проаналізуємо ситуацію у динаміці, аби зрозуміти резистентність регіону щодо гібридної агресії. Населення Слобожанщини на сьогодні складається із 70 % етнічних українців, 25 % етнічних росіян та 5 % – представників інших народів. То чому довгі 20 років незалежності України в Харківській області абсолютно домінували не українські по суті політсили? Цікаве питання. Ми маємо приклад «сплячого етносу», що тільки-но починає прокидатися і усвідомлювати свої інтереси. Пригадаємо теорію Маркса щодо двох станів класової свідомості: «клас у собі» і «клас для себе». Так і тут: соціальна група існує де-факто, але не може до певного часу заявити про своє існування в голос. Політичне життя, партійні вибори є для цього нагодою, але і тут прозріння не наступає автоматично.

Перші вибори за змішаною системою відбулися 1998 р. І що вони засвідчили? По Харківській області за партії, що ідентифікували себе як відверто «проукраїнські» (НРУ, «Реформи і порядок», «Українська національна асамблея») голосували в сумі не більше 5 % виборців. Слобожани віддавали голоси переважно за КПУ, соціалістів, провладну НДП, СДПУ(о)... 2002 р. картина майже не змінилася, в області три політсили набрали в сумі 65,5 % – КПУ, блок «За єдину Україну» (провладна політсила), СДПУ(о). Українці на Слобожанщині продовжували «спати», і цьому сприяв їх специфічний субетнічний менталітет – здатність однаково легко прилаштовуватися до «червоних», «білих», «росіян», «німців», бажання жити хуторянським життям і не влазити у політику, а якщо і «влазити», то з особистою користю. Та-

кий електорат не мудрує, а підтримує владу, існуючу більшість, місцевих олігархів.

Існують певні соціальні закони, яким підкоряються усі люди, навіть «сплячі етноси», як би вони не опиралися власній долі... Потрібні потрясіння, випробування, що ставлять етнічну групу на межу існування та виживання. У момент виклику, як правило, відбувається групова консолідація, діють так звані етноцентричні тенденції. Цього не розуміли антиукраїнські та проросійські елементи, які сподівалися на те, що недолугі «хахли» будуть завжди у ролі біомаси, навіть при поділі України на шматки.

Дві революції і російсько-українська війна почали докорінно змінювати соціально-політичний ландшафт Слобожанщини. 2006 р. близько 19 % «беруть» разом БЮТ і НУНС, проте КПУ, ПР і Блок Вітренко – майже 61 %; маємо співвідношення 19/61 (–42 %). 2007 р. показник проукраїнських партій поліпшився до 25 %, а «контрас» – залишився на рівні 58 % (–33 %). Прихід до влади Януковича (2010 р.), здача національних інтересів (харківські угоди з РФ) та відверте пограбування країни змусило етнічних українців (і не тільки їх) відчувати острах, і соціальна консолідація на проукраїнському фланзі продовжилася. Небезпека полягала в тому, що Партія регіонів тотально монополізувала владу в області: геть усі голови райдержадміністрацій, керівники рад різного рівня відтепер належали до однієї політсили. Події 2014 р. засвідчили, наскільки це є критичним, коли регіонали з комуністами фактично «здали» росіянам спочатку Крим, а потім і Донбас. Вибори 2012 р. засвідчили нову фазу розмежування за «екзистенційним» критерієм – «бути чи не бути». «Батьківщина», «Удар», «Свобода», «Наша Україна», «Радикальна партія Ляшка» набирають понад 33% голосів виборців, що було прогресом проукраїнських сил на Північному Сході. За рахунок чого збільшувався показник «Pro»? А це передусім поволі прокидалися від сплячки ті, хто ще недавно був «хохлом-малоросом», а тепер ставав українцем і громадянином своєї держави. Але значна частина етнічних українців продовжувала за інерцією підтримувати

фактично чужинські проекти: «контрас» у 2007 р. отримали 64 %. Таким чином, 2014 р. на Слобожанщині відбувся справжній перелом, і це не тільки позначилося на відсотках виборців, але і сприяло стабілізації ситуації.

Автори проекту технології «народні республіки» виходили з того, що регіональна ідентичність є провідною, а загальноукраїнська – на Сході і Півдні України – не вагомий фактор. Велика помилка опонентів! І слабка соціологічна підготовка. В моменти соціальних катаклізмів на перше місце виходять фундаментальні ідентичності, що пов'язані з генетикою людини, культурними архетипами, колективним (соціальним) несвідомим, і, зрозуміло, з раціональним осмисленням того, «а хто я є насправді»? Отже, коли за розробленими сценаріями в містах Півдня та Сходу провокатори намагалися зривати українські прапори та вивішувати триколори, це мало подвійну дію. Меншина раділа: скоро прийдуть «наші на танках», але абсолютна більшість крутила головами і казала собі: «ні, це не наше». За кілька тижнів відбувся прорив у етнічній (і національній) консолідації, росіяни зробили те, чого не зуміли зробити українські просвітителі. Проте усе укладається у соціологічну теорію, так і мало відбутися: українці почали масово прокидатися. І поточний індекс патріотизму в Харківській області, як і в інших регіонах Півдня та Сходу, почав стрімко підніматися, проте і зараз він не є кінцевим. Власне математична межа для Слобожанщини (згідно з теорією етнічної консолідації) – 70/25 з індексом патріотизму +45. Це у сучасних умовах, бо при нормалізації ситуації у відносинах із сусідом, політичний розподіл буде проходити вже по іншим вісям (наприклад, ліві – праві). Але не сьогодні, коли російська діаспора в Україні знаходиться під потужним пропагандистським тиском Кремля, і відбувається «судети-зація» свідомості. Свого часу нацистська пропаганда втовкмачувала німцям Судет, що вони у небезпеці, в Празі – хунта, чехи роблять геноцид, і єдиний для них вихід – поєднатися з «фатерландом». Українофобство – важка соціальна хвороба, вона майже не лікується, і може існувати у латентній чи відкрито-агресивній формах. Як

ВІА-СНІД – передається в сім'ях у спадок, проте не стовідсотково. І є надія, що нові генерації етнічних росіян змінять своє ставлення до України.

Автору можуть закинути, що є вже сьогодні багато етнічних росіян-патріотів України і взагалі порядних громадян. Безумовно так, і я маю у колі своїх знайомих патріотів України з російськими коренями. Мова іде про розподіли великих чисел, математичну закономірність. Ми встановили центральну тенденцію. А взаємні відхилення мають нейтралізувати одне одного. Тобто на 10 росіян-патріотів завжди знайдеться такий же десяток «хохлів-малоросів»... Простежується й інша більш складна та зріла вісь консолідації: *за ознакою належності громадян до політичної нації*. На Слобожанщині це доволі яскраво проявляється по виборчих округах: високі значення індексу патріотизму ми простежуємо або в сільських природно українських осередках, або в центрі міста Харкова, де концентруються люди нової формації: з вищою освітою, бізнесмени, науковці. Саме останні категорії на сьогодні дали 15 тисяч харків'ян-волонтерів, що допомагають біженцям, пораненим у військовому госпіталі та бійцям у зоні АТО. Наприклад, в одному з центральних районів Харкова – Дзержинському (168-й виборчий округ) – співвідношення дорівнює 53/42 (+11%), хоча етнічних українців тут менше, ніж 53 %.

Зробимо деякі висновки з аналізу електоральних орієнтацій:

- індекс патріотизму як показник гуртування виборців має тренд до зростання, він ще не вичерпаний з огляду на етнічну структуру областей Півдня та Сходу України;
- відбулася чергова хвиля «українізації» Лівобережжя, але не як політична кампанія, а у фундаментальному чиннику колективної та індивідуальної свідомості, як крок до самоідентифікації українського населення за етнічною та національною ознаками;
- антиукраїнські проросійські політичні структури незворотно втрачають свій контроль над Півднем та Сходом України;

- Путіну не вдасться розгорнути широку підривну кампанію на Сході та Півдні, навіть тимчасові соціально-економічні труднощі не змінять свідомість тих, хто вже «прокинувся» і став частиною політичної нації; світовий досвід говорить, що це є незворотний процес. Проте це ніяк не торкається прихильності до конкретних партій, осіб та урядів: тут українці є по-справжньому свавільними, і легко змінюють свої симпатії;
- отже, якщо Путін продовжуватиме політику агресії, то завойовувати українські землі він мусить класичним військовим способом, але росіянам потрібно усвідомити, що вони будуть атакувати чужі землі з переважно ворожим населенням.

Але яким чином суспільно-політичні настрої мешканців можуть вплинути на поточну ситуацію? Такий механізм демонструють українські події. Ми були свідками *масової соціальної мобілізації патріотичних сил*. В містах Півдня та Сходу цей процес мав стихійний характер з ознаками самоорганізації. В соціальній мобілізації активну участь взяли Євромайдан, футбольні «ультрас», первинні організації «Свободи», «Удару», «БЮТ» та деяких громадських організацій і тисячі пересічних громадян, які не належали до будь-яких суспільно-політичних рухів, але їх об'єднали тривога, бажання протистояти сепаратизму та агресії.

Розглянемо лише один доволі типовий приклад, як відбувалася соціальна мобілізація на захист нації і держави у Харкові, де спостерігачем подій був автор книги. 22 лютого в місті відбувся сумновідомий з'їзд депутатів місцевих рад Сходу та Півдня (регіонали і комуністи), який, очевидно, мав утворити квазіправовий плацдарм для збройної допомоги «братнього народу» та військового походу на Київ, як це традиційно відбувалося у 1917–1920 рр. Ініціював з'їзд «Український фронт» на чолі з Добкіним і Кернесом. Нагадаємо, що «фронт» було створено за три тижні до цієї події; ось він і став у пригоді російським технологам. На з'їзді були присутні відомі представники «п'ятої колони» – Царьов, Колісниченко, а також низка російських діячів. 22 лютого на з'їзд до Харкова прибули 7 чиновників з країни, що вже та-

ємно розпочала процес захоплення частини України: голова комітету Держдуми РФ з міжнародних справ Олексій Пушков, сенатор від Псковської області Михайло Маргелов, губернатор Белгородської області Євген Савченко, губернатор Ростовської області Василь Голубев, губернатор Воронежської області Олександр Гордєєв, губернатор Брянської області Микола Денін, генеральний консул Російської Федерації в Харкові Сергій Семенов.

Протизаконне збіговисько депутатів місцевих органів самоврядування, яке попередньо мало на меті державний переворот, є різновидом підривної соціальної технології. І, можемо припустити, сценарій з'їзду писався не в Україні. Але реальні події розвивалися не так, як планували режисери. Янукович почав втечу, а очільники Харкова та області буквально рвонули із зали засідання в аеропорт, і далі літаком до своїх закордонних кураторів, аби скорегувати власні дії у новій ситуації. Ми не знаємо усіх факторів, які склали мозаїку у той пам'ятний день, але не останнім чинником було кілька тисяч звичайних харків'ян, що за покликом душі і всупереч волі старої влади зібралися біля Палацу спорту, аби висловити свій протест проти розколу країни. Коли технологія зі з'їздом не спрацювала, і прихильники старої влади розсипалися хто куди, бо не звикли діяти самостійно без керівництва (а на майдані перед Палацом спорту були обидва табори), відбувся марш містом патріотів. Це були переважно молоді люди (у тому числі до Харкова на підтримку єдиної України приїхали футбольні «ультрас» луганського футбольного клубу), що пройшли добрий десяток кілометрів головними проспектами до центральної площі міста як переможці. Харків встояв, і не перетворився на плацдарм сепаратизму.

У місті ситуативно утворився вакуум влади. Будівлю обласної державної адміністрації зайняли активісти Євромайдану (зі згоди чиновників), аби не допустити у робочий кабінет губернатора, який через день повернувся з Москви від своїх кураторів з новим пакетом завдань. Боротьбу було перенесено на вулиці. Вже 1 березня два відомі (у т. ч. і з багатьох анекдотів) харківські очільники збирають

антифашистський мітинг. З цього приводу гумористи казали: якщо вже такий мітинг, то треба призначити когось фашистами. Показово, що паралельно такі «антифашистські» мітинги влаштовувалися і в інших обласних центрах Сходу та Півдня. Тобто мітинг виявився технологією, аби, як з'ясувалося, здійснити brutальне захоплення будівлі ОДА та вчинити демонстративні насильницькі дії. Такі мітинги, як показує аналіз подій у Харкові, Донецьку, Луганську, Одесі, були черговим ноу-хау, зміст якого полягав у тому, аби оперативно в процесі збіговиська *підмінити цілі, а юрбу перетворити на кримінальний натовп*. Для підміни цілей з території РФ на мітинг було підтягнуто кілька сотень (можливо, до 2 тис. осіб, завезених організовано автобусами) бойовиків з числа тренуваних неофашистів, кримінальників, відвертих люмпенів та волоцюг, яким їх старші видавали перед акцією по пляшці горілки. Брали участь і місцеві «тітушки», яких останні п'ять років буквально вирощував міський голова. Тіло мітингу наповнювалося прихильниками комуністів, «в'язаними беретами», залежними від місцевої влади суб'єктами та проросійськи налаштованими мешканцями. Захоплення ОДА на той час, очевидно, не розглядалося як завдання щодо створення плацдарму військового вторгнення, а було акцією для відновлення в місті влади ставлеників Кремля. Ось чому будівлю загарбники не намагалися втримати, після скоєння злочину росіяни посідали в автобуси, і допивали свою горілку вже на зворотному шляху до Белгорода.

За своїм характером події 1 березня у Харкові – не хуліганська акція, а терористична дія, бо жорстоке побиття майданівців, фізичні та психологічні тортури активістів відкрито на центральній площі, показове вивішування російського триколову замість українського стягу, застосування холодної зброї та вогнепалів мусило у сукупності занурити мирних мешканців у стан жаху та паралізувати їх волю. Отже, більш ніж сто активістів майдану отримали травми та перемістилися з міста події до шпиталю, будівлю було розтрощено та пограбовано

(нападники не гребували навіть особистими речами працівників ОДА у гардеробній). Держава, уособлена правоохоронцями, не захищала власний адміністративний центр, чиновників і патріотів України ... Спасибі, що деякі міліціонери з власної милості допомагали травмованим майданівцям дійти до карет швидкої допомоги. На той час у міліції виникла дивна і «зручна» позиція: ми у політику не втручаємося!? Нібито охорона громадського порядку, захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, державних будівель від захоплення, захист державних символів від паплюження вже не є функцією цього державного органу. Не кажучи вже, що агресію здійснювали громадяни іншої держави...

Але наступного дня відбулася непересічна подія. В центрі міста, де зазвичай збиралися майданівці, відбувався стихійний мітинг; харків'яни почали гуртуватися, хоча жодних оголошень та закликів не лунало. Збори були особливі: в душах людей відчувався страх (ніколи до того у Харкові не спостерігалися випадки насильства подібного масштабного ступеня озвіріння), не майоріли прапори та національна і європейська символіка, яку люто знищували напередодні загарбники ОДА, не було радіопідсилювачів, відсутні лідери Майдану, що перебували у палатах лікарні невідкладної хірургії (ушпиталено 106 осіб). Але зібралося до трьох тисяч осіб, які пройшли містом до цвинтаря (в той день ховали В. Зубенка – одного з героїв Небесної сотні, що помер від ран у Києві). Таким чином, харків'яни не були зламані. Терористична тактика противника не спрацювала у повному обсязі. Пасивні спостерігачі (з вікон та балконів) та біля екранів моніторів пересвідчилися, що Харків не перейшов до рук сепаратистів, і це мало неабиякий соціально-психологічний ефект.

Через кілька днів на 200-ті роковини Шевченка в центрі Харкова зібралося вже близько 10 тис. патріотів, що йшли мирною ходою центральною вулицею міста під гаслами єдиної України. Так стихійно та самодіяльно відбулася соціальна мобілізація населення міста

(патріотичної частини), що, на наше переконання, суттєво вплинуло на розгортання наступних подій. Цікава деталь: у стихійному спротиві, у процесі мобілізації мас на захист України не брали участі представники нової влади, яка вже формувалася в області. Здається, фігуранти від держави не розуміли суті того, що відбувається: доля регіону вирішується не у кабінетах, а на вулицях простими мешканцями.

До речі, *соціальна мобілізація може бути керованою*, і це є потужний резерв проти загарбницьких соціальних технологій. У Донецьку та Луганську, підкоряючись національному інстинкту, на вулиці також виходили патріоти України, але вони там були буквально забиті агресивними бойовиками з лав сепаратистів при повному невтручанні міліції та за сприяння місцевої керівної еліти, що вже вирішила перейти на бік Росії. На наше глибоке переконання, якби діяли державні чинники та розуміння правильної стратегії щодо соціальної мобілізації патріотичних кіл, то на Сході вдалося б відвернути військову агресію. На той час підривні соціальні технології у Донбасі були керованими, їх розгортали за певним планом, вони фінансувалися, мали внутрішню організацію. А дії патріотів виглядали спонтанними та некерованими, в результаті створювалося враження щодо значної переваги сепаратистів, чого у реальному житті не було! Безперечно, що інформація про події в Харкові (і в інших центрах Південного Сходу), оперативні відеозйомки лягали на робочий стіл тих, хто керував вторгненням в Україну; це скоригувало масштаби і напрями агресії. У підсумку ворогом було обрано слабку ланку, де соціальний спротив не виявився потужним (його було фізично зламано). Жителі Донецької та Луганської областей, у т. ч. із сепаратистськими нахилами, заплатили високу ціну за власну колабораціоністську позицію, саме їх і не пошкодував Путін.

Проте з державою мусить воювати держава. Які помилки ми бачимо з відстані часу в реагуванні державних інституцій на події в Криму та інших областях? І де є слабкі місця у структурі розгортання гібридної війни?

1. *Варто якісно розширити зміст розвідки.* Напад Росії захопив Україну зненацька, і це виглядає як абсурд з огляду на те, що приготування до широкомасштабної акції не можуть бути не поміченим. Ми розуміємо, що розвідка та контррозвідка були у придушеному стані, не працювали проти РФ, оскільки військове відомство та СБУ очолювали представники «п'ятої колони». Проте діагностика підготовки потенційного супротивника до гібридної війни, очевидно, мусить включати більш розширену базу індикаторів. Підготовка війни четвертого покоління може не потребувати додаткового призову на військову службу або різкого збільшення озброєнь. Але зовнішній спокій у військових структурах потенційного ворога є оманюю. Зусилля супротивника можуть концентруватися на потенційному театрі воєнних дій. Тут позитивну роль мусить відіграти соціальна розвідка: контроль за настроями в проблемних регіонах, присутність «п'ятої колони», розгортання сумнівних суспільно-політичних рухів та організацій тощо. Соціологічні виміри можуть дати чимало цікавої інформації для аналітиків. Важливо відслідковувати зміни і у пропаганді, розуміти, до чого готує потенційний ворог уми та настрої власного народу, і які меседжі адресовані мешканцям майбутньої країни-жертви.

2. *Важливо не прогавити і зафіксувати «день Д», і мати мужність говорити власному народу та всьому світу правду.* Війну треба називати війною. Це є вкрай важливим для докорінної зміни соціально-психологічної ситуації. З цього моменту «п'ята колона» втратить можливість маскуватися під демократичний рух та право вільно вести агітацію в масах. А люди, небайдужі до долі країни, отримають сигнал боронити Батьківщину. В історії російсько-української війни саме відсутність ідентифікації ситуації як військового нападу, що спостерігалось до середини квітня, було на користь агресору. Потрібно розуміти – саме агресор маскує напад, не оголошує війни, бо це йому на руку. Він може вільно використовувати підривну дію «м'якої сили» у форматі псевдодемократичного процесу. Правоохоронні органи дезорієнтовані, парадоксально, але вони мусять захищати «мирні» збори тих, хто працює за прямою вказівкою із-за кордону. Суспільство

продовжує «спати», а ворог день за днем вирішує свої тактичні завдання. У такий спосіб «проспали» Крим. Коли у Верховній Раді України відбулися історичні події, була повернута Конституція 2004 р., то депутати пішли до кулуарів, аби як завжди поторгуватися про портфелі в уряді. Як казав сатирик М. Жванецький (мовою оригіналу): *«У людей большое горе – они хотят поторговаться»*. Саме цього чекав ворог. Рахунок уже йшов на години, а коли нарешті Рада знову зібралася для голосувань за склад уряду, з'ясувалося, що вже минуло кілька годин (події 27 лютого), як спецназ РФ захопив будинок ВР АРК. Тобто Путін діяв наввипередки, він розумів психологію українських депутатів, і вирішив: доки вони второпають, що і до чого, він встигне змінити владу на півострові. Йому це вдалося. А якби депутатам було чітко сказано ще 22 лютого: в країні війна, ворог захоплює території. То чи розійшлися б вони на вихідні? А може вони б працювали у режимі нон-стоп, а новий уряд вже сидів на місцях та відпрацьовував тактику захисту? Після 14 квітня 2014 р. війну таки стали обережно називати власним іменем, хоча і в дивний спосіб – «антитерористична операція». Усвідомлення, що це вже ні іграшки, змінило ставлення пересічних громадян до подій. Навіть ті, хто по нерозбірливості носив на одязі «колорадські» стрічки, у стані війни почали цього остерігатися, і більше не приходили на сепаратистські «тусовки». Кримінальні натовпи з цього моменту втрачають «тіло»: в Одесі і Харкові на акції виходять виключно представники «п'ятої колони» та проплачені елементи. Стає зрозумілим, що їх небагато, навіть тисячу осіб їм зібрати складнувати. В цих містах підривні соціальні технології починають гальмуватися.

3. *Тактика опору мусть бути активною.* Пасивне вичікування, «а, можливо, воно якось само розсмокчеться» користі не приносить, а породжує суцільну шкоду. Ворог сприймає пасивність як слабкість, це спонукає його робити наступні кроки за планом агресії. Події у Криму Україні обійшлися дорого, Путін побачив переляк противника та нездатність до активних дій, і форсував застосування «м'якої сили» у восьми областях. З урахуванням гіркого досвіду варто не закривати

тему гібридної війни та готуватися до можливої агресії у майбутньому. А це означає, що потрібно у мирний час напрацьовувати тактику руйнації методів гібридної війни. Відповіді можуть бути і симетричними, і асиметричними. Можливість маневру завжди присутня, гірше за усе – боягузство, зрада, відсутність креативу. В 1918 р. в схожій ситуації, коли уряд Криму став на недружню позицію до України, гетьман Скоропадський наказав перекрити кримський перешийок. І тактика спрацювала! Гетьман вважав, що Україна не може існувати без Криму, як і навпаки, тобто це як «тулуб без ніг». Ось що він пише про свої дії стосовно Криму у спогадах (мовою оригіналу): «Эта мера, может быть, и слишком решительная, но она по крайней мере приводила Крымское правительство к сознанию, что то направление, которое оно приняло, не может дать счастья Крыму» [20, с. 263] Безперечно, повне перекриття перешийка того ж пам'ятного 1 березня мало з високою вірогідністю зірвати «референдум»: без світла, води, продуктів сепаратисти не протрималися і тижня. А мешканці б зрозуміли наочно, що Крим є органічним продовженням материкової України, і по-іншому бути не може. Пасивною і непевною тактика була в містах Донбасу. Насправді, сепаратисти у березні брали не чисельністю, а нахрапом. Вони мали на руках план дій, а українська сторона – ні.

4. *Держава мусить спиратися на патріотів*, а не бути наднаціональною силою, яка згори дивиться на різні рухи та конфлікти. В ситуації війни «об'єктивність» і «нейтральність» – погані супутники; держава не повинна бути як та Феміда із зав'язаними очима. Рівність може бути лише стосовно власних громадян, а якщо якась частина населення вже де-факто розірвала паспорти і пішла на службу до агресора, то ця частина перетворюється на злочинців та ворогів. Стан війни усе змінює. За умов миру можна вести загальнонаціональний діалог, влаштовувати круглі столи, йти на компроміси, підписувати угоди тощо. У війні компромісів не може бути, тут або перемога, або поразка. *Патріотичні сили є не просто резервом, а потужною «м'якою силою»*, що протистоїть підривним соціальним технологі-

ям. У більшості областей такого розуміння не було, патріотів влада не підтримувала, більш того, у Донецьку та Луганську їх буквально кинули на ножі бандитів. Чому так сталося? В Україні була абсолютно парадоксальна ситуація протягом двох десятиліть. Національно-патріотичні сили практично увесь час перебували в опозиції до влади, а міліція, спецслужби нацьковувалися на патріотів. Така ситуація виникла давно, ще за часів радянської влади. Ветеран КДБ В. Ушенко у своїй книзі зізнається: «Роками офіцерам-оперативникам і агентурі прищеплюються переконання, що тероризм у нас може виходити тільки з українського буржуазного націоналізму» [21, с. 112]. За часів Януковича міліція відпрацьовувала координацію дій із «тітушками», бо і перших, і других готували до спільного придушення патріотів на перевиборах президента-пахана на другий термін. А так звані провладні сили та їх тусовки патріотизмом себе не переобтяжували, вони і не встали на захист України в критичний момент. Куди подівся мільйон регіоналів на Сході під своїми блакитними прапорами, коли треба було вигнати з вулиць тисячу-другу маргіналів? Отже, коли пересічні громадяни під синьо-жовтими прапорами виходили на вулиці міст, влада їх за інерцією сприймала як небезпеку. Хіба що єврей І. Коломойський миттєво зрозумів, що саме це буде його базою у протидії сепаратизму та стабілізації ситуації. І не прогадав! А ось українець Шишацький так нічого і не зрозумів, він думав, за звичкою, що за ним стоїть Партія регіонів та Рінат... І втратив усе, бо останні не боролися за Україну. Ми наголошуємо, що патріотична мобілізація відбулася стихійно, можливо, всупереч багатьом представникам влади. Якби відразу цей порив було підтримано, і з патріотами координувалися дії влади, Донбас, можливо, можна було врятувати від війни.

5. Гібридна війна – це ланцюг запланованих агресором подій, які крок за кроком ведуть до загарбання чужих територій чи встановлення фактичного контролю над частинами країни-жертви. Якщо розірвати ланцюг, то плани ворога руйнуються. Він потрапляє у невідгдану ситуацію і мусить вирішити: або гальмувати інвазію, або від-

кидати умовності та йти на звичайне військове вторгнення. В шести областях Півдня та Сходу фаза «м'якої сили» не досягла бажаних результатів, отже, не було передумов для наступних дій. Росія призупинила агресію та сконцентрувала зусилля на двох областях, де в цілому усе розгорталося за планом агресора.

6. *Тримати ініціативу у пропаганді.* На Донбасі відбулася справжня катастрофа. Влада не наважувалася сказати правду: йде війна, планується захоплення Донбасу, він перетвориться на театр воєнних дій. Це треба було повторювати 24 години на добу, і взяти під контроль усі телестудії та радіомовлення за будь-яку ціну. Важливо було викликати у більшості донеччан та луганчан здорове відчуття протесту та патріотизму з приводу агресії. Сепаратистів потрібно було позиціонувати як «п'яту колону», пособників агресора. А відбулося усе навпаки, сепаратисти перехопили пропагандистську ініціативу, вони перевизначили українських силовиків як агресорів, а себе і російських козаків та різну закордонну наволоч – захисниками і спасителями. Пропаганда подіяла, стереотип сформувався, і це сторазово завадило відвойовувати території вже у військовий спосіб.

7. *Треба володіти прийомами руйнації технологій.* Безумовно, важливо оперативно розпізнавати, класифікувати й оцінювати небезпеку кожної технології. Кожна ПСТ, що застосовується на театрі воєнних дій, має критичні точки. Технологія будується за принципом ланцюга, де є слабкі ланки. Це є предметом окремих досліджень, і ми не будемо зупинятися на цьому питанні. В реальному житті, коли відбувалася імпровізація дій та ситуацій, виникали так звані точки біфуркації, коли події могли теоретично розвиватися в один чи інший бік. Цей математичний термін означає ситуацію нерівноваги, коли актуальними стають «слабкі сили». Тобто неординарна або позапланова дія невеликої кількості людей, навіть одного офіцера може докорінно змінити хід подій. Наведемо приклад з харківських «гарячих подій». Комбат «Харків-1» Сергій Янголенко (у минулому «беркутовець», але патріот України) розповідає:

9 травня на охороні обласного управління МВС він умисно голосно давав команду «стріляти на ураження!», якщо сепаратисти підуть на штурм. Міліціонери з «п'ятої колони» чули цей наказ і передали його зміст своїм співникам із сепаратистської тусовки у такому варіанті – приїхав якийсь «бандерівський» спецназ і нікого не помилює. На штурм ані того дня, ані пізніше сепаратисти вже не наважилися, їх справа у місті була вже фактично програною [22]. Неординарну дію робили і в команді Коломойського, коли була реальна загроза штурму будинку Дніпропетровської ОДА. Вони розмістили озброєних людей у будинках по периметру площі, і дали знати сепаратистам, що захисники будуть однозначно стріляти. Заколот провалився. В Донецьку та Луганську таких лідерів або ініціативних офіцерів не знайшлося. Коли в канун заколоту СБУ викрила схованку зброї, то 300 автоматів, як відомо, звезли до будинку обласного управління. Там їх розклали прямо у дворі, почали переписувати номери, тобто робили правильні процесуальні дії... А на завтра приміщення СБУ вже взяла штурмом кримінальна юрба ряжених козачків, російських політтуристів та місцевих маргіналів; після чого автомати були роздані кримінальним елементам. А генерал СБУ поводив себе як у мирний час. А все тому, що він не розумів концепції гібридної війни, йому ніхто не розповів, що вже більше місяця в Україні точиться війна, ми вже програли Крим, і на кону – Донбас. В цій ситуації треба було поводити себе не по-чиновницьки, а неординарно. Наприклад, роздати зброю шахтарям, патріотам (а такі пропозиції були), і розігнати тусовку, доки вона не перетворилася на «армію вторгнення».

8. *Працювати з населенням, виходячи з мережевої концепції побудови суспільства.* В кожному населеному пункті, громаді, соціумі важливо знайти «вузлові точки», тобто осіб, що входять до референтних груп, є «зірками» у термінах соціометрії. Саме прямі контакти з людьми, які належать до лідерів громадської думки, можуть переломити ситуацію. Окремо, наприклад, потрібно було працювати з головами районних і селищних рад під час підготовки до незаконних

референдумів. Для цього потрібен був цілий корпус переговорників з людей, які у свою чергу є знаковими для місцевих керівників. Контакт мусить бути щільним і постійним. У Криму потрібно було надати цим людям фізичний захист, передислокувати військові частини на північ півострову, де традиційно були сильними позиції українців-аграріїв, взяти під охорону адміністративні будинки, зламати стратегію бліцкригу. І на півострові усе б пішло іншим шляхом, можливо, більш гостро і немирно, але Крим би не перетворився на приклад для донбаської «вати», що побачила і для себе можливість опинитися на рахунок «три-чотири» у російському раю.

Література

1. Опубликован план России о захвате Крыма и востока Украины, написанный при Януковиче [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/74958-opublikovan-plan-rossii-o-zahvatite-vostoka-ukrainyi-pri-yanukoviche.htm>.
2. Розчленування України. План «Ост» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://ukrmap.su/uk-uh11/1069.html>.
3. Держдума РФ офіційно попросила Польщу забрати собі Тернопіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doba.te.ua/novyny/derzhduma-rf-ofitsijno-porprosyła-polschu-zabraty-sobi-ternopil.html>.
4. Путін пропонував Туску окупувати Львів – Сікорський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2014/10/20/7041357/view_print/.
5. Жириновський пропонує Польщі забрати собі Тернопіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zz.te.ua/zhyrynovskyj-proponuje-polschi-zabraty-sobi-ternopil/>.
6. <http://expres.ua/digest/2014/05/19/106649-kryminalni-biografiyi-lideriv-yugo-vostoka-rozshuku-mery-gubernatory/>.
7. У Херсоні влада не допустить провокацій сепаратистів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wz.lviv.ua/video/4406>.

8. Ортега-і-Гассет, Хосе. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гассет : пер. з ісп. – К.: Основи, 1994. – 420 с.

9. Ле Бон Гюстав. Психология социализма / Гюстав Ле Бон. – Харьков : Энграм, 1997. – 470 с.

10. Сивков К. В. «Цветной» сценарий для России / К. В. Сивков // СОЦИС. – 2013. – № 8. – С. 136–143.

11. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс : пер. с англ. – СПб.: Питер, 1999. – 688 с.

12. Бульвар Гордона. – 2014. – № 27(479).

13. Ефремов оплатил «проект ЛНР» в Луганске [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/19587-efremov-oplatil-proekt-lnr-v-luganske.htm>.

14. Видання «Остров» оприлюднило розшифровку фрагменту інструктажу спецназу ГРУ РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2014/04/14/instrukciya_dlya_separatystiv_osoblyva_uvaha_zhinkam_vony_vash_dobrovilnyy_zhyvyy_schyt.

15. Кононов І. Ф. Донбас у полум'ї / І. Ф. Кононов // Оборон. вісн. – 2014. – №8. – С. 6–13.

16. Арештовано організатора сепаратистського референдуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/52016>.

17. Путин, как и Каддафи, готов свою армию прикрывать женщинами и детьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.k-z.com.ua/vydeo/29828-putin-kak-i-kaddafi-gotov-svoyu-armiyu-prikryvat-zhenshchinami-i-detmi>.

18. Когда сепаратистам нужен был живой щит, коммунисты собирали пенсионеров, – Филатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sensor.net.ua/n292035>.

19. Обнародован список офицеров-предателей из Крыма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2014/11/14/286022_obnarodovan_spisok.html.

20. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917–1918 / П. Скоропадський. – Київ – Філадельфія, 1995.– 493 с.

21. Ушенко В. Будні районного кегебіста (сповідь опера КДБ СРСР). Нариси / В. Ушенко. – К. : Український пріоритет, 2013. – 208 с.

22. Армейцы об АТО: раза четыре думали, что все ляжем в братской могиле [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/articles/a9641>.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Текст книги був завершений у лютому 2015 р., коли ще не відомі дати і підсумки завершення російсько-української війни. Ми не будемо складати прогнози, це є невдячною і на разі не потрібною справою. Зрозумілим є те, що відбулася консолідація української політичної нації біля тих кордонів, де українські сили, європейські ідеї та цінності здобули перевагу над ординським менталітетом. Путін запізнився з ідеєю створення «великої Росії», час примітивних імперій, заснованих на багнетях, минув. І його справа програє в історичній перспективі.

Україна і українці мають уважно вивчити власні прорахунки, що зробили країну слабкою, і це не в останню чергу спокусило «добрих сусідів» на агресію.

1. Не можна ніколи довіряти керування країною або регіоном злочинцям, навіть якщо вони вже перефарбувалися на бізнесменів чи політиків. Придушення організованої злочинності та корупції – це одночасно внесок у справу національної безпеки. Ми бачимо на прикладі російсько-української війни, що агресор робить ставки на морально розбещені і продажні криміналізовані еліти, широко використовує традиційний криміналітет та лідерів злочинного світу для експансії.
2. Не можна покладатися на захист інших країн, навіть якщо Україні і вдасться врешті-решт вступити до НАТО. Урок війни полягає в тому, що нападають на слабких фізично та інтелектуально, хто не хоче або не вміє самостійно боронити власну землю. Психологічна налаштованість на захист країни мусить перетворитися на імператив масової свідомості.
3. До оборони країни треба широко залучати фахівців соціально-гуманітарного профілю. Гібридна війна стирає грані між військом і народом, виникає комплекс питань у сфері національної

безпеки, які мусять розв'язувати соціологи, політологи, соціальні психологи як соціальні експерти, консультанти, фахівці із соціальних технологій.

Книга аж ніяк не вичерпала теми російсько-української гібридної війни. Військові історики, експерти і теоретики зі свого боку ще напишуть власні фундаментальні праці.

Існує низка напрямів формально за межами військових дисциплін. Передусім важливо на професійному рівні дослідити технології воєнної пропаганди та контрпропаганди. Ми свідомо уникали занурення у цю вкрай актуальну сферу, оскільки мали власний предмет дослідження, а сфера соціальної психології, вплив пропаганди на мирне населення, призовників, військо є специфічною галуззю і потребує погляду спеціаліста з масових комунікацій. Настав час переглянути політику держави у соціально-гуманітарній сфері в цілому, і разом із соціальними експертами виробити програму наукових досліджень, які будуть сприяти підйому рівня національної безпеки на щаблі, адекватні сучасним загрозам, зокрема, і в контексті гібридних воєн.

Лютий 2015 року

м. Харків

Наукове видання

РУЩЕНКО Ігор Петрович

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ГІБРИДНА ВІЙНА:
ПОГЛЯД СОЦІОЛОГА**

Монографія

*Друкується в авторській редакції українською мовою.
Стиль та орфографія збережені.*

Підписано до друку 20.03.2015 р. Формат 70 x 100/16. Папір офсетний.

Гарнітура ArnoPro. Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 18,4.

Обл.-вид. арк. 22,1. Наклад 500 прим. Зам. № 7.

ФОП Павленко О. Г.

61202, Харків, а/с 124. Тел. (050) 570-54-62.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДКТР України
№ 3779 ДК від 06.05.2010 р.

Надруковано у типографії
ТОВ «ТІМ ПАБЛІШ ГРУП»,

61135, Харків, пр. Гагаріна, 129. Тел. (057) 755-38-10
З питань реалізації звертатися за тел. (057) 755-38-10.